

Raporta
2007:7

Sámi ovddidanfoandda doarjjaortnegiid árvvoštallan

Vigdis Nygaard
Sigrid Skålnes

Ovdasiiddu govat:

Guolásteapmi, Kvalfjord	Bente Foldvik
Boaza Sámi Siida, Áltá	Vigdis Nygaard
Sávvadoallu, Divttasvuotna	Sunniva Skålnes
Šárka vuonas, Divttasvuotna	Sunniva Skålnes

Raportta namma: Sámi ovddidanfoandda doarjjaortnegiid árvvoštallan

Čállit: Vigdis Nygaard og Sigrid Skålnes

Norut Alta – Áltá
raporta: 2007:7

ISBN: 978-82-7571-165-4

Barggaheaddji: Sámediggi

Prošeavtta jodiheaddji: Vigdis Nygaard

Čoahkkáigeassu: Dán árvvoštallamis geahčadit Sámi ovddidanfoandda váikkuhangaskaomiid geavaheami áigodagas 2002-2006. Árvvoštallamis leat mielde njeallje bušeahhtapoastta, mat leat eanadoallu, guolásteapmi, duodjedoaimmat ja eará ealáhusat, Dán áigodagas lea juolluduvvon 86,6 millijuvvna prošeavttaide mat gullet ealáhusovddideapmái. Árvvoštallamis kártet dan movt Sámi ovddidanfoanda lea doaimman foandda iežas mihttomeriid ektui ja makkár bohtosiid dahje ovdáneami leat olahán foandda doarjjaortnegiiguin. Lea čadahuvvon gažadaniskadeapmi mii sáddejuvvui buohkaide geat dien áiggis leat ohčan foanddas doarjaga. Mii leat hábmen rávvagiid movt foandda sáhtášii rievdadit. Dan dahkat gažadaniskkadallama, ohcamušaid datafiillaid analysaid ja hálldahusbargiid ja politihkkáriid gearahallamiid vuodul, ja maiddái muhtun ságastallamiid vuodul mat mis leamaš suohkaniid hálldahusbargiiguin. Rávvagat gusket ohcamušaid registreremiidda, ulbmilii ja doaimmaide, raporteremii, politihkkii ja vuoruhemiide, diehtajuohkimii mii addojuvvo ohcciide, suohkaniid oktavuodaide ja dasa mii guoská mielderuhtadeapmái/ ovttasbargui.

Fáddásáni: Doaimmaváikkuhanortnet, Sámediggi, ohccit, vuoigatvuohta oazžut doarjaga, ealáhus, sohkabealli, miedihit, biehttalit

Beaivi: Juovlamánu 20. beaivi 2007

Siidolohku: 95

Almmuheaddji: Norut Alta - Áltá as
Kunnskapsparken, Markedsgata 3
9510 ALTA

Fitnodatnummar: 983 551 661 MVA

Telefuvdna: 78 45 71 00
Telefákša: 78 45 71 01
E-poasta: post@finnmark.norut.no
www.finnmark.norut.no

Deaddelan: Norut Alta – Áltá as

Álgosánit

Dán árvvoštallama barggaheaddji lea Sámediggi. Bargu álggahuvvui maŋŋá go Sámediggi almmuhii ođđajagimánus 2007 ahte áigu dákkár árvvoštallama čadahit. Bargu lea čadahuvvon miessemánus juovlamánnui 2007.

Árvvoštallamis galgat kártet dan movt Sámi ovddidanfoanda lea doaibman mihttomeriidis ektui ja makkár bohtosiid ja ovdáneami leat olahan foandda doarjjaortnegiiguin. Áigodat mii galgá árvvoštallojuvvot lea 2002-2006. Oassin árvvoštallamis lea foandda ohcciide sáddejuvvon gažadaniskkadeapmi.

Árvvoštallan mii lea čadahuvvon, lea ovttasbargu gaskal Norut Alta – Áltá ja Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR). Vigdis Nygaard, Norut, lea jodihan prošeavtta ja Sigrid Skålnes, NIBR, lea leamaš prošeaktabargin. Nygaard leamaš váldoovddasvástideaddjin analyseret Sámedikki registrerdataid, Skålnes váldoovddasvástádus leamaš doaimmahit ohcciide gažadaniskkadeami. Raportta leaba soai ovttas čállán.

Háldit giitit Sámedikki ealáhusossodaga bargiid geat leamaš min oktavuodaolbmot dán árvvoštallanbarggus ja sii leat vástidan dutkiide ollu gažaldagaid. Áigut maid giitit doarjjastivrra politihkkáriid ja muhtun välljejuvvon suohkaniid bargiid geaid mii leat beassan telefuvnnas jearahallat. Stuora giitu maiddái buot foandda ohcciide geat aste vástidit min gažaldatskovi ja nu veahkehedje min oažžut dehálaš dieđuid dán árvvoštallamii.

Áltá, juovlamánu 20. beaivvi 2007

Sveinung Eikeland
Hálddašeaddji direktivra

Sisdoallu

Álgosánit.....	1
Tabellat	4
Sárggastusat	5
Čoahkkáigeassu rávvagiiguin	6
1 Álgu.....	16
1.1 Árvvoštallama madáhhta, ráddjemat.....	16
1.2 SOF historjá ja doarjjaortnegat	17
1.3 Ovdalaš árvvoštallamat	20
2 Datadieđut ja metoda	21
2.1 Gáldut.....	21
2.2 Gažadaniskadeapmi.....	21
2.3 Raportta sisdoallu.....	22
3 Sámi ovddidanfoanda 2002-2006	23
3.1 Ulbmil	23
3.2 Ulbmiljoavkkut	24
3.3 Foandda orgánat	24
3.3.1 Sámediggeráđdi.....	25
3.3.2 Doarjjastivra	25
3.3.3 Hálddahus.....	26
3.4 Njuolggadusaid rievdadeamit ja geográfalaš doaimmaguovlu.....	26
3.5 Bušeahttarámmat.....	28
3.6 Áššemeannudeapmi/Doarjjajuohkinvierru	29
3.7 Movt hálddahus árvvoštallá áššemeannudeami/doarjjajuohkinvieru.....	30
3.8 Váidagiid meannudeapmi.....	30
4 Váikkuhangaskaomiid geavaheapmi.....	32
4.1 Datavuodđu	32
4.2 Áššehivvodat	32
4.3 Doarjjagat/biehttaleamit	33
4.4 Prošeavttaid sturrodát.....	34
4.5 Sohka-beali- ja dásseárvodimenšuvdna.....	36
4.6 Geográfalaš biđggiideapmi	40
4.7 Ealáhussuorggit	43

5	Makkár lea foanda ohcciid mielas.....	48
5.1	Geat foanddas leat ohcan doarjaga ja geat serve iskkadeapmái?	48
5.2	Ealáhussuorggit	49
5.3	Dásseárvu	52
5.4	Akkat manne ohcat doarjaga	53
5.5	Vásahusat Sámi ovddidanfoanddain	54
5.6	Raporteren ja makkár bohtosiid vuordá	57
5.7	Vejolaš boahttevaš ohcamušat	61
5.8	Sii geat eai ožžon doarjaga.....	61
6	Sámi ovddidanfoandda árvvoštallan guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin	62
6.1	Movt ohccit árvvoštallet.....	64
6.2	Movt hálddahus árvvoštallá	65
6.3	Movt politihkkárat árvvoštallet	66
6.4	Movt suohkanat árvvoštallet	67
6.4.1	Diedut foandda birra.....	68
6.4.2	Smávva doaimmaid foanda	68
6.4.3	Suohkaniid vásáhusat Sámi ovddidanfoanddain	69
6.5	Ovddidanváikkuheaddji dahje oasseruhtadeaddji?	70
7	Lea go Sámi ovddidanfoandda váikkuhangaskaomiid geavaheapmi ulbmiliid mielde?	74
7.1	Sámi ovddidanfoandda ulbmilat.....	74
7.1.1	Guolásteapmi.....	75
7.1.2	Eanadoallu.....	76
7.1.3	Duodji.....	78
7.1.4	Eará ealáhusdoaimmat.....	78
7.2	Ulbmil vai doaibma?	79
7.3	Lea go Sámi ovddidanfoanda joksán mihttomearis?.....	80
7.3.1	... nanu ja ealli servodagat	81
7.3.2	... nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu	81
7.3.3	... birasváikkuhusat.....	83
7.4	Mihttomearit ja váikkuhangaskaomiid geavaheapmi.....	83
	Miiddus 1	85
	Suohkanat ja ohcamušat.....	85
	Miiddus 2 Gažaldatskovvi	87
	Girjjálašvuohhta:.....	94

Tabeallat

Tabealla 1.1	<i>SOF geográfalaš doaibmaguovllu nuppástuhttin áigodagas 1976-2005</i>	19
Tabealla 3.1	<i>Váiddaáššit 2002-2006, proseanta ohcamušaid logus</i>	30
Tabealla 3.2	<i>Váiddaáššit 2002-2006, miehtan/doalahanproseanta</i>	31
Tabealla 4.1	<i>Áššiid lohku jagis jahkái, doarjagat, biehttaleamit, 5 biehttaleami</i>	34
Tabealla 4.2	<i>Gaskamearálaš doarjja 2002-2006</i>	34
Tabealla 4.3	<i>SOF doarjjamearit ja alimus doarjjasumma</i>	35
Tabealla 4.4	<i>Gaskamearálaš doarjjasummat, ealáhusuorggit, 2002-2006</i>	35
Tabealla 4.5	<i>Ohcanproseanttat sohka beali/fitnodatsuorggi ektui</i>	36
Tabealla 4.6	<i>Gaskamearálaš doarjja sohka beali/fitnodaga ja jagiid ektui</i>	40
Tabealla 4.7	<i>Áššelo hku geográfii ja jagiid mielde</i>	41
Tabealla 4.8	<i>Proseantaoassi áššiin geográfii ja jagiid mielde</i>	41
Tabealla 4.9	<i>Ohcamušaid lohku guđege suohkanis, 2002-2006</i>	41
Tabealla 4.10	<i>Miedihuvvon áššiid lohku guđege ealáhusas, 2002-2006</i>	45
Tabealla 4.11	<i>Ealáhusuorggit ja biehtalanproseanta, 2002-2006</i>	46
Tabealla 4.12	<i>Doarjjaproseanta ealáhusuorggiide ja sohka beali/fitnodaga mielde, 2002-2006</i>	46
Tabealla 4.13	<i>Juohkinproseanta ealáhusaide guovlluid mielde, 2002-2006</i>	47
Tabealla 5.1	<i>Guđiin ealáhusain ohcamušat leat boahtán 2002-2006 ja guđiin leat gažadaniskadeapmái boahtán vástádusat. Proseanta</i>	50
Tabealla 5.2	<i>Ipmirdii go ohcci mainna ákkastallamiin ohcamuš biehttaluvvui</i>	51
Tabealla 5.3	<i>Ákkat manne ohcat doarjaga</i>	53
Tabealla 5.4	<i>SOF diehtujuohkima ja bagadallama árvvoštallan</i>	54
Tabealla 5.5	<i>Oaivilat Sámi ovddidanfoandda iešguđet beliid birra</i>	56
Tabealla 5.6	<i>Maid oaivvildat raporterengáibádusaid birra maid galgá deavdit go oažžu doarjaga máksojuvvot?</i>	57
Tabealla 5.7	<i>Iešguđet čuoččuhusaid árvvoštallan mat leat čadnon SOF mihttomeriide</i> ...59	
Tabealla 6.1	<i>Lea go prošehtii ohcan doarjaga eará báikkis ja lea go juolluduvvon doarjja</i>	70
Tabealla 6.2	<i>Prošeavtta ii lean vejolaš čađahit SOF doarjaga haga</i>	72
Tabealla 7.1	<i>Ohcamušaid lohku suohkaniid mielde, 2002-2006. Juolludanproseanta</i>	85

Sárggastusat

Sárggastus 1.1	<i>SOF geográfalaš doaimmaguovlu</i>	18
Sárggastus 3.1	<i>SOF orgánat Sámedikkis</i>	24
Sárggastus 3.2	<i>Ealáhusaid jahkásaš ekonomalaš rámmat, 1000 ruvnnuin, 2002-2006</i>	29
Sárggastus 4.1	<i>Áššehivvodat, doarjagat ja biehttaleamit, 2002-2006</i>	33
Sárggastus 4.2	<i>Ohcamušaid kategoriseren (logu) sohka beali/fitnodaga ektui, 2002-2006</i>	37
Sárggastus 4.3	<i>Biehttanproseanta sohka beali/fitnodat ektui</i>	39
Sárggastus 4.4	<i>Ohcamušaid juohkáseapmi stuorámus suohkaniid gaska, 2002-2006</i>	42
Sárggastus 4.5	<i>Ohcamušaid lohku/mieđihuvvon ohcamušat, suohkan 2002-2006</i>	43
Sárggastus 4.6	<i>Proseantaoassi ohcamušat ealáhusjoavkkuid mielde, lohku ja summa</i>	44
Sárggastus 4.7	<i>Juolluvvon jahkásaččat ealáhusurggiide</i>	45
Sárggastus 5.1	<i>Ahki ja sohka bealli</i>	49
Sárggastus 5.2	<i>Foandda diehtajuohkima árvvoštallan doarjagiid miehtama/biehttaleami oktavuodas</i>	55
Sárggastus 5.3	<i>Šaddá/šattai go prošeakta čađahuvvot plána mielde ?</i>	58
Sárggastus 5.4	<i>Árvvoštallan ahte lea go áibbas ovttaoavilis (5 ja 6) dasa man ávki lea prošeavttaid juohkit sohka beali mielde. Proseanta</i>	59

Čoahkkáigeassu rávvagiiguin

Čoahkkáigeassu ja árvvoštallama váldogávdnosat

Dán árvvoštallamis geahččat Sámi ovddidanfoandda váikkuhangaskaopmeortnegiid áigodagas 2002-2006. Árvvoštallamis leat mielde njeallje bušehtta-poastta, namalassii eanadoallu, guolásteapmi, duodjeulbmilat ja eará ealáhusat. Dieid poasttaid proševttaide lea jahkásaččat juolluduvvon birrasii 16-17 millijuvna. 2006:s lassánedje foandda ollislaš rámmat, muhto doarjagat mat gulle duodješiehtadussii ja Interregii sirrejuvvojedje dien jagi sierra poastan. Diet guokte poastta eai leat mielde dán árvvoštallamis.

Lea Sámedikki doarjjastivra mii meannuda ohcamušaid mat bohtet fondii. Doarjjastivra hálddaša ruđaid njuolggadusaid ja bušehtta-mearrádusaid mielde maid Sámedikki dievasčoahkkin lea mearridan. Dat leat oalle jorbasi čállojuvnon, ja dasa lassin biddjojuvvo deaddu dasa movt sullasaš áššit leat ovdal meannuduvvon, dat mearkkaša ahte sajáiduvvon doarjjajuohkinvierru geavahuvvo áššemeannudeamis vuodđun. Váldonjuolggadus lea ahte Sámedikki hálldahus meannuda doarjjaohcamušaid mat leat vuollel 125.000 kr. Dat ovddiduvvojit doarjjastivrii delegašuvdnaáššin. Sámediggeráđdi lea váiddaorgána ohcamušaide maidda bohtá váidda. Leat gaskal 4 ja 9 proševtta áššiin maidda jahkásaččat bohtá váidda. Golmma áššis njealji áššis doalahuvvo doarjjastivrra mearrádus.

Váikkuhangaskaomiid geavaheapmi

Oktiibuot leat dan áigodagas juolluduvvon 86, 6 millijuvna ovddas doarjagat proševttaide mat gusket dán árvvoštallama mandáhttii. Dán áigodagas lea ohcamušaid lohku jámma lassánan ja leat jahkásaččat bohtán birrasii 300 ohcamuša. 2006:s lassánii ohcamušaid lohku 426 rádjái. Dat lea vuosttažettiin danin go foandda doaibmaguovlu viiddiduvvui 2005 rájes ođđa suohkaniidda ja suohkanosiide, ja dagahii ahte olbmuid lohku geain lea vejolašvuhta oheat doarjaga foanddas lassánii 35 proševttain. Buohkain geat ášset suohkanis/gilis ja buot fitnodagain mat leat registrerejuvnon doaibmaguvlui, lea vejolašvuhta oheat doarjaga. Dasa lassin lea sámi álbmogis olggobealde doaibmaguovllu vuoigatvuhta oheat doarjaga. 2004 rájes bođii dehálaš rievdadus njuolggadusaide, go nannejuvvui ahte doarjagat galget geavahuvvot nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu ealáhusain.

SOF lea dakkár foanda mas lea stuora juolludanproseanta; guovttes golmma ohccis ožžot doarjaga. 2006:s goarkŋui biehtalanproseanta 46 proševtta rádjái danin go ledje ollu ohccit. Sámi ovddidanfoanda lea foanda mii doarju smávva doaimmaid. Gaskamearálaš doarjja lea sullii 91.213 kr. Vuolemus doarjja lea addojuvvon ohcamušaide mat gusket eanadollui, ja alimus doarjja lea addojuvvon ohcamušaide mat gullet duodjeprográmmii ja guolástussii.

Hálddahus registrere ohcamušaid dáid sirrensurggiide; nissonolmmoš, dievdoolmmoš, nissonolmmoš/dievdu ja fitnodat. Go sohka bealli ja fitnodatregistreren lea seaguhuvvon, de lea váttis árvvoštallat man muddui nissonolbmot leat mielde prográmmas. Dálá sirrensurggiid mielde lea 18 proseantta ohcamušhivvodagas proševttat maidda nissonolbmot leat ohcan doarjaga, dievddut ges 40 proseantta ja nissonolbmot/dievddut čieža proseantta. 35 proseantta leat sirrejuvvon fitnodatsuorgái. Vaikko lea ge bargojuvvon eanet dan ala ahte oážžut eanet nissonolbmuid ohcat, de ii oro dán áigodagas bearehaga lassánan nissonolbmuid lohku. Nissonolbmot geat ohcet, orrot čállimen buriid ohcamušaid, danin go nissonolbmuid ohcamušat biehttaluvvojit miha hárbet go dievdduid ohcamušat.

Fondii bohtet eanemus ohcamušat Sis-Finmárkkus. Diet guovlu leamaš foandda doaimmaguovllus juo badjel 30 jagi. Stuorámuš nuppástusat áiggiid čađa leat ohcamušain mat bohtet Tromssa fylkkas, doppe lea ohcanhivvodat goasii duppalaston dán áigodagas. Doaimmaguovllu viiddideapmi ja ohcamušhivvodaga lassáneapmi lea váikkuhan bures Tromsii ja Nordlándii, seammás go leat bohtigohtán unnit ohcamušat Sis-Finmárkkus, Finmárkkus muđui ja Máttá-Norggas. Kárášjohka ja Guovdageaidnu leat dat suohkanat gos bohtet eanemus ohcamušat (183 ja 174), ja Finmárku muđui čuovvu dien guovtti suohkana maŋis, earret Unjárga mii lea 12. sajis listtus. Maiddái Gáivuonas, Álttás ja Návuoŋas bohtet ollu ohcamušat.

Eanemus ohcamušat bohtet ealáhussurggiin almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusat ja eanadoallu, mat dahket 21 proseantta ja 20 proseantta ohcamušain. Árvvoštallojuvvon áigodagas leat eanadoalloohcamušat lassánan eanemusat, seammás go ohcamušat mat gullet almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusaide leat garrasit njiedjan. Stuorámuš biehttanproseanta lea ohcamušain mat gullet duoji ovddideapmái ja investeremiidda (45 %), guolásteapmái (41 %) ja almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusaide (40 %). Unnimus biehttanproseanta lea ohcamušain mat gullet duodjeprográmmii (3 %) ja eanadollui (27 %).

Makkár foanda lea ohcciid mielas

Lea čadahuvvon gažadaniskadeapmi mii sáddejuvvui buohkaide geat leat ohcan foanddas doarjaga. Bealli ohcciin geat eai ožžon iežaset ohcamušaide doarjagiid, lohket ahte sii ipmirdit biehttaleami, muhto eai leat ovttaoaivilis dan ákkasteapmái mii geavahuvvo biehttaleapmái vuodđun, dahje sii eai oppanassiige ipmir manne sin ohcamuš ii ožžon doarjaga. Dáid vástádusaid sáhtá dulkot nu ahte foanda ferte juogo čielgaseappot ja buorebut ákkastallat manne ohcamuš biehttaluvvo, dahje ahte ohcciide fertejit njuolggadusat dahkkot čielgaseabbon, vai ohccit eai dárbbas oba eahpidit ge ahte gullá go sin ohcamuš foandda bargoguvlui ja ahtela go sis vuoigatvuohta ohcat doarjaga. Liikká ferte gal dan nai rehkenastit ahte álo leat soapmásat geat eai dáidde ipmirdit manne sin ohcamušii biehttaluvvo doarjja. Dat lea danin go njuolggadusaid dulkon ja dat makkár doibmii lea vuoigatvuohta oážžut doarjaga, ferte álo árvvoštallojuvvot ja dasa dáidet leat mánggalágan oaivilat.

Sámi ovddidanfoandda barggu váldoulbmil lea buoridit dásseárvvu ja nannet nissonolbmuid searvama ealáhusbargguin. Foandda bealis ii leat čielgaseappot selehuvvon maid diet mearkkaša, vaikko foanda ieš lea ge čadahan dásseárvoiskadeami. Ii leat ovdamearkkadihte daddjon maid diet mearkkaša dasa movt ja makkár doaimmaid guđege ealáhusas galgá vuoruhit, ja eai ge leat biddjon dihto oasseulbmilat dahje mearriduvvon doaimmat guđege ealáhussii maiguin foanda bargá. Liikká dovdet ohccit

bures foandda váldoulbmila, čiežas logis lohket ahte sii dovdet dan ja measta seamma ollugat lohket ahte vuoruheamit heivejit sin prošeaktii.

Oalle stuora oassi sis geat ohcet foanddas doarjaga – guovttes viđa ohccis – lohket ahte sii ohce doarjaga danin go sin prošeakta muđui ii livčče sáhttán čadahuvvot. Ollu dain prošavttain main dás lea sáhka, eai livčče ollašuvvan jus foanda ii livčče gávdnamis.

Mii guoská foandda diehtjuohkinbargui, de dat gal oažžu rámi, earenoamážit mii guoská ohcamuša čállima bagadallamii, muhto maiddá mii guoská reivevástádusaide ja telefunságastallamiidda. Muhto eai leat gallis geat lohket ahte foandda dieđut interneahtra ruovttusiiddus leat beare buorit. Dan sáhtá ipmirdit guovtte láhkái, dat soaitá leat váilevaš, dahje lea go nu ahte eai gallis sis geat leat vástidan skoviid dieđe ruovttusiiddu ja daid dieđuid birra, ja danin sis maid ii leat oaivil dasa. Muđui lea árvvoštallamis oalle čielga minsttar, sii geat eai leat ožžon doarjaga ohcamušaide, árvvoštallet oalle jámma foandda heajubun.

Foandda raporterengáibádusaid ipmirdit ohccit bures ja sin mielas daid lea álki čuovvut. Eanas prošavttat main dás lea sáhka, šaddet jáhkkimis čadahuvvot, juogo plána mielde dahje veaháš maŋŋil go plána lei. Dat mearkkaša ahte eanet prošavttat go dat mat foanddas leat ožžon doarjaga, ollašuvvet. Dat mearkkaša maid ahte ii buot prošavttaid čadaheapmi leat foandda ruhtadeami duohken. Prošavttat váikkuhit earenoamážit dasa ahte nannet bargosajiid mat juo leat ja nannet árbevirolaš ealáhusaid. Muhtun háreve oktavuodain váikkuhit dat maid odđa fálaldagaid dahje odđa ealáhusaid ásaheapmái. Unnit go okta logis lohká ahte prošavttat bohtet ásahtit odđa bargosajiid nissonolbmuide ja dievduide. Vaikko vel leat ge nie buorit logut, de lohket dušše bealli sis ahte foanda sáhtá sin prošavttaid geavahit ovdamearkan foandda diehtjuohkinbarguin. Dán oktavuodas leat nissonolbmot miha eanet posiitiivat iežaset prošavttaide, seamma guoská maid oppalaččat ohcciide sirrensuorggis opmodat/fitnodatjodiheapmi ja industriijahuksegeat ja rusttegeat. Árbevirolaš ealáhusaid prošaktaoamasteaddjit leat dat geat unnimusat liikojit dasa ahte sin prošavttaid sáhtášii geavahit minstarin go foanda galgá čájehit buriid prošavttaid.

Golmmas njealji ohccis sáhtáše fas odđasis ohcat foanddas doarjaga. Okta golmma prošavttas čadahuvvui plána mielde, vaikko vel ii ožžon ge foanddas doarjaga, ja veaháš unnit prošavttat čadahuvvo unnibun go álgojurdda lei. Loahppaprosšovttat heaittihuvvo. Gažadaniskkadeapmi čájeha čielgasit ahte foandda doarjagiin lea ávki, ja ahte ollu prošavttat eai livčče čadahuvvon doarjaga haga. Muhto dat ahte prošavttat čadahuvvojit vaikko vel eai oaččo ge foanddas doarjaga, čájeha maid dan ahte gávdnovit ohcamušat mat sáhttet čadahuvvot vaikko vel eai oaččo ge doarjaga foanddas.

Sámi ovddidanfoanda guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin

Sámi ovddidanfoandda doaibmaguvlui gullet dakkár báikkis gos lea olu heajos ovdáneapmi, nugo olmmošlogu njiedjan (eretfárren ja unnán mánát šaddet), unnit doaibma vuoddoealáhusain nugo eanadoalus, guolásteamis ja boazodoalus, fitnodagat heaittihuvvojit, unnán nissonolbmot bissot guovllus ja guvlui báhcá álbmot mas oppalohká lea vuollegis oahppodási. Dat ornegat mat leat ásahuvvon fitnodagaide guovllupolitihkalaččat, bohtet unnán ávkin sámi guovlluide. De sáhtá ge jearrat sáhttet go SOF doarjagat buhtadit dien váilevuoda nu ahte doaibmaguvlu sáhtášii boahit seamma dássái mas dat guovlu riikkas muđui lea. Lea váttis sihkkarit cealkit ahte nu dat lea, danin go leat eará ruhtadanortnegat mat doibmet SOF doarjagiiguin bálddalaga dahje ovttas daiguin.

Gažadaniskkadeamis leat 60 proseantta vástidan ahte SOF doarjja lea leamaš veahkin nannet sin bargosajiid, 53 proseantta oaivvildit ahte doarjagat leat váikkuhan dasa ahte guovllu árbevirolaš ealáhusat leat nannejuvvon, ja 45 proseantta oaivvildit ahte sii leat ásahan odđa fálaldagaid. Foanddas ii leat nu beare stuora mearkkašupmi dan ektui mii guoská odđa bargosajiid ásaheapmái. Ruovttoluotta dieđut ohcciin čájehit ahte foanda aktiivalaččat váikkuha dasa ahte doarjut doaimmaid mat leat vuodduduvvon sámi gilliid resursaide ja dat maid foanda fállá, lea daid áigumušaid ektui mat eanas ohcciin leat sin ohcamušain. Nannet bargosajiid ja ealáhusaid mat juo gávdnojit lea deháleabbo go dat ahte bargagoahtit stuora doaimmaid ásaheamiin mat buvttáše ollu odđa bargosajiid.

Sámedikki hálddahus oaivvilda ahte foandda guovllupolitihkalaš váikkeheaddji doaibma oppalaččat lea mearkkašahti, muhto lea stuora erohus suohkanis suohkanii. Foanda oažžu ruovttoluotta dieđuid ahte foandda doarjaga haga ii livčče báikegottiin leamaš dat ovdáneapmi mii dál lea. Muhtun suohkanat leat hui bures geavahan ortnega alcceseaset ávkin, ja ožžon das stuora ávkki. Foandda guovllupolitihkalaš váikkuhan doaibma bohtá čielgasepmosit oidnosii dan oktavuodas go foanda lea smávva doaimmaid ruhtadeaddji, ja sáhtá fállat veahki sidjiide geaidda eará ruhtadeaddjit eai báljo hálit fállat veahki. Hálddahus oaivvilda ahte unnimussumma maid prošeaktaoamasteaddjit sáhtte ohcat, mii lea 10.000 kr., berre loktejuvvot. Ollu ohccit hálidit sihkkarastit dan ahte eai táhpe ruda prošeavttaiguin, ja danin sii álget smávva doaimmaiguin. Ovttasdoaibma eará ruhtadeaddjiiguin doaibmá bures. Muhto ii leat buorre go Finnmárkku ja Tromssa Innovasjon Norge njuolggadusaid dulkojit mánggaládje, danin go dat dagaha ahte ohccit eai oaččo seammalágan meannudeami mii guoská almmolaš doarjjaprosentii.

Doarjjastivrra politihkkáriid mielas lea leamaš dehálaš mitalit foandda birra odđa suohkaniidda mat doaibmaguvlui leat bohtán mielde. Danin lea doarjjastivra dihtomielalaččat bidjan iežas čoahkkimiid juste dieid suohkaniidda, ja lea dan oktavuodas lágidan čoahkkimiid suohkaniin ja lea maid doallan álbmotčoahkkimiid gos leat muitalan foandda fálaldagaid birra. Politihkalaččat leat sávvan oažžut eanet ohcamušaid dain odđa suohkaniin, muhto eai leat lihkestuvvan seamma bures buot suohkaniin. Eanadoalu ja guolásteami nannen lea leamaš dihtomielalaš politihkalaš vuoruheapmi, danin go eai gávdno nu galle eará ruhtadeaddji main lea dáhttu ruhtadit dieid ealáhusaide gullevaš doaimmaid. Lea dárbu doaluide gullevaš visttiid ođasmahttit ja doalahit riddoguolásteami ealli ealáhussan. Politihkkárat oaivvildit ahte foanda ii leat leamaš doarvá čeahppi didoštít eará ealáhussurggiin ahte makkár áigeguovdilis hástalusat gávdnoše daid ealáhusain.

Mii leat jearahallan suohkanbargiid njealji suohkanis (Guovdageainnus, Gáŋgaviikka, Gáivuonas ja Snåasas) oažžun dihtii dárkilit dieđuid das makkár diehtu ealáhusossodagas/eanadoalloossodagas lea foandda birra ja makkár ávki foanddas leamaš suohkanis. Guovdageainnu, Gáivuona ja Gáŋgaviikka suohkaniid hálddahasat gal dihtet bures foandda birra, ja sis leamaš ollu jagiid juo dahkamuš foanddain ja olbmuiguin geat ohcet foanddas doarjagiid. Muhto Snåasa suohkana hálddahasat, mii lea olggobealde doaibmaguovllu, gal eai dieđe beare ollu Sámi ovddidanfoandda birra. Suohkaniin mat leat olggobealde hálddašanguovllu, orro leamen nu ahte daid guovlluid vejolaš ohccit váldet ieža njuolga oktavuoda foanddain, eai ge jearahallagoade vuos dieđuid suohkanhálddahasat. Vaikko ollugiin orro ge buorre diehtu foandda birra, de eai leat nu gallis geat dihtet dan ahte foandda ulbmil lea nannet nissonolbmuid dili ja dásseárvvu. Suohkaniin leat buorit vásáhusat Sámi ovddidafoanddain. Dat veadjá leat vuosttažettiin danin go doaimmat maid foanda lea dorjon, juogo oktoruhtadeaddjin dahje ovttas earáiguin, leat váikkuhan ovdáneami suohkanis. Gáivuona suohkana bealis lohke ahte

ovdal lei vejolaš oaidnit suohkana báikegottiin makkár oassi suohkanis lei mielde foandda doaibmaguovllus ja guđet oasit ledje olggobealde. Báikegottiin mat ledje siskkobealde doaibmaguovllu, ledje odđaáigasaš ja odasmahttojuvvon bargorusttegat, ja guovlluin olggobealde doaibmaguovllu ii rievdan báljo mihkkege.

Mii oaivvildit ahte SOF lea deavddan eará ruhtadanortnegiidda ja sáhtá ruhtadit ja vuoruhit dakkár guovlluid maid eará eai sáhte. Sihke njuolggadusat ja Sámedikki politihkalaš vuoruheamit rahpet Sámi ovddidanfondii vejolašvuoda doaibmat ovddidanveahkin. Dát ii mearkkaš dan ahte buot vejolašvuodát leat olahuvvon. Lea vel okta geaidnu maid SOF ferte mannat, go juo lea ovdánahttinveahkki, namalassii dat ahte eanet searvagoahit ja stivregoahtit ovdáneami dan guvlui maid oaidná riektan. Dása gullá maid dat ahte čuovvut mielde servodatovdáneami ja doarjut dakkár ealáhusaid main lea šaddanvejolašvuodta ja maid servodat dárbbasa. Dán oktavuodas lea SOF leamaš beare láivi. Váldobargun leamaš dat ahte meannudit áššiid ja (mielde) ruhtadit ohcamušaid, ja lea unnán bargan dan ektui ahte Leahket ovdalis servodaga ovdáneamis ja ráhkadit sámi ealáhuspolitihkkii vuodu bajemus dásis.

Lea go váikkuhangaskaomiid geavaheapmi ulbmiliid mielde?

SOF váldoulbmil lea ahte Leahket mielde ovddidit ”.. nanu ja ealli servodagaid gos lea dássedis ássan ja mánggabealát ealáhus-, kultur- ja servodateallin. Doarjagat galget váikkuhit nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu ealáhusain. Ohcamušaid meannudeamis galgá árvvoštallat birasváikkuhusaid.”

Lea váttis cealkit oktageardánit lea go Sámi ovddidanfoanda joksas mihttomeriidis dan vidajagi áigodagas maid mii leat geahčadan. Mii sáhttit buktit čielga vástádusa dasa mii guoská aktivitehtii ja foandda doarjagiid juolludeapmái, foanda meannudii dađistaga eanet ohcamušaid ja jugii visot ruđaid mat foanddas ledje juohkinláhká. Jahkásaččat ožžo mánga čuodis doarjaga, ja mánga iešguđetlágan doaimma ásahuvvo foandda doarjagiin dahje go ožžo foanddas oasseruhtadeami. Dien láchká gal sáhttit dadjat čoaikkáigeassun ahte foanda lea duodai leamaš mielde sámi ealáhusaid ovddideamis, ja ahte das lei ollu dadjamaš go lei mielde ruhtadeamen smávit ja stuorát doaimmaid doaibmaguovllu sisskobealde.

Muhto jus jerrat veaháš dárkileappot dan birra ahte lea go foanda olahan mihttomeriidis, de dasa lea váttis vástidit. Dat lea vuostazettiin danin go foanda ii leat doarvái čielgasit dadjan maid váldoulbmil mearkkaša jahkásaš bargguide. Foanddas lea bajemusdási ulbmil, ja dat árvvoštallojuvvo juohke ealáhusa ektui. Dan njealji ealáhusa ektui maid mii lea dás geahčadan; namalassii eanadoallu, duodji, guolásteapmi ja eará ealáhussorggit, de leat Sámedikki jahkásaš bušehtat gos gávdnat ulbmiliid ja doaimmaid. Dán áigodaga jahkediedáhusat mitalit maid leat olahan vássan jagis.

Sámedikki 2002-2006 bušehtat ja jahkediedáhusat čájehit earet eará makkár ealáhusaide mearriduvvon bargu Sámedikkis lea leamaš. Dat leat guovtti oasis; bargu ja rahčamuš politihkalaš ásahusaid ektui mat leat olggobealde Sámedikki, ja dat bargu ja rahčamuš maid Sámi ovddidanfoanda bargá iežas kundariid ektui. Dan dihte leat ge bušehtaid mihttomearit, strategiiijat ja doaibmabijut hui viidát, ja eai guoskka dušše foandda rahčamušaide, maid mii dás čalmmustuhttit. Dat mii baicca dahká váttisin ipmirdit bušehtaid, lea ahte mángga oktavuodas eai leat čielga ja buhtis rájit gaskal mihttomeriid, strategiiijaid ja das makkár doaimmaid mañit jagis galgá nannet. Leat mánga ovdamearkka mat čájehit ahte dat mii čállojuvvo leat doaibman, duohtavuodas lea ulbmil. Ii ge leat áibbas čielggas mii lea ovddidanfoandda ovddasvástádus ja mii lea Sámedikki ovddasvástádus muđui go guoská dakkár áššiide mat bušehtain gohčoduvvojit

doaibman. Nuppiin sániin dadjat; bušehtat eai mital čielgasit maid galgá nannet boahhtevaš jagiid vai joksá mihttomeari. Go leat nu viiddis mihttomearit ja go lea váilevaččat čilgejuvvon maid galgá bargat joksán dihte daid, de lea ge váttis árvvoštallat man muddui foanda lea joksán mihttomeriidis.

Dasa lassin dahká váilevaš raporterren jahkediedáhusain váttisin dadjat leat go olahan mihttomeriid. Dušše muhtun muddui čállojuvvo raporttain dan birra mii bušehtain gohčoduvvo doaibman, ja ii buot áiggiid leat álki lohkat bušehta ja jahkediedáhusa oktavuohčan. Min mielas orro leamen nu ahte foanda lea olahan miha eanet ulbmiliid go dat maid jahkediedáhusaide leat čállán, muhto váilevaš raporterensystema – dahje bargovierut čihket dan.

Dán vuodul cealkit ge čoahkkáigeassun ahte Sámi ovddidanfoanda lea viššalit bargan dán viđajagi áigodagas dan ala ahte joksát iežas mihttomeari, mii lea ahte ovddidit nanu ja ealli servodagaid. Foanda lea meannudan dadistaga eanet ohcamušaid, lea váldán eanet suohkaniid mielde doaibmaguvlui ja lea evttohan mánga odđa nannensuorggi, lassin dasa ahte ain nanne dihto ealáhusaid. Muhto foanda ferte čielgaseabbon dahkat juste maid áigu nannet ja čuovvut daid surggiid maid lea mearridan vuoruhit buorebut, vai dat šaddá čielgasin olggobeale máilbmái, ja de ovddemustá ohcciide ja suohkaniidda.

Rávvagat

Ráva 1: Ohcamušaid registreren

Sámedikki hálddahus registrere ohcamušaid maŋŋil go ruhtadeapmi lea mearriduvvon. Registreremis leat mielde ohcci namma, adreassa, áššenummar ja makkár mearridanásahus mearrádusa lea dahkan, jahki, juolluduvvon summa/biehttaleapmi, sohkahealli/fitnodat, doaibma, ealáhus ja suohkannummar. Diet diedut leat dárbbaslaččat danin vai oaidná geat ohccit leat ja vai sáhtta ráhkadit jahkásaš raporteremiidda statistihka. Liikká lea dán registrerema vejolaš buoridit, ja mii evttohit muhtun rievdadusaid.

Go seaguha sohkaheali ja fitnodaga registreremis, de lea váttis árvvoštallat lea go foanda joksán ulbmiliiddes mat gusket dásseárvui ja nissonolbmuid searvamii. Danin ferte dien guokte ášši sirret. Registreren berre dahkkot dan mielde goappá sohkaheallái ohcci (son gii vuolláičállá ohcamuša) gullá. Lea sihkarit vejolaš dán dahkat earaládje, ovdamearkkadihte jus registrere maid stivrajodiheaddji sohkaheali mielde, fitnodaga eanetlogu sohkaheali jna. Min mielas lea dehálaš doalahit dakkár linnjá gos registrere ohcci sohkaheali. Berre maid leat vejolaš sirret sin sohkaheali mielde geat dál leat registrerejuvvon fitnodahkan. Almmolaš organisašuvnnaid berre maid registreret seammaládje. Sirrensuorggi nissonolmmoš/dievdoolmmoš sáhtta doalahit dakkár oktavuodain gos guovttes dahje eanebut leat ohccit (vuolláičállit).

Dál ii foanda registrere ohcciid agi. Min gažadaniskadeapmi čájeha ahte dievdoolbmuin geat ohcet doarjaga lea oalle alla gaskamearalaš ahki, ja veaháš vuollelis nissonolbmuid gaskkas. Nuorat leat vuoruhuvvon ulbmiljoavku, ja jus galgá sáhttit árvvoštallat lea go dien ulbmila joksán, de lea dárbu registreret ohcci riegádanjagi.

Foanda berre maid registreret proševtta eará ruhtadeddjiid, namalassii gii lea oasseruhtadeaddji, vai beassá oaidnit geat dábálaččat dahje geat háreve leat mielde

oasseruhtadeaddjin. Dieđut mat čájehit ahte muhtun vejolaš ruhtadeaddjit hárve leat mielde oasseruhtadeaddjin, berrejit váikkuhit dasa ahte viššaleappot bargat oččodit daiguin oktavuoda, gávnnahtin dihtii mii dasa lea sivvan ja vejolaččat álggahit dan ektui doaimmaid.

Ráva 2: Ulbmilat ja doaimmat

Sámi ovddidanfoandda jahkásaš plánat ovddiduvvojit bušehtaid oktavuodas maid Sámediggi jahkásaččat almmuha. Dain oaidná makkár ulbmil Sámedikki bargguin lea mañit jahkái, iešgudet suorggis maida Sámedikkis lea ovddasvástáduš. Dieid ulbmiliid galgá olahit iešgudetlágan dihto doaimmaid álggahemiin. Doaimmat galget ges buktit aktivitehta man boadus lea ahte ulbmiliid joksá. Jahkedieđáhusain galgá ges de sáhttit lohkat man muddui ja man viidát doaimmat lea ásahtuvvon, ja leat go olahan dan mii lei mihttomearri.

Nugo Sámediggi lea bušehtain ovdanbuktán ulbmiliid ja doaimmaid viđajagi áigodagas 2002-2006, de lea dien guokte ášši erohus lea eahpečielggas. Mánngga oktavuodas leat dat mat bušehtas gohčoduvvojit doaimman duohtavuodas ulbmilat. Danin lea váttis ipmirdit makkár aktivitehtaid Sámediggi ja Sámi ovddidanfoanda háldit ásahtit ja doarjut. Leat ollu dulkonvejolašvuodát, nu ollu ahte lea váttis maidege njuolga ráddjet olggobeallái. Dát addá doarjjastivrii ja hálddahussii stuora barganfriddjavuoda, muhto dat čájeha maid váilevaš stivrensingálaid. Dat addá maid ohcciide buriid vejolašvuodaid ákkastallat iežaset doaimmaid ovddas, ja oazžut daid dohkkehuvvot vejolaš doarjjavuostáiváldin.

Ráva 3: Raporttaid čállin

Leat váilevašvuodát dan vuogis movt Sámi ovddidanfoandda raportere foandda ovddit jagi doaimmaid birra Sámedikki jahkedieđáhusas. Nugo jahkedieđáhusat leat ovddiduvvon dan áigodagas maid mii leat geahččan, lea váttis ipmirdit makkár ulbmiliid – oanehit dahje guhkit áigái – ovddidanfoanda lea olahan vássan jagis. Go lohkat jahkedieđáhusaid bušehtaid oktavuodas, ja geahččat daid mat doppe gohčoduvvojit doaimman, de eai buot áiggiid gávdno raporttat mat čájehit movt doaimmaiguin lea mannan, leat go dat álggahuvvon ja makkár boadus lea. Dát guoská earenoamážit guovtti vuosttaš jahkái dan viđajagi áigodagas maid mii leat geahččan, muhto dat guoská maid daid mañemus jagiide. Seammás orro leamen nu ahte foanda lea čađahan eambo doaimmaid go dat maid jahkedieđáhusat čájehit, muhto daid birra ii leat čállojuvvon raporta.

Min ráva lea ahte bušehta ja jahkedieđáhusa galgá sáhttit lohkat oktavuodas; nubbi galgá leat dakkár dokumeanta mas oaidná plánejuvvon ja mearriduvvon doaimmaid, ja nuppis galgá fas oaidnit dieđuid dan birra mii lea dáhpáhuš. Dát ii mielddisbuvttáše dan ahte juohke unna doaimmaš dahje juohke unna mearráduš dahje juolludeapmi galgá raporterejuvvo jahkedieđáhusas, muhto das ferte goit oazžut dieđuid dan birra mii guđege suorggis lea dáhpáhuš. Nugo jahkedieđáhusat leat čállojuvvon dan viđajagi áigodagas, de ii leat vejolaš árvvoštallat man muddui foanda lea olahan ulbmiliiddes. Dan ektui leat reporteremat beare oanehaččat, soaittáhagas ja unnán systemáhtalaččat. Doarjjastivrra raporttain gal gávdná maid muhtun dieđuid dán birra, ja dat raporta berre vuosttažettiin viiddiduvvot nu ahte das deattuhuvvo reporteren mii guoská foandda bargui. Reporteren mii lea Sámedikki jahkedieđáhusas ii dárbaš leat nu viiddis go dat reporteren mii lea doarjjastivrra iežas jahkedieđáhusas.

Sámi ovddidanfoanda dárbaša dieđuid doarjagiid vuostáiváldiin, vai ieš fas sáhtta viidáseappot reporteret masa foandda doarjagat leat geavahuvvon ja maid leat ožžon áigái

vássán jagis. Dál lea nu ahte dat raporta maid doarjagiid vuostáiváldit čállet, sisttisdoallá vuosttažettiin dieđuid ruhtageavaheami birra, ii ge čilge masa doarjja lea geavahuvvon ja makkár boadus das leamaš sutnje dahje sidjiide geat ožžo doarjaga. Berre árvvoštallojuvvot ii go livčče dárbu dakkár reporterenmálii mii vuhtiiváldá daid dárbbuid mat foanddas leat diehtit makkár bohtosat proševttain leat, mas livčče eanet dieđut go dat maid dálá skovvi gáibida. Dás berre leat sáhka dušše dárbbášlaš dieđuin, ja berre ráhkaduvvot dakkár hámis maid lea álki giedahallat sihke sutnje gii skovi deavdá, ja sidjiide geat dan lohket ja registrerejit. Jus vállje geavahit meroštallanmihtuid, de dat eai berre leat nu mánga. Kvantifiseren berre geavahuvvot dakkár oktavuodain gos das lea ávki, muhto berre maid leat sadji meroštallanmihtuide mat muitalit sániiguin, ja eai ge tállaiguin. Meroštallanmihtut sáhttet ovdamearkkadihte leat galle ođđa dahje bisuhuvvon bargosaji leat, galle kursse leat čadahuvvon dahje lea go doaimma váikkuhan dasa ahte báikki bálvalusfálaldagat leat nannejuvvon.

Ráva 4: Politihkka ja vuoruheamit

Árvvoštallojuvvon áigodagas lea ohcamušaid hivvodat bearehaga stivren foandda. Foanda lea meannudan áššiid ja buori muddui addán doarjagiid proševttaide maidda leat ohcan doarjagiid, ii ge leat nu bearehaga vuoruhan daid vuostálagá. Sámi ovddidanfoanda ferte čielgaseappot čájehit mii foandda politihkalaš ángiruššan lea, ja makkár doaimmaid áigu vuoruhit boahtevaš jagiid. Foanda berre doalahit váldoulbmila, muhto ferte eanet bargat oasseulbmiliid oainnusmahttimiin, ja ii unnimustá hábmet doaimmaid. Ferte válljet eret dan bargovuogi gos ulbmiliid ja doaimmaid ii sirre čielgasit, nugo dán viđajagi áigodaga bušehtain lea dahkkon. Doaimmat fertejit vuolggahuvvot jahkásaš politihkalaš vuoruhemiin, foandda ulbmiliid mielde, ja dat fertejit leat čadnon jahkásaš bušehtaide. Vaikko bušehtain lea ge dušše oanehaš čálus vuoruhemiid birra, de berre foanda bargat dan ala ahte bures dovddusindahkat iežas nannensurggiid. Sáhtá iežas ruovttusiidduide bidjat dieđuid dan birra dahje lágidit suohkaniidda dieđuid doaimmaid birra.

Ovddidanfoanda juolluda doarjagiid sihke priváhta olbmuide, fitnodagaide, organišavunnaide ja ovttasbargoguimmiide. Gávdnojit maid ovdamearkkat gos foanda lea dorjon earenoamaš proševttaid dahje ángiruššamiid čadaheami. Politihkalaš ángiruššamat ja ulbmilat mat gusket dasa ahte doarjut earenoamaš joavkkuid, berrejit doalvut dasa ahte foanda bargagohtá sierra prográmmaiguin. Dat lea dahkkojuvvon ovdamearkkadihte duodjeprográmma oktavuodas, ja leat evttohan ásahit sierra ealáhusovddidanproševttaid nissonolbmuid váste, álggahanprográmma nuoraid várás ja fierpmádaga gos nissonolbmuid gelbbolašvuotta sáhtá geavahuvvot hutkkálaš ealáhusovddideapmái. Dát evttohuuvon doaimmat eai leat čadahuvvon. Diekkár evttohusat berrejit oainnusmahttojuvvot sierra prográmmain gos lea bušehtta, áigemearit ja reporteren. Jus foanda hálida oažžut ain eanet ohcciid vuoruhuvvon joavkkuin (ovdamearkkadihte nissonolbmuid ja nuoraid gaskkas), de ferte foanda ángireappot ohcat márkaniin ja árvvoštallat vugiid movt geasuhivččii eanebuid ohcat, ovdamearkkadihte alit doarjjameari daid joavkkuide.

Bušehtas sirrejuvvot doarjagat ealáhusaide. Daid čuvvot dušše muhtun muddui, ja foanda lea muhttálaš dan ektui mii guoská ohcamušhivvodahkii. Leat buorit ákkat dasa ahte viidáseappot fievrredit dán muddenvejolašvuoda, muhto liikká ferte gal doalahit ekonomalaš rámmaide, vai ii láhpe iežas vuoruhemiid. Jus doarjagiid juohkin galgá čájehit politihkalaš vuoruhemiid, de ferte foanda čavget iežas bargovugiid ja doalahit iežas rámmaid siskkobealde. Jus ruđat leat buot geavahuvvon, de sáhtá ávžžuhit ohccit ohcat ođđasis nuppi bušehttajagi.

Foanda gohčoduvvo dávjá smávva doaimmaid foandan. Áššemeannudeaddjit geavahit ollu áiggi meannudit smávva summaid ohcamušaid. Lea dárbu garraseappot vuoruhit ohcamušaid gaskka, danin go ohcamušhivvodat lassána dađistaga. Jus lasiha vuolemus ohcansumma maid foanddas sáhtá oazžut 10.000 kr rádjái, de jáhkkinis dat unnidivččii ohcamušaid logu, ja sirrešii eret sin geat ohcet hui smávva doaimmaide doarjaga. Mii muittuhit ahte min gažadaniskkadeamis bođii ovdan ahte oba stuora oassi sis geat eai oaččo SOF doarjaga, čadahit liikká proševttaidis.

Ráva 5: Dieđut ohcciide

Sámedikkis lea buorre ruovttusiiddu internehtas gos lea buorit ja odasmahttojuvvon dieđut. Doppe gávdnojit maid dieđut Sámi ovddidanfoandda birra, ja gávdnojit maid skovit – sihke ohcanskovit ja skovit maid galgá deavdit go galgá bivdit doarjaga máksojuvvot. Muhto ruovttusiiddu eai leat gal nu beare ollu dieđut foandda vuoruhemiid birra guđege áššesuorggis, ja eai ge leat nu ollu áigeuovdilis dieđut vejolaš ohcciide. Eai lean gallis sis geat vástidedje min gažaldatskoviide geat namuhedje ruovttusiiddu go árvoštalle foandda diehtujuohkima. Dán oktavuodas sáhtá foanda bargat buorebut. Sáhtá ollu čielgaseappot mitalit makkár suorggit leat vuoruhuvvon guđege jagi, mii ohcamušain deattuhuvvo, ja maid sáhtá doarjut ja maid ii sáhte doarjut guđege ealáhusas, dainna ulbmiliin ahte addit buoret dieđuid ohcciide. Dát livččii ávkin sihke vejolaš ohcciide, fondii alces ja suohkaniidda mat dávjá ožžot gažaldagaid olbmui geat leat hábmemen ohcamušaid fondii.

Min gažadaniskkadeapmi čájehii ahte ollugat geaidda biehttaluvvui doarjja ledje duhtameahttumat biehttaleami ákkastallamiin. Min mielas gal orrot reivvet main biehttaleapmi čilgejuvvo, oalle bures čilgemen manne ohcamuššii biehttaluvvui doarjja, muhto go gearddi lea duhtameahttunvuohta, de ferte aŋkke deattuhit ahte biehttaleapmi berre čilgejuvvot nu čielgasit ahte dan lea álki ipmirdit. Ja das fertejit leat doarvái dieđut dan birra manne mearrádus šattai nugo šattai.

Rava 6: Oktavuolta suohkaniiguin

Sámi ovddidanfoanda ja suohkanat mat gullet foandda doaibmaguvlui leat dehálaš ásausat maiguin vejolaš ohccit váldet oktavuoda, sihke dieđuid ja bagadallamiid dáfus. Ohcciid dáfus lea dehálaš ahte suohkanat áigges áigái dihtet foandda vuoruhemiid ja aŋgiruššamiid birra, ja movt foandda ruhta geavahuvvo jagi mielde. Sámi ovddidanfoanda berre šaddat miha čeahpit dieđihit suohkaniidda go dahká rievdadusaid juogamasa, go mearrida nannensurggiid dahje ásaha odđa doaimmaid. Diekkár dieđut berrejit suohkaniidda addojuvvot miha álkis vugiin go jahkásaš bušehtat. Jus Sámi ovddidanfoanda ovdamearkkadihte aŋgirušša earenoamážit nissonolbmuid ja nuoraid doaimmaid nannemiin, de berre dan birra dieđihit neahtas, ja suohkaniidda ferte dan birra mannat diehtu. Dát ferte dahkkot dakkár álkis vugiin mii ii gáibit nu beare ollu barggu foandda bealis, sáhtá ovdamearkkadihte sádestit odasreivve e-poasttain, gos seammás čálisa ahte suohkaniidda bohtet odasmahttojuvvon dieđut rievdademiid birra. Nugo dál lea, de ii leat diehtu dovdet go buot suohkanat ovddidanfoandda aŋgiruššamiid ja vuoruhemiid, Vaikko vel suohkaniin lea ge alddineaset ovddasvástádus ohcat dieđuid, de ii daga maidege vaháguid jus sádegoahtá álkis odasdieduid. Foanddas berre leat okta dahje moadde oktavuodaolbmo guđege suohkanis doaibmaguovllus geat sáhttet juohkit dieđuid viidáseappot iežaset organisašuvnnas. Dál eai leat gallis foandda doaibmaguovllu suohkaniin geat mitalit SOF birra iežaset ruovttusiidduin. Berre suohkaniid ávžžuhit bidjat leaŋkka fondii iežaset ealáhussiidduin.

Doarjjastivra berre ain lágídit čoahkkimiid suohkaniin (giliin) mat leat oddasat doaibmaguovllus dahje gos bohtet unnán ohcamušat fondii. Berre čadahit ollu buoret diehtujuohkima dakkár báikkiin gos bohtet unnán ohcamušat.

Ráva 7: Oasseruhtadeaddji/ovttasbargi

Foanddas lea oppalaččat buorre gulahallan oasseruhtadeddjiiguin ja go lea dárbu earkil ohcamušaid hárrái, de váldet oktavuoda. Liikká sáhtta leat vel buoret ovttasdoaibma ruhtadeddjiid gaskkas vai ovttas jokset oktasaš ulbmiliid. Dan sáhtta ovdamearkkadihte dahkat dan láhkái ahte vällje dihto nannensurggiid dahje geográfalaš guovlluid maid vuoruha vassis áiggi, ja gos mángga ruhtadeaddji dihtomielalaš váikkuhangaskaomiid geavaheamis lea stuorát ávki.

Dat ahte sáhtta goabatládje dulkot almmolaš ásahusaid doarjjameriid Innovasjon Norge guovllukántuvrrain, dagaha dan ahte sii geat ohcet doarjaga sihke Sámi ovddidanfoanddas ja Innovasjon Norges, meannuduvvojit earaládje Finnmárkkus go Tromssas. Sámediggi berre geahččalit oččodit ovttasbargošiehtadusa Innovasjon Norgiin mii čoavddašii dán váttisvuoda.

Sámedikki ovttasbargošiehtadus fylkasuohkaniiguin sáhtta maid geavahuvvot buorebut ávkin oččodit oktasaš ángiruššamiid doaibmaguovllu ealáhusaide. Dat sáhttet leat iešguđet ulbmiljoavkkut nugo nissonolbmot ja nuorat ja earenoamáš ealáhusat nugo ovdamearkkadihte sámi mátkkoštanealáhusat. Oktasaš doaimmat nugo gelbbolašvuoda nannen ja fierpmádagaid huksen leat muhtun ovdamearkkat diekkár doaimmaide.

1 Álgu

1.1 Árvvoštallama madáhhta, ráddjemat

Sámedikki 2007 bušehtas lea mearriduvvon ahte Sámi ovddidanfoandda (SOF) doarjjaortnegat galget árvvoštallojuvvot.

Ulbmil dáinna árvvoštallamiin lea kártet movt Sámi ovddidanfoandda doarjjaortnegat leat doaibman foandda ulbmiliid ektui ja makkár bohtosat dain leat ja makkár ovdáneapmi lea olahuvvon foandda doarjjaortnegiiguin. Leat jagit 2002-2006 mat galget árvvoštallojuvvot.

Bargočilgehusa mielde galget árvvoštallamis leat čuovvovaš váldooasit:

- Árvvoštallat lea go váikkuhangaskaomiid geavaheapmi leamaš foandda ulbmiliid mielde
- Árvvoštallat makkár oaidnu doarjagiid vuostáiváldin lea fondii
- Čilget movt SOF doaibma guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin
- Evttohit fondii rievdadusaid/buoridanvejolašvuodaid

Okta čuokkis barggaheaddjičilgehusas váldojuvvui eret ovtassrádiid barggaheddjiin. Dat lei čuokkis mas galggai árvvoštallat leat go váikkuhangaskaomiid geavaheapmi leamaš stáhta ekonomijastivren njuolggadusaid mielde. Dat váldojuvvui eret árvvoštallamis danin go dat livččii dagahan ollu barggu juohke eaŋkil ohcamušain. Dan sadjái mearriduvvui ahte galgá geavahuvvot eanet áigi jearahallat muhtun suohkaniid, oažžun dihtii ovdan eanet dieđuid SOF doaibmaguovllu geográfalaš variašuvnnaid birra.

Dat mat galget árvvoštallojuvvot, leat ohcamušat mat gusket poasttaide eanadoallu, guolásteapmi, duodjedoaimmat ja eará ealáhusat. Eará SOF poasttat, nugo duodješiehtadus, lotnolasealáhusat ja interreg eai leat oassin árvvoštallamis. Dat lea danin go duodješiehtadus lea sirrejuvnon sierra prográmma mas leat su iežas njuolggadusat. Liikká leat duodješiehtadusa áššit mielde dain datafiillain mat leat vuodđun dán árvvoštallamii. Doarjja lotnolasealáhusaide lea maid leamaš sirrejuvnon sierra poastan mas leat sierra njuolggadusat. Ássit mat gusket lotnolasealáhusaid eai leat mielde oassin dán árvvoštallama vuodđodatain. Diet ortnet loahpahuvvui 2005:s. Mii guoská interregii, de leat Sámi ovddidafoandda doarjagat geažos áiggi geavahuvvon ruhtadit veahkkin ohcamušaid iešguđet rádjeguovlluid EU prográmmaid, Interreg. Gitta 2006 rádjái eai leat diet ohcamušat sirrejuvnon sierra ja dat registrerejuvvo daid iešguđet poasttaide mat juo leat. 2006 rájes sirrejuvvo diet sierra poastan masa šattai ruhtarátta. Interregáššit 2006

rájes eai leat mielde dán árvvoštallama vuodđodatin, muhto áššit jagiin ovdal 2006 gal leat mielde.

Eará ášši mii ráddje árvvoštallama, lea ahte dutkit eai leat geahčadan eaŋkilmearrádusaid ja eai ge sii leat iskan ohcamušaid mat leat vuorkkás. Dutkit vejolašvuohta oažžut dieđuid eaŋkilohcamušaid birra, lea ráddjejuvvon daid dieđuide maid guhtege áššemeannudeaddji lea registreren datafiillaide.

1.2 SOF historjá ja doarjjaortnegat

”Ovddidanfoanda guovddáš sámi ássanguovlluide” ásahuvvui gaskaboddosaš doaibman 1975:s. Doaibmaguovllus ledje mielde vihtta suohkana; Kárášjohka, Guovdageaidnu, Porsángu, Deatnu ja Unjárga guovddáš sámi ássanguovllus. Dasa lassin sáhtii foanddas juolludit doarjaga doaimmaide olggobealde dieid suohkaniid, jus doaimmain lei stuora mearkkašupmi guovllu báikkálaš sámi álbmogii. 1982:s rievdaduvvui foandda namma Sámi ovddidanfoandan, ja seamma jagi ásahuvvui foanda bissovaš ortnegiin. 8 odđa suohkana válđojuvvo mielde foandda doaibmaguvlui 1984:s. Doaibmaguovllu viiddideapmi mielddisbuvttii maid dan ahte foandda geavahišgohte miha eanet mearrasámit. Eai lean dušše olles suohkanat mat válđojuvvo mielde, muhtun suohkaniin lei dušše dat oassi mielde gos ássat sápmelaččat. 1992:s bohte guokte odđa suohkana mielde, ja foandda ulbmilparagráfa rievdaduvvui nu ahte addui maid vejolašvuohta earáide go dábálaš sámi ealáhusaide guovddáš sámi guovlluin ohat doarjaga foanddas.

Doarjjaruđaid geavaheami ulbmil lea ovddidit doaimmaid main lea earenoamáš kultuvrralaš, sosiála ja ruđalaš mearkkašupmi sámi álbmogii dahje sámi ássanguovlui.

Seammás go kultuvra ja čearddalašvuohta deattuhuvvui, de rahppojuvvui maid vejolašvuohta earáide go sápmelaččaide ohat doarjaga. Dat vuohki lei juo ovdalaččas geavahuvvon. Sámi álbmot lulli-sámiguovlluin galgai maid oažžut earenoamáš vejolašvuoda atnit ávkki doarjjaortnegiin. 1997:s bohte 5 odđa suohkana mielde, ja seammás viiddiduvvui geográfalaš doaibmaguovlu daid suohkaniid siskkobeaide mat juo ovdalaččas ledje mielde.

SOF doaibmaguovllu viiddideapmi lea dáhpáhuvvon bálddalaga sámi jienastuslogu registrerema buoridemiin ja viiddidemiin. Dađistaga go jienastuslohku viiddiduvvui, de oaččuimet statistihkalaččat buoret dieđuid sámi álbmoga ássama birra (sin dáfus geat ieža gohčodit iežaset sápmelažžan), ja man muddui guđege gili sáhtii gohčodit sámi gillin. Lea leamaš dehálaš nannet mearrasámiid iešvuodadovddu, sihke dan dihte vai oažžut eanet mearrasámiid čálihit jienastuslohku, ja maiddái danin vai sii ja sin gilit ožžot vejolašvuoda atnit ávkki SOF ekonomalaš doaibmaortnegiin. Dát lea maid dehálaš danin go otná SOF – guovlu lea dakkár guovlu gos leat unnán ealáhusat, gos olmmošlohku njiedjá ja gos rahčet eretfárreimiin.

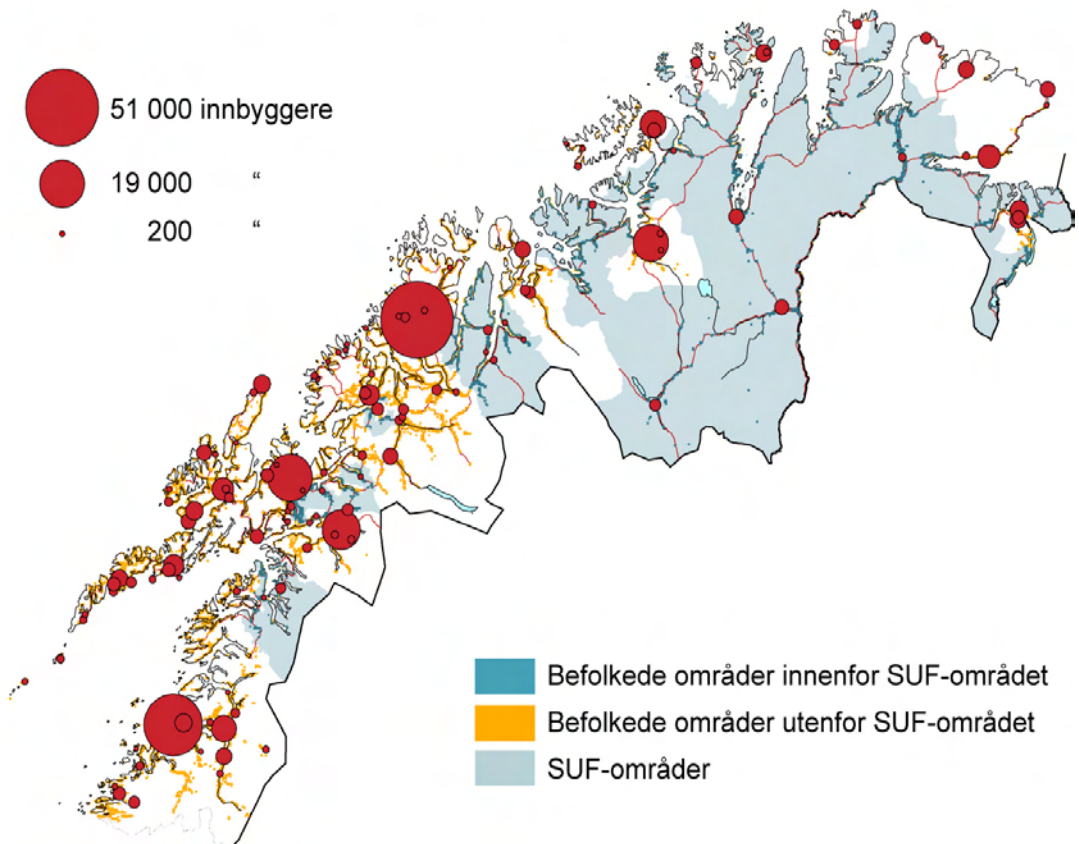
Eará dehálaš rievdan lea ahte foanda ii leat šat dušše árbevirolaš sámi ealáhusaid várás, muhto lea šaddan foandan oppalaš ealáhusovdaneapmái sámi ássanguovlluin.

Eanandoallu, guolásteapmi, duodji, meahcásteapmi ja lotnolasealáhusat leat ain dehálaččat, muhto eará ealáhusat/girjás ealáhusdoaimmat leat maid vuoruhuvvon.

Jagis 2002, go dát árvvoštallan álggahuvvui, de ledje SOF doaibmaguovllus 9 olles suohkana ja 11 oassesuohkanat mielde ja maiddái sámi álbmot lullisámi guovlluin. Dasa lassin sáhtii foanda ruhtadit doaimmaid mat earenoamážit nannejit sámegeiela ja kultuvrra vaikko gos riikkas ja doaimmaid mat gusket sámi boazodollui. Sárggastus dás vuolábealde čájeha SOF-guovllu ránes ivdnin. Das oaidná ahte dás lea sáhka báikegottiin mat leat olggobealde dakkár čeahkkebáikkiid gos ássat ollu olbmot.

Sárggastus 1.1 *SOF geográfalaš doaibmaguovlu*

Tettsteder i Norge nord for Saltfjellet. 2003

Gáldu SSB

SOF doaibmaguovlu viiddiduvvui maŋemus oddajagimánu 1. beaivvi 2005. Dan birra čilgejuvvo eanet dan kapihttalis mii lea njuolggadusaid rievdadusaid birra. Dás namuhit dušše dan ahte dát rievdan mielddisbuvttii dan ahte SOF guovllu olmmošlohku, geain lea vejolaš oheat doarjagiid, lassánii 39 518 rádjái. Dat lea 35 proseantta lassáneapmi ovddit viiddideami rájes. Dan rájes go SOF álggahuvvui jagis 1976 lea SOF doaibmaguovllu álbmotvuoddu lassánan measta golmma geardde. Lassin daid suohkaniidda mat bohte mielde jagis 2005, de mielddisbuvttii viiddideapmi maid dan ahte sámi álbmot Sázzás ja Leaŋgáviikka nannánbealde besse bohte mielde.

Tabealla 1.1 SOF geográfalaš doaibmaguovllu nuppástuhttin áigodagas 1976-2005

(oa) = oasit suohkaniin válđojuvvojit mielde

(v) = viidát oassi suohkaniin válđojuvvo mielde

(vo) = viiddiduvvo olles suohkaniin

1976	1984	1992	1997	2005
5 suohkana	8 odđa suohkana 13 suohkana oktiibuot	2 odđa suohkana 15 suohkana oktiibuot	5 odđa suohkana 20 suohkana oktiibuot	6 odđa suohkana 26 suohkana oktiibuot
2011 Guovdageaidnu 2020 Porsáŋgu 2021 Kárašjohka 2025 Deatnu 2027 Unjárga	2017 Fálesnuorri 2022 Davvesiida (oa) 2023 Gáŋgaviika (oa) 1913 Skániid (oa) 1920 Loabák (oa) 1940 Gáivuotna (oa) 1850 Divttasvuotna (oa) 1853 Evenášši (oa)	2018 Muosát(oa) 1943 Návuotna	2012 Áltá(oa) 2018 Muosát (oa/v) 2018 Davvesiida (oa/v) 1902 Tromsa (oa) 1919 Rivttát (oa) 1939 Omasvuotna 1940 Rivttát (vo) 1805 Narviika (oa)	2012 Áltá (oa/v) 2014 Láhppi 2018 Muosát (oa/v) 2019 Davvenjárga(d) 2023 Gáŋgaviika (oa/v) 2030 Máтта-Várjjat (oa) 1913 Skániid(vo) 1919 Rivttát (oa/v) 1920 Loabák (vo) 1925 Ráisavuotna (oa) 1938 Ivgo 1805 Narviika (oa) 1849 Hápmir (oa) 1850 Divttasvuotna(vo)
5 olles suohkana Olmmošlohku 1.1.1976: 14 284	6 olles suohkana 7 suohkanoasi	7 olles suohkana 8 suohkanoasi	9 olles suohkana 11 suohkanoasi Folketall 1.1.2004: 25 774	12 olles suohkana 14 suohkanoasi Olmmošlohku 1.1.2005: 39 518

Gáldu: SSB

Dan áigodagas mii galgá árvoštallojuvvot, leat SOFas leamaš iešgudetlágan nannensuorggit dahje ealáhusat, mat praktihkalaš bargguin leat definerejuvvo SOF bušehttas vuolitpoastan. 2002 rájes ledje SOFas 5 bušehtta-poastta;

- Guolásteapmi
- Eanadoallu
- Duodji
- Eará ealáhusat
- Lotnolasealáhusat

Juohke postii leat hábmejuvvo ulbmilat, strategiijat ja doaimmat. Juohke postii lea biddjojuvvo ruhtarámma ja lea maid addojuvvo vejolašvuohta čilget maid gudege ealáhusat leat vuoruhan, jus leat vuoruhan maidege dan jagi.

Guolásteapmi, eanadoallu ja eará ealáhusat gal leat leamaš ”bissovaš poastan” juo guhkit áiggi, muhto duojs ja lotnolasealáhusain lea veaháš eará historihkka.

Jagiin 2003, 2004 ja 2005 doalahuvvojit seamma bušehtta-poasttat, earret duoji, mii juhkkujuvvui guovtti postii; ovddidandoaimmat/ oastimat ja Duodjeprográmma.

2000:s ráhkaduvvui duodjái ovddidanprográmma jagiide 2001 – 2005, maid Sámediggi dohkkehiii maŋit jagi. Prográmma ii ožžon olggobealde ruhtadeami nugo lei jurdda, ja áigodagas 2003 – 2005 juolluduvvo SOF doarjjaruđat duodjeprográmmii ja duoji ovddideapmái ja oastimiidda. 2006 rájes ášahuvvui sierra ealáhusšiehtadus duodjái, man ruhtarámma lei 8,5 millijuvnna. Dan jagi rájes čohkkejuvvo buot ovdalaš duodjepoasttat (duodjeprográmma, duoji ovddidandoaimmat/oastimat) oktii Duodješiehtadussii.

Doarjjaortnegat lotnolasealáhusaide mas leat mielde eanadoallu, boazodoallu, guolásteapmi, duodji dahje meahcásteapmi ledje álggos geahččalanortnet 1991 rájes 1996 rádjái, ja šadde bissovaš ortnegiin sierra njuolggadusaiguin 1996 rájes. Lotnolasealáhusat leamaš sierra SOF poastan masa leat várrejuvvon sierra ruđat. Dát ortnet loahpahuvvui 2005:s.

1.3 Ovdalaš árvvoštallamat

SOF dahje oasit SOF váikkuhangaskaomiin/doaimmain leat ovdal maid árvvoštallojuvvon. Dás čilgestit oanehaččat mii diein árvvoštallamiin bođii dihtosii.

SOF ja foandda doaibma lea dušše okte ovdal árvvoštallojuvvon. Dat dahkkui 1993:s dáinna čállosiin ” Sámi ovddidanfoanda – ovdánahttinváikkuheaddji sámi ássanguovlluin” (NIBR, 1993). Árvvoštallan bijai válđočalmmusteami dasa movt SOF čilge iežas rahčamuša nugo ovdánahttinváikkuheaddji ja movt doarjagiid vuostáiváldit leat dan váikkuhandoaimma árvvoštallan. Foandda mihttomearit galget ovddiduvvot guovtti lági mielde; fágalaš veahkki, nugo omd. bagadallan, oahpaheapmi ja fágalaš doarjja ja maddái ruđalaš veahkki doarjjaortnegiid bokte.

Raporttas ”Ka kan æ få pæng til” (Agderforskning, 1999) giddejuvvo fuomášupmi iešguđet rollaide mat leat gaskal SND, Sámi ealáhusráđi ja Sis-Finnmárkkku suohkaniid ealáhusfoanddaid. Dát lei Sis-Finnmárkkku nuppástuhttinprográmma loahpaheami oktavuodas, go liige ruhtajuolludeamit lasihuvvojedje daid iešguđetlágan váikkuhandoaimmaortnegiidda, ja dien oktavuodas vurdojuvvoi ahte juolludeamit galge buorebut heivehuvvot oktii. Árvvoštallan govvida earet eará SOF rolla:

Sámi ealáhusráđđi lea oalle stuora ruhtadeaddji, muhto lea beroštan eanemus das ahte meannudit ollu áššiid jahkái ja lea unnán beroštan das ahte leahket eavttuid ovddideaddji sámi ealáhusovddideamis. Hástalussan lea hábmet dihtomielalaš ealáhuspolitihka ja boahit njunnošii ealáhuseallimis ja eará foanddaid ektui.

Pedersen ja Høgmo árvvoštalaiga sámeapolitihkalaš doaimmaid Gáivuona suohkanis 2004:s (Norut Samfunn, 2004). Dát lea áidna árvvoštallan mii lea vuđolaččat geahčadan SOF doarjagiid ávkki ovttá eankil suohkanis. Árvvoštallan čájeha ahte Gáivuona suohkan lea okta dain suohkaniin gos SOF lea leamaš stuora ávkin bargoeallimii (earenoamážit eanadoalus) ja olmmošlogu ovdáneamis, go bálddastahtta ránnjásuohkaniiguin mat eai gula SOF doaibmaguvlui, ja daid osiiguin suohkanis mat bohte SOF- doaibmaguvlui easka maŋgil.

Lotnolasealáhusaid doarjjaortnet lea árvoštallojuvvon guovtte geardde. ”Doarjja sámi guovlluid lotnolasealáhusaide” (NIBR, 1994) ja ”Lotnolasealáhusat 1997-2000 – Sámi guovlluid doaimmadoarjaga árvoštallan” (NIBR, 2001).

2 Datadieđut ja metoda

2.1 Gáldut

Dán árvoštallama vuodđun leat ollu gáldut; čálalaš gáldut, jearahallamat, datalisttut ja gažadaniskadeapmi.

Čálalaš gáldut leat iešgudetlágan dokumeanttat Sámedikkis mat gusket ealáhusovddideapmái ja earenoamážit Sámi ovddidanfondii. Deháleamos dokumeanttat mat leat adnon, leat politihkalaš prográmmat, njuolggadusaid politihkalaš meannudeapmi ja geográfalaš viiddideapmi, jahkásaš bušehtat ja jahkedieđáhusat, doarjjastivrra raporttat ja iešgudetlágan plánat dihto ealáhusaide. Dasa lassin leat geahččan ovdalaš SOF árvoštallamiid ja árvoštallamiid mat gusket dušše muhtun osiide SOF doarjjahálddašeapmái/doibmii.

Sámedikki hálddahus registrere buot ohcamušaid mat bohtet Sámi ovddidanfondii. Dáin dátalisttuin oaidná gii lea ohcan ja makkár prošehtii, ja dat leat adnon vuodđun go leat ráhkadan dokumeanttaid maidda iešgudetlágan variabelat leat merkejuvvon.

Leat čadahan jearahallamiid hálddahus, kultur- ja ealáhusossodas, maid ovdadsvástideaddji lea SOF, Sámedikki politihkkáriiguin (ovddemustá doarjjastivrrain) ja njeljiin suohkaniin maid mii ieža leat váljen.

2.2 Gažadaniskadeapmi

Okta oassi dán raportta dieđuid čohkkema vuodđun lea gažaldatskovvi mii sáddejuvvui buohkaide geat ledje ohcan Sámi ovddidanfoanddas doarjaga gaskal 2002 – 2006. Iskkadeapmi sáddejuvvui 1100 olbmui ja sáddejuvvui vuosttaš gearddi borgemánu 27. beaivvi. Dalle sáddejuvvui báberpoastan poastta mielde. Reivves mii gažaldatskovi čuovui čilgejuvvui ahte vástádusaid sáhtii maid doaimmahit elektruvnalaččat neahtas dan adreassas mii reivii lei čállojuvvon. Dađibahábut šadde teknihkalaš váttisvuodát iskkadeami čállima oktavuodas, nu ahte dat ii mannan nugo lei jurdda. Gažaldatskovit galge leat sihke dárogillii ja sámegillii, ja skoviid galggai sáhttit scannet mañjil. Muhto systema ii hálddašan buot dáid hástalusaid oktanis, ja dat dagahii váttisvuodaid sámegiel

skoviide. Go sáddiimet muittuhanreivviid, golggotmánu 3. beaivvi, de fertiimet bargat earaládje go álggos leimmet jurddašan. Sáddiimet skoviid guovtti gillii, muhto eat sáhttán šat elektruvnnalaččat meannudit vástádusaid.

Oaččuimet oktiibuot 452 vástádusa dahje reivviid mat ledje sáddejuvvon ruovttoluotta. Dat dagaha **40,7** vástidanproseantta. leimmet sávvan ahte veaháš eanebut livčče vástidan, muhto ii lean šat vejolaš, go mii vurddiimet juo oalle guhká muittuhanreivviide vástádusa. Lea goitge min iskkadeamis dat buorervuohta ahte leat ožžon vástádusaid buot geográfalaš guovlluin mat leat mielde dan áigodagas maid galgaimet iskat, ja leat maid ožžon vástádusaid buot ealáhussurggiin.

2.3 Raportta sisdoallu

Kapihtal 3 čilge Sámi ovddidanfoandda nugo dat lea dan áigodagas mii galgá árvvoštallojuvvot; dan ulbmila ja ulbmiljoavkkuid, foandda orgánaid, njuolggadusaid rievvademiid, bušeahhtarámmaid ja áššiid formálalaš meannudeami; mii lea áššemeannudeapmi ja váidagiid meannudeapmi.

Kapihtal 4 lea doaibmadoarjagiid geavaheami birra, ja dan vuodđun leat datafiillat main oaidná ohcamušaid. Maŋit kapihttalis čilget bohtosiid maid oaččuimet gažadaniskkadeamis maid leimmet ohcciide sádden. Kapihttala áibbas loahpageahčen geahččalit čilget ovdáneami daid iešguđetlágan dieđuid vuodul. Mii árvvoštallat SOF guovllupolitihkalaš váikkuheaddjín, mas leat fárus politihkkáriid, hálddahusa ja suohkaniid oaivilat. Ja árvvoštallat maidái lea go foanda joksán mihttomearis, ja loahpas vel árvalit movt sáhtáši doaimma buoridit.

3 Sámi ovddidanfoanda 2002-2006

3.1 Ulbmil

SOF váldoulbmila gávdat njuolggadusain ja jahkásaš bušehtain.

Sámi ovddidanfoandda váldoulbmil lea nanu ja ealli servodatgát dásseárvvu ássamiin ja mánggabelát ealáhusaiguin ja kultur – ja servodateallimiin. Doarjagat galget nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu ealáhusain. Ohcamušain galgá árvvoštallat birasváikkuhusaid.

Guokte manemus cealkaga bohte mielde 2003:s, ja dain leamaš mánggalágan sátnegeavaheapmi bušehtain jagis jahkái, muhto sisdoallu lea seamma. Dat lea sihkkarit boahtán mielde danin go lea leamaš ollu sáhka das ahte oazžut eanet ohcamušaid nissonolbmui.

2006 rájes lasihuvvui vel okta cealkka váldoulbmili, vaikko dat ge lea dušše dárkilvuoda dihte lasihuvvon:

Váikkuhandoarjagiid geavaheamis galgá earenoamážit čalmmustahttit ealáhus- ja bargodoaimmaid mat galget nannet báikkálaš ealáhusovdáneami foandda geográfalaš doaibmaguovllus.

Diet seleheapmi bođii reakšuvdnan dasa go ohcamušat lassánišgohte. Doarjjaguovllu viiddideapmi dagahii dárbbu vuoruhit ealáhusaid investeren- ja ovddidanulbmiliid ovddabeallái kultur-, sosiála- ja eará servodahkii gullevaš ulbmiliid. Lei dárbu ráddjet ja čilget ealáhusperspektiivva, maiddá danin vai ”kulturohcamušaid” sáhtii duvdit eará doarjjaortnegiidda mat Sámedikkis leat, nugo ovdamearkkadihte kulturfoanda.

Dasa lassin leat njuolggadusain čilgejuvvon ulbmilat daid iešguđet ealáhusaide:

- Doalahit eanadoalus vissis meari olbmuid, ja nannet odđa bargiid oččodandoaimmaid ealáhusii
- Nannet ja ovddidit guolásteami dehálaš materiálalaš vuodđun sámi riddo- ja vuotnaguovlluid ássamii
- Nannet duoji kultuvran, fágan ja ealáhussan
- Oččodit nanu ja mánggabelát ealáhusaid

Oaidnit fas ahte sátnegeavaheapmi rievddada jahkásaš bušehtain, muhto ii dagat stuorát oaivilerohusa. Duodji dáfus gal lea 2004 rájes čilgejuvvon ulbmil dárkileappot:

- Heivehit ja nannet duoji sierra ealáhussan

3.2 Ulbmiljoavkkut

SOF ulbmiljoavku lea sámi álbmot Norggas ja buot olbmot geat ássat foandda geográfalaš doaibmaguovllus.

Dát mearkkaša ahte doaibmaguovllus sáhttet buot ássit ohcat doarjagiid, muhto olggobealde doaibmaguovllu deattuhuvvo čearddalašvuohta.

Dasa lassin leat nisnonolbmot ja nuorat biddjojuvvon dehálaš ulbmiljoavkun geaid várás lea earenoamáš dehálaš ásahtit doaimmaid.

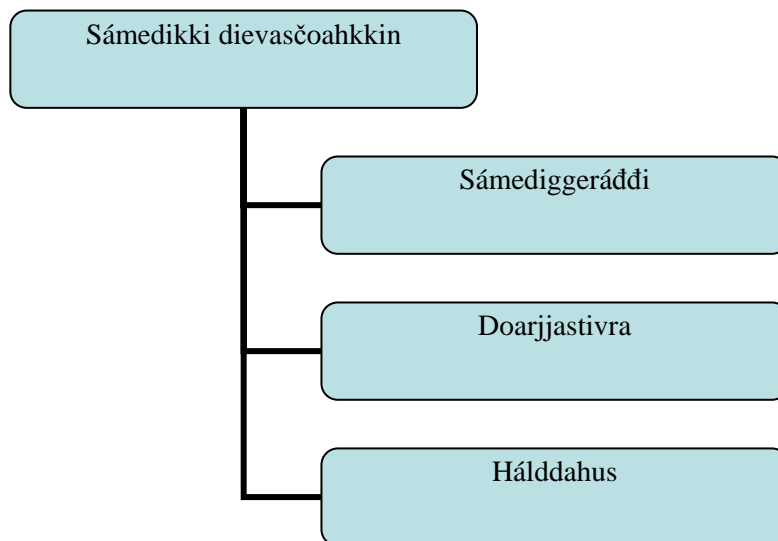
Nugo ovdalis namuhuvvon, de válđojuvvui nisnonolbmuid ja dásseárvvu nannen mielde foandda váldoulbmili 2003 rájes. Muhto liikká eai leat bargan maidege vásetin dan ovdii ahte oažžut eanet nisnonolbmuid ohcat; eai leat ruđalaččat geasuhan sin ohcat, eai ge leat ásahtuvvon makkárga earenoamáš doaimmat/prográmmat.

SOF ii registrere ohcciid agi, muhto oppalaččat orro leamen nu ahte leat unnán nuorat olbmot geat ohcet ja danin lea sávaldat lasihit nuorra ohcciid logu. Nuorat leat namuhuvvon dehálaš ulbmiljoavkun, sihke oppalaččat foandda ulbmiliin ja dat deattuhuvvo maid iešguđet ealáhusaid jahkásaš bušehtaid čilgehusain. Hálldahusas čilgejit ahte sii geavahit vuodđun dan ahte nuorran sáhttá gohčodit ohcciid gitta 32-33 jagi rádjái. Okte gal leat vuoruhan nuoraid. Dat lei jagis 2005 go 100.000 ruvdno merkejuvvui sierra álggahanstipeanda nuoraid. Guokte ohcci oaččuiga goabbáge 25.000 ruvno stipeandan, ja loahpparuhta bázi geavakehttá. Ornet ii jotkkojuvvon.

3.3 Foandda orgánat

Sámi ovddidanfoanda lea Sámedikki sierra ealáhusfoanda, mii lea vuodduduvvon mángga dássái Sámedikkis. Sámedikki dievasčoahkkin hábme bajemus dási strategijaid Sámedikki ealáhusovddideapmái, ja SOF deháleamos politihkalaš mearrádusaid mat gusket SOF doibmii; njuolggadusaid ja bušehtamearrádusaid.

Sárggastus 3.1 SOF orgánat Sámedikkis

3.3.1 Sámediggeráđđi

Sámediggeráđis leat mielde presideanta, várrepresideanta ja 3 ráddelahtu. Lea Sámedikki dievasčoahkkin mii vállje rádi (eanetlogu jienastemiin). Geat ráđđái galget válljejuvvot, vuolgá iešgudet bellodagaid dahje joavkkuid šiehtadallamiin ja masa ožžot eanetlogu. Sámediggeráđđi lea guoddalanásahus masa SOF-ohccit sáhttet guoddalit ohcamušaid meannudeami.

3.3.2 Doarjjastivra

Sámedikki dievasčoahkkin nammada doarjjastivrra mas leat mielde Sámedikki áirasat (gorrelogu metoda mielde). Doarjjastivrii válljejuvvotit válgááigodahkii 7 lahtu, sin searvvis jodiheaddji ja nubbinjodiheaddji, peršuvnnalaš várrelahtuiguin. Dan áigodagas maid dás leat árvoštallan, leat guokte doarjjastivrra doaimman; 2002-2005 ja 2005-2009. Sámedikki doarjjastivra lea Sámedikki SOF hálddašanorgána.

Doarjjastivra hálddaša SOF ruđaid dáid dokumeantaid vuodul:

- Sámedikki bušeahtamearrádusat
- Dohkkehuvvon SOF njuolggadusat.

Sámedikki bušeahtamearrádusaid ja dohkkehuvvon njuolggadusaid vuodul mearriduvvo dárkilit makkár doarjjajuohkin vuohki foanddas galgá leat.

Doarjjastivrii lea addon lohpi ráhkadit vuosttašmearrádusa jođánis áššiin ja áššiin main lea juohkineáđji gitta 125.000 ruvno rádjái. Váldonjuolggadus lea ahte ohcamušat vuollel 125.000 ruvno meannuduvvojit hálldahusas, muhto jus áššis lea eahpádus, de ovddiduvvojit maiddái ohcamušat vuollel dien summa doarjjastivrii, mii de dahká mearrádusa áššis. Hálldahus ferte ieš ohcamusaš ohcamušii árvoštallat mii lea jođánis ášši, dan ektui mii lea foandda dábálaš doarjjajuohkin vierru. Dábálaččat bidjá hálldahus áššiid doarjjastivrra mearrideapmái jus lea eahpádus das ahte lea go ohcciin vuoddu oážžut doarjaga. Doarjjastivrras lea ge de vejolaš digáštallat ohcamušaid maidda guoská eahpádus ja geavahit iežas politihkalaš árvoštallama vuoddu. Dat jođánis áššit maid hálldahus sáhtta mearridit, biddjojuvvotit delegašuvdnaáššiin doarjjastivrii. Dát mearkkaša dan ahte doarjjastivra ii dárbaš geavahit áiggi meannudit ollu smávva ja ”álkis” áššiid, ja sáhtta baicca geavahit áiggi stuorát ja eanet gáibideaddji áššiide. Lea dárbu ná bargat vai nákejit bures meannudit áššiid, go dilli lea nu ahte ohcamušaid lohku lassána dađistaga.

Doarjjastivra lea čoahkkanan sullii 4 geardde jagis čoahkkimiidda, iešgudet suohkaniidda doaimmaguovllus. Dán leat dahkan danin vai lea vejolaš juohkit dieđuid foandda birra ja doallat čoahkkimiid suohkaniin ja eará ovttasbargiiguin. Dasa lassin leat doarjjastivrras telefunčoahkkimat gos meannudit áššiid mat gáibidit jođánit áššemeannudeami. Doarjjastivra bargá dan badjelii ahte galget boahtit ovttaide áššiin.

Doarjjastivra almmuhii doaimmas birra raportta válgááigodahkii 2001-2005. Sámedikki dievasčoahkkin ávžžuhii ráhkadit diekkár raportta juohke jagi, ja jahkái 2006 leige ráhkaduvvon diekkár raporta. Diet raporttat leat dehálaččat danin go de beassá doarjjastivra buktit ovdan Sámedikki dievasčoahkkimii oppalaš dieđuid ohcamušaid birra (man stuora proseanta biehttaluvvo, movt ohcamušat juohkásit dievduid ja

nissonolbmuid, guovlluid, suohkaniid ja ealáhusaid gaskka). Raporttain leat maid oppalaš árvoštallamat dan birra ahte leat go joksán iešguđet mihttomeriid ja makkár hástalusat ja digáštallamat doarjjastivrras leat leamaš.

3.3.3 Hálldahus

Sámedikki hálldahus leat sullii 5 olbmo geat barget Sámi ovddidanfoanddain. Sin bargun lea bagadallat ohcciid, meannudit ohcamušaid jna. Sámedikkis lea teamorganiseren ja sii geat barget foandaáššiiguin, barget maiddá eará barguid eará surggiin Sámedikkis. 2007:s barge njealjes sis Sámedikkis Kárášjogas ja okta Evenášsis. Hálldahus doaimmaha foandda beaivválaš barguid, lágida ohcamušaid doarjjastivrii ja čuovvola mearrádusaid mat dahkkojuvvojit.

3.4 Njuolggadusaid rievdadeamit ja geográfalaš doaibmaguovlu

Dan áigodagas maid dát árvoštallan geahččá, 2002-2006, eai leat njuolggadusat duodas rievdaduvvot eanet go okte, muhto maŋŋil leat váldon mielde muhtun lasáhusat. Ovdal dán lei maŋemus rievdadeapmi čađahuvvon jagis 1998.

Sámedikki válljemiin 2001 njiedai nissonolbmuid árraslohku, ja dát dagahii odđa digáštallama ahte movt galggašii oažžut eanet nissonolbmuid mielde buot Sámedikki doaibmasurggiide. Lei earenoamáš vuollegis nissonolbmuid lohku SOG ohcamušaid gaskkas. Sivvan dasa sáhtta leat muhtun muddui dat ahte SOF lea leamaš dego vuodđoealáhusfoanda. 2003:s biddjojuvvo njuolggadusat fas odđasis politihkalaš digáštallamii, ja lei earenoamáš dehálaš vuoruhit álgaheadđi nissonolbmuid ja nissonolbmuid geat barge ealáhusain. Danin lei dárbu gávdnat dakkár váikkuhangaskaomiid mat váikkuhit dasa ahte sihke nissonolbmuid ja dievdduid mielas lea buorre ássat ja eallit sámi servodagain. Danin lasihuvvui váldoulbmili cealkka mii dadjá ahte foanda galgá nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu ealáhusain. Lasihuvvui maid cealkka mii dadjá ahte birasváikkuhusaid galgá ohcamušaid meannudeamis váldit vuhtii. Odđa njuolggadusat juogaduvvojedje guovtti oassái: Odđa ”galgá-gáibádusat” mearrádusain mat gusket stáhtalaš ruhtastivremii, ja oassi II mii lea eará oktavuodaid birra. Oassi I sisttisoallá váikkuhandoaimmaid geavaheami ulbmila, eavttuid movt joksat mihttomeriid, juohkineavttuid, čuovvoleami ja bearrágeahču ja árvoštallama. Oassi II sisttisoallá almmuhemiid, makkár gáibádusat galget leat ohcamuša sisdollui ja hápmái, ohcamušaid ja váidagiid meannudeami ja bajitdási bearrágeahču. Odđa njuolggadusat bohte fápmui 1.1 2004.

Loahpageahčen 2004 biddjojuvvoi SOF geográfalaš doaibmaguovllu viiddideapmi politihkalaš meannudeapmái. Njuolggadusaid 3. čuoggái, mii lea juohkineavttuid birra, lasihuvvui lasáhus almmá rievddakeahttá daid eará čuoggáid. Dát lei stuorámus viiddideapmi foandda historjjas, mii mielddisbuvttii ahte vejolaš doarjjaohcciid doaibmaguovllus lassánedje 35 proseanttain. Mii áigut dás geahččat veaháš dan proseassa mii lei viiddideami duogáš. Viiddideami duogáš lea ovddemustá dat ahte nannet mearrasámi guovlluid, bisuhit dálá ealáhusvuogádagaid ja doalahit bissovaš ássanvuodu. Odđa guovlluin mat bohte doaibmaguvlui mielde, lei stuora eretfáren ja ollugat ledje vuodđoealáhusain heitán. SOF doarjagiiguin sávve goahcat diekkár heajos ovdáneami.

Ovddit viiddidemiin lei leamaš veaháš dego váttis oažžut ođđa suohkaniid mielde, muhto dán háve lei miha stuorát beroštupmi. Suohkaniidda lei ovdagihtii sáddejuvvon jearaldat ávžžuhusain ahte eai go oza Sámedikkis beassat mielde SOF doaibmaguvlui. Áššebáhpiriin oidno (Áššis 49/04) ahte Davvenjáža, Áltá, Ivgo, Ráisavuotna, Láhppi ja Máttá-Várjjat sáddejedje ohcamuša beassat mielde doaibmaguvlui. Sámediggi ávžžuhii dáid suohkaniid sáddet dokumentašuvnnaid nugo iešgudetlágan plánaid mat čájehit suohkana/báikkálaš ealáhusovdáneami, čilget demográfalaš dili, sámi ássama, politihkalaš mearrádusa mii lea ohcamuššii vuodđun ja čilget earenoamáš politihkalaš doaimmaid suohkanis. Dan vuodul ovddidii hálddahus evttohusa ahte doaibmaguovlu viiddiduvvošii. Mis eai leat doarvái dieđut dan birra ahte man muddui Sámediggi lea välljemis váldán vuhtii suohkaniid sávaldagaid mii guoská giliid välljemii doaibmaguvlui. Áigut aŋkke geavahit Máttá-Várjjaga ovdamearkan, mii iežas politihkalaš mearrádusas ovddemustá ozai olles gieldda mielde doaibmaguvlui, muhto evttohii maid seamma mearrádusas giliid maid vuoruhii, jus Sámediggi ii váldde olles gieldda mielde¹. Sámedikki mearrádii váldit buoremuddui vuhtii gieldda sávaldaga ja mearridii eanet giliid mielde doaibmaguvlui go dan maid Máttá-Várjjat lei evttohan. Lassin suohkaniid ohcamušaide, de leat politihkalaš bellodagat ja eaŋkiláirasat ovddidan evttohusaid.

Politiikalaš proseassas mii guoská ođđa guovlluid välljemii leat bohtán sávaldagat ahte viiddidit doaibmaguovlu vel viidábun. Dat mielddisbuvttii ahte hálddahusa álgoevttohusa boadus, mas evttohii dušše muhtun muddui viiddidit doaibmaguovllu, šattai oalle mihá stuorát viiddideapmin. Kultur-ja ealáhuslávdegoddi lei árvalan viiddidit doaibmaguovllu viđain ođđa suohkaniin, okta eaŋkiláirras evttohii váldit vel guđat suohkana mielde. Diet mearriduvvui váldojuvvot mielde, muhto lávdegotti unnitlogu evttohus, mii guoskkai guovtti eará suohkanii, hilgojuvvui. Mii eat dieđe sihkarit ledje go dat evttohusat mat dán politihkalaš proseassas ovddiduvvojedje, čielggaduvvon daiguin suohkaniiguin maidda evttohus guoskkai. Mii diehtit ahte maŋŋil lei digaštallan mediain² dan birra go Iččát lei váldojuvvon mielde doaibmaguvlui, go lei čielggas ahte dat ii lean suohkana iežas sávaldat. Muosát suohkana sátnejodiheaddji Ingalill Olsen imaštalai manne Iččát lei mearriduvvon doaibmaguvlui mielde, go doppe lei dušše okta olmmoš čálihan iežas sámi jienastuslohkui (Finnmark Dagblad, juovlamánu 8. beaivvi 2004).

Ferte gal leat lohpi jearrat ahte lea go Sámediggi váldigoahtán mielde ođđa guovlluid, beroškeahtá das ahte dihtet go diet seamma guovllut dan birra maidege.

Ođđa guovllut bohte mielde doaibmaguvlui 1.1. 2005 rájes. Áššebáhpiriin oaidnit ahte boahhteáiggis dáidá leat dárbu čielggadit makkár ohcanvuogit berrejit leat vuodđun go galgá beassat mielde foandda doaibmaguvlui.

Lea dárbu čielggadit man lágan ohcanvuogit berrejit leat vuodđun beassan dihtii mielde doaibmaguvlui.

¹ <http://www.sor-varanger.kommune.no/sametingspresidenten-er-positiv-til-at-deler-av-soer-varanger-kommune-blir-underlagt-samisk-utviklingsfonds-virkeomraade-.189266-17830.html> og <http://www.sor-varanger.kommune.no/utvidelse-av-samisk-utviklingsfonds-geografiske-virkeomraade-.165942-17830.html>

² <http://www.finnmarkdagblad.no/nyheter/article1363986.ece>

Oanehaččat namuhit vel ahte njuolggadusat leat fas rievdaduvvon 2007:s, muhto go dat lea dáhpáhuvvon maŋŋá dan áigodaga maid mii leat árvvoštallan, de áigut dušše oanehaččat namuhastit rievdadusaid duogáža.

Riikkarevišuvdna lea čujuhan headjuvuodaid Sámedikki doarjjahálddašeamis. Sii váillahit čielgasit ulbmila juohke earjil doarjjaortnegii, bargovugiid mat dahket ahte buorebut olaha mihttomeari ja vuoruhemiid. 2007 čakčamánu mearridii Sámedikki dievasčoahkkin rievdademiid Sámedikki doarjjahálddašeapmái mas olbmot sáhttet ohcamiid vuodul oažžut doarjagiid. Rievdadusa ulbmil lei ráhkadit oktasaš váldonjuolggadusaid maid vuollái buot doarjjaortnegat čohkkejuvvojit. Odda ortnega njuolggadusat leat ráhkaduvvon daid gáibádusaid mielde mat gusket ekonomijastivremii ja doarjagiid hálddašeapmái. Rievdadusat biddjojuvvojit fápmui oddajagimánu 1. beaivvi 2008.

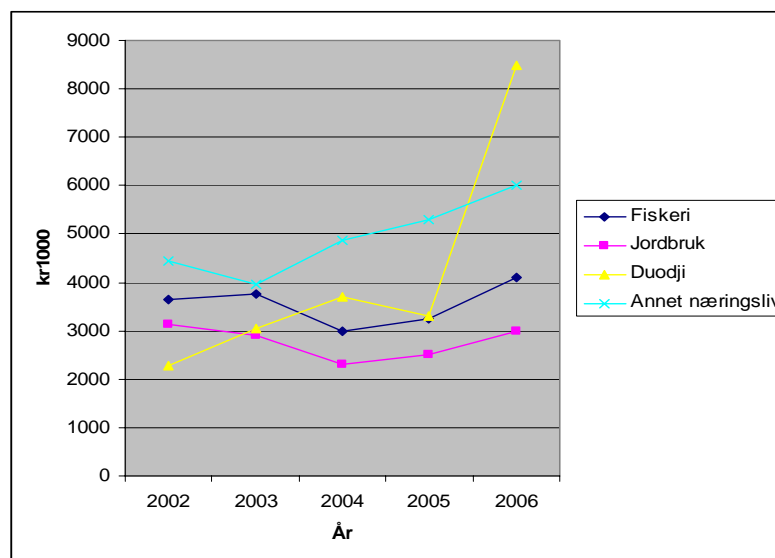
Doaba Sámi ovddidanfoanda heaittihuvvo ja dan sadjái šaddá doarjagiid namahus; Ohcanvuoddosaš doarjagat ealáhusovddideapmái. Dat mearkkaša ahte 1. beaivvi rájes oddajagimánu 2008 galget politihkkárat mihá garraseappot stivregoahtit ohcanvuoddosaš doarjagiid jahkásaš bušehtain ja ráhkadit čielgasit vuoruhemiid. Juohke ealáhussii galget merkejuvvon ruđat ja daid vuoruhemiid galgá miha dárkileappot bearráigeahččat go dál, easttadan dihtii ahte muhtun suorgái juolluduvvo beare ollu dahje beare unnán doarjja. Njuolggadusat, vuoruheamit ja juohke ealáhussii gullevaš njuolggadusat galget miha garraseappot leat láidesteaddjin go galgá mearriduvvot gii foanddas galgá oažžut doarjaga, ja ovdalaš bargovuogit maid vuodul doarjjaohcamušaid leat árvvoštallan, eai galgga šat adnot juohkineaktun.

3.5 Bušehttarámmat

Juohke skábmamánu mearrida Sámedikki dievasčoahkkin maŋit jagi bušehta, mas leat mielde buot Sámedikki bušehttaoasttat. Das lea sierra kapihtal ealáhusovddideami ja SOF birra, ja dasa mearriduvvojit ge foandda jahkásaš vuoruheamit. Dán láhkái besset politihkkárat váikkuhit movt sii hálidit foandda geavahit. Bušehtadokumeanttas lea vuos álgosátni mas čilgejuvvojit foandda váldoulbmil ja earenoamáš hástalusat. Ja dasto bušehtta giedahallá iešgudeat ealáhusa ja čilge ulbmiliid, doaimmaid ja ekonomalaš rámmaid juohke ealáhussii. Dás sáhtta Sámediggi čujuhit láidestemiid dan ektui makkár mállet doaimmaid sii dáhttot vuoruhit guđege ealáhusas guđege jagi.

Bušehttii biddjojuvvojit juohke ealáhusa doarjjajuohkimiidda ekonomalaš rámmat. Tabeallas dás vuolábealde čájehit movt diet rámmat lea ovdánan jagis jahkái dain poasttain maid árvvoštallat. Eanadoallu rámmat njidje 3.2 millijuvnnas guokte vuosttaš jagi, muhto maŋemus guokte jagi leat jámma fas lassánan. Guolásteami rámma lea veaháš stuorát, muhto dat čuovvu sullii seamma ovdáneami, earret smávva lassáneami gaskal 2002 ja 2004. Eará ealáhusdoaimmain lei smávva njiedjan 4.4 millijuvnnas 2002:s ja de fas lea lassánan jámma gitta 6 millijuvdnii 2006:s. Duoji rámmat (masa gusket iešgudetlágan ortnegat nugo ovddidandoaimmat/oastimat, duodjeprógrámma ja duodješiehtadus) lea lassánan 2.2 millijuvnnas 2004:s, ja 2005:s njiedai fas veaháš, muhto de lassánii 8.5 millijuvdnii. Diet fáhkka lassáneapmi duoji dáfus 2006:s bođii go duodješiehtadus ásahuvvui. Oassi lassáneamis bođii das go doaimmadoarjja organisašuvnnaide ja duodjevuodindáikkiide sirdojuvvui dievasčoahkkinbušehtas siehtadussii. Dat sirdin sisttisoalai 1,9 millijuvnna ruvnno.

Sárggastus 3.2 Ealáhusaid jahkásaš ekonomalaš rámmat, 1000 ruvnnuin, 2002-2006

Dás ferte dáguhuvvot ahte rámmat leat leamaš njuolggadeaddjit. Mañnil raporttas čájehit mii movt duohta geavaheapmi lea rámmaid ektui.

Bušehta reviderenbargguin miessemánus, lea leamaš vejolaš lasihit ruđaid jus čájehuvvo ahte muhtun ealáhusain leat boahtán hui ollu ohccit.

3.6 Áššemeannudeapmi/Doarjjajuohkinvierru

Hálddahus meannuda ohcamušaid dađistaga go dat bohtet. Dan áigodagas mii dás árvvoštallojuvvo, eai leat leamaš dihto ohcanáiggit, muhto 2007 rájes leat ásahuvvon ohcanáigemearit golmma geardde jagis. Ohcciid bagadallamis lea čilgejuvvon makkár dieđut gáibiduvvojit ohcamuša mielde. Ovdal eai gáibidan virggálaččat ahte ohcan galggai čállojuvvo vasetin ohcanskovvá, vaikko diekkár skovvi lea leamaš juo gávdnamis muhtun jagiid. 2008 rájes gáibiduvvo ahte buot ohcamušat čállojuvvojit vasetin skovvá. Hálddahusa áššemeannudeapmi dahkko gustovaš njuolggadusaid, bušehtamearrádušaid ja eará politihkalaš dokumeanttaid vuodul. Hálddahus lea sáhttán geavahit oalle ollu iežas árvvoštallama vuodđun, danin go eai njuolggadusat eai ge bušehtamearrádušat dágut buot jur bienasta bitnii. Go eai leat leamaš mearriduvvon čielga vuoruheamit, de leat ollu áššemeannudeamit ja mearrádušat dahkon dan mielde mii ovdal lea leamaš dáhpin sullasaš áššiin, nugohčoduvvon dábálaš doarjjajuohkinvierru. Lea ráhkaduvvon doarjjanotáhtta man ulbmil lea leamaš sihkarastit ahte hálddahusas ja doarjjastivrras lea oktasaš ipmárdus dasa mii guoská áššemeannudanvugiide mat leamaš dábálaččat ovdal.

3.7 Movt hálddahuš árvoštallá áššemeannudeami/doarjjajuohkinvieru

Hálddahuš lea sávvan politihkkáriin čielgasit vuoruheami, mii njuolggadusaid ja bušeahhtamearrádusaid bokte dagašii álkibun mearridit makkár áššit/ohccit gullet doarjjaortnega siskkobeallái. Go ovdalaš áššemeannudanvugiid geavaha vuodđun ohcamušaid árvoštallamis, de das lea dat headjuvuohhta ahte ohccit eai dovdda daid ja ii ge sis dasto leat vejolašvuohhta čállit dakkár ohcamušaid mat deavddáše ovdalaš áššemeannudanvugiid eavttuid.

Hálddahuš oaivvilda ahte eanas oassi ohcciin váldet oktavuoda Sámedikkiin ovdal go sáddejit ohcamuša, ja hálddahuš lea vejolašvuohhta bissehit ohcamuša čállima jus oidnet ahte ohccái ii dáidde mieđihuvvot doarjja. Muhto gávdnojit ankke soapmasat geat sáddejit ohcamuša ”dieđikeahtta” ja eaige oacčo diekkár kvalitehtasihkkarastima mii sille eret daid geat eai deavdde eavttuid.

Eará sivva dasa go hálddahuš hálida garrasit ja čielgasit vuoruheami, lea go ohcamušaid lohku lea lassánan, ja ollugat ohcet smávva summaid. Dát dagaha ollu barggu, danin go smávva ohcamušaid ádjana dávjá seamma guhká áššemeannudit go stuorát áššiid. Garrasit vuoruheapmi unnidivččii ohcamušaid logu ja nu sáhtášii hálddahuš geavahit guhkit áiggi juohke earkil ohcamuššii ja asttašii čuovvut prošeavttaid. Otná dilis lea hálddahuš unnán áigi čuovvut prošeavttaid maŋŋá go leat ožžon doarjaga ja ii ge astta čuovvut ealáhusaid doaimmaid ge. Eanas áigi mánná meannudit áššiid.

3.8 Váidagiid meannudeapmi

Earjilmearrádusaid sáhtta váidit doarjjastivrii dahje dasa geasa doarjjastivra lea addán fápmudusa. Jus doarjjastivra ii rievdat álgomearrádusa, de manna ášši Sámediggeráđđái loahpalaš meannudeapmái.

Datafiillat čájehit ahte ii leat beare stuora oassi mii guoddala áššemeannudeami; dušše gaskal 4 ja 9 proseanta jahkásaččat.

Tabella 3.1 *Váiddaáššit 2002-2006, proseanta ohcamušaid logus*

Jahki	Ohcamušaid lohku	Váiddaáššiid lohku	Váidda-proseanta
2002	283	17	6 %
2003	280	15	5 %
2004	290	21	7 %
2005	307	27	9 %
2006	299	13	4 %
Oktiibuot olles áigodagas	1459	93	

Eatnasat váidet ákkastallama man vuodul biehttaleapmi lea dahkkon, muhto gávdnojit maid sii geat váidet iešalddis doarjaga sturrodaga, eanas danin go dat lea unnit go dat maid ledje ohcan.

Mii oaidnit ahte váidagiid lohku rievddada jagis jahká, muhto mis ii leat leamaš vejolašvuohhta ohcat buriid čilgehusaid dasa manne ovdamearkkadihte ledje duppal nu

ollu váidagat 2005:s go 2006:s. Okta sivva gal sáhtta leat dat man ollu ohcamušat leat biehttaluvvon, ja mii čájehit dás maŋŋil ahte lohku lea leamaš hui dásset gitta 2006 rádjái, go biehttalaproseanta fáhkka loktanii. Danin lea oalle ártet ahte seamma jagi lea váiddaproseanta hui vuollin, muhto sivvan dasa lea dat go váidda ovddiduvvo ja/dahje meannuduvvo gárvvisin easka nuppi jagi, maŋŋil go vuosttaš mearrádus lea dahkkon.

Doarjjastivrra mearrádusat váidojuvvot Sámediggeráddái. Eanas váiddaáššiin (73 proseantta) doalahuvvo doarjjastivrra mearrádus

Tabealla 3.2 *Váiddaáššit 2002-2006, miehtan/doalahanproseanta*

Jahki	Miehtan	Doalahan
2002	24 %	76 %
2003	40 %	60 %
2004	14 %	86 %
2005	26 %	74 %
2006	31 %	69 %
Olles áigodat	27 %	73 %

4 Váikkuhangaskaomiid geavaheapmi

4.1 Datavuodđu

Dán analysii geavahuvvojit Sámedikkis dat datafiillat maidda SOF ohcamušat 2002-2006 leat registrerejuvvon. 2006:s sirrejuvvojedje doarjagat mat gullet Duodješiehtadussii ja Interregii sierra poastan, ja dieid ortnegiid fiillat leat ge váldojuvvon eret 2006 datafiillain. Dát dagaha muhtun metodalaš váttisvuodaid, danin go de ii šatta bálddastahttinvuoddu ovdal ja maŋŋil 2006 seamma. Dát váikkuha daid áššiid lohku mat leat mielde rehkenastinvuodus, ja lassin dasa váikkuha dat vel máŋga variabela molsašumiide. Dát guoská earenoamážit geográfalaš juohkáseapmái (duodjeohcamušat bohtet eanemusat Sis-Finnmárkkus) ja sohkabeliid gaskka juohkáseapmái (duodjeohccit leat dávjimusat nisssonlbmot).

Lea dárbu moadde ášši čilgestit dárkileappot, danin go dutkit leat šaddan datamateriálaid veaháš muddet. Dat lea dahkkon dakkár oktavuodain gos ledje váilevaš dahje boasttu diedut muhtun molsaeavttuin, ja gos lea leamaš vejolaš dan fuobmát almma barggakeahhtá beare viidát. Boasttuvuodat main dás lea sáhka, leat dakkárat go váilevaš adreassa dahje suohknannumar ja go sohkabealli dahje ealáhussuorgi ii leat merkejuvvon. Ealáhusain leat leamaš muhtun áššit mat eai sirrejuvvon gudege ealáhussuorgái gullevažžan, ja dat áššit eai leat merkejuvvon datamateriálain. Dát guoská eandalii ohcamušaide maidda ii leat mieđihuvvon doarjja.

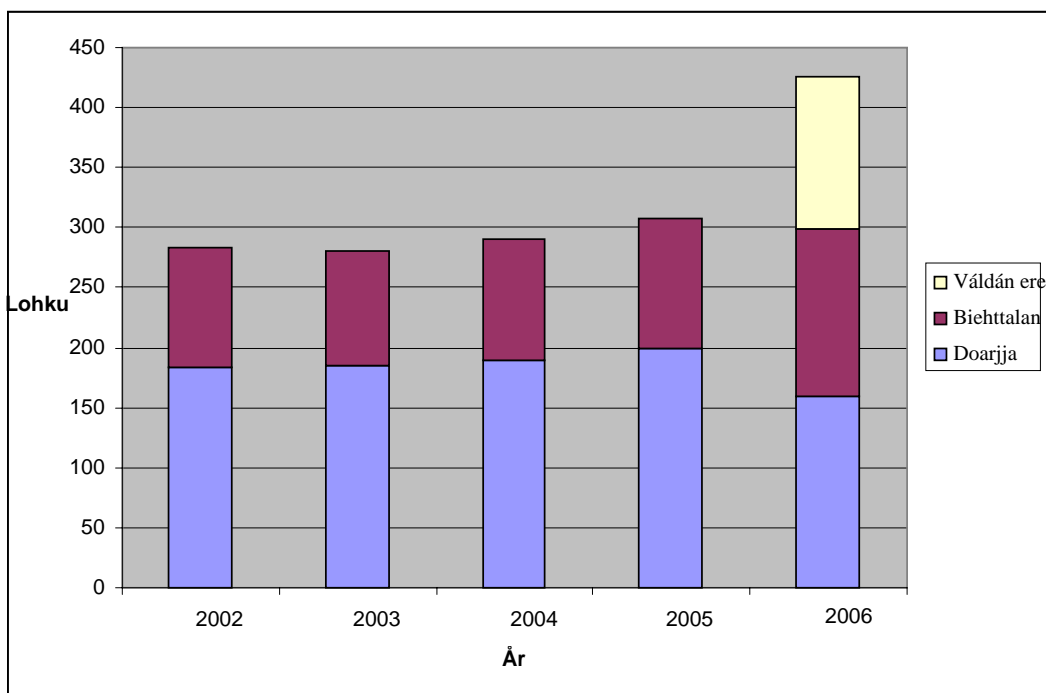
Áigut maid čilgestit dárkileappot datamateriálaid geavaheami birra váiddaáššiin. Váiddaášši registrerejuvvo guktii (dahje eanet gerddiid jus váidaga lea guoddalan viidáseappot) datafiillaide. Danin leat dutkit bidjan eret ášši vuosttaš registrerema, nu ahte lea loahpalaš áššemeannudeapmi ja dan boadus mii lea báhcán. Dien láchkái lea OKTA ášši registrerejuvvon OKTE datamateriálain. Mii leat maid váldán eret áššiid mat leat gessojuvvon ruovttoluotta, heaittihuvvon, ja nugo moatti áššis leat oaidnán; rievdaduvvon áššit gos ovdalaš mearrádusaid leat váldán eret nu ahte lea dušše loahpalaš mearrádus vel báhcán. Maŋŋá dieid muddemiid, de leat báhcán vel **1459 registrerejuvvon ášši**, ja dat leat adnon vuodđun viidásit analysaide. Mii fuomášahttit ahte dát diedut sáhttet leat veaháš earát go dat logut maid Sámediggi almmuha eará oktavuodain; ovdamearkkadihte mii guoská SOF jahkásaš ekonomalaš rámmaide ja rehketdollui mii čájeha man ollu duohta dilis lea máksojuvvon.

4.2 Áššehivvodat

2002:s 2003 rádjái lei áššehivvodat veaháš njedjan, muhto dan maŋŋá lea áššehivvodat veahážiid mielde jámma lassánan, 280 áššis jagis 2003 gitta 307 áššái jagis 2005. 2006:s

njiedai lohku 299 rádjái, muhto go seamma jagi váldojuvvo eret duodjeáššit ja interreg áššit (oktiibuot 127 ášši), de lassánii áššehivvodat duohtavuodas nu ollu go 426 áššái oktiibuot.

Sárggastus 4.1 Áššehivvodat, doarjagat ja biehttaleamit, 2002-2006

Stuorámus sivvan dasa go áššehivvodat lea dien muttus lassánan mañemus jagi, lea dat go doaibmaguovlu viiddiduvvui ođđajagimánu 1. beaivvi 2005. Vuosttaš jagi go foandda doaibmaguovlu lei viiddiduvvon, de ii lassánan áššelošku nu bearehaga, muhto nuppi jagi lei oalle čielga lassáneapmi. Manai veaháš áigi ovdalgo ođđa ohccit ođđa guovlluin šadde gergosat gárvvistit iežaset ohcamušaid.

4.3 Doarjagat/biehttaleamit

Biehtalanproseanta lea leamaš oalle dássedit birrasit 35 proseanta, dat mearkkaša ahte nana guokte goammátoasi ohcciin ožžot iežaset prošeavttaide doarjagiid. 2006:s lassánii biehtalanproseanta 46 proseanta rádjái. Dát lea várra boadus das go ohcamušaid lohku oktiibuot lassánii (go rehkenastá mielde ohcamušaid mat gullet duodješiehtadussii ja interregii), ja danin fertii Sámediggi garraseappot vuoruhit makkár ohcamušaid doarju.

Tabealla 4.1 Áššiid lohku jagis jahkái, doarjagat, biehttaleamit, 5 biehttaleami

Jahki	Doarjja	Biehttan	Oktiibuot	Biehttan-proseanta
2002	184	99	283	35 %
2003	185	95	280	34 %
2004	189	101	290	35 %
2005	199	108	307	35 %
2006	160	139	299	46 %
Oktiibuot	917	542	1459	37 %

4.4 Prošeavttaid sturrodad

Prošeavttaid sturrodad rievddada gaskal 5.000 kr. ja gitta 1.000.000 kr. rádjái. Njuolggadusaid mielde ii galgga addit vuollel 10.000 kr. doarjaga, muhto almmatge lea dat dahkkon golmma geardde dán áigodagas. Lea biddjojuvvon bajemus rádjái 500.000 kr. rádjái, muhto mii gávdnat 5 ohcamuša mat leat ožžon eanet doarjaga go diet bajemus dási summa lea. Dušše okta dain lea dábálaš foandaohcamuš, ja dat 4 eará ohcamuša mat guhtege leat ovta millijuvvna, leat oktasašdoaimmat nugo oahpahuskántuvra ja Ája sámi guovddáža huksen.

Gaskamearálaš SOF doarjjasumma lea 91.213 kr. Dat ii leat beare stuora summa, ja čájeha ahte ollu ohccit ohcet oalle smávva doarjjasummaid.

Tabealla 4.2 Gaskamearálaš doarjja 2002-2006

Jahki	Jahkásaš doarjja oktiibuot	Gaskamearálaš doarjjasumma
2002	16.279200	88.473
2003	17.217400	93.067
2004	16.939900	89.629
2005	17.752200	89.297
2006	15.453725	96.585
Oktiibuot	83.642425	91.213

*Loguid vuoddun leat buot áššit maidda lea addojuvvon doarjja

Lea vissis oktavuolta jahkásaš ekonomalaš rámmain ja juohke prošeaktadoarjaga sturrodagas. 2003:s lei doarjjasumma oktiibuot eanet go jagi ovdal ja gaskamearálaš doarjjasumma lassánii veaháš. Dat lei birrasit 89.000 ruvno ja lassánii oalle ollu gitta 96.586 ruvdnui 2006:s.

Leat ollu bealit prošeavttaid sturrodagas maid lea miellagiddevaš geahčadit veaháš lagabui.

Iešgudet ealáhussurggiin lea čilgejuvvon man stuoris SOF doarjjaoassi sáhtá leat proseantaid mielde, ja das leat goabbatlagan mearit eaŋkilprošeavttaide ja oktasašprošeavttaide. Doarjjaoasi sturrodad mearriduvvo maid dan mielde lea go SOF

oktoruhtadeaddji dahje oasseruhtadeaddji. Doarjjamearit čilgejuvvojit bagadallamis maid ohcci oážžu. Dat leat 2007 rájes oassin ohcanskovis.

2002-2006 áigodagas leat sihke proseantamearit ja bajemus doarjjasumma rievdaduvvon, muhto leat oalle smávva rievdadusat mat leat dahkkon. Váldonjuolggadus lea leamaš ahte eanemus doarjja sáhtta leat 200.000 ruvnno, earret guolásteapmái ja oktasašdoaimmaide maidda sáhtta oážžut eanet doarjaga. Álggahanstipeandaid bajemus mearri rievdaduvvui 200.000 ruvnnos 150.000 ruvdjui, muhto 75 proseantta doarjja gal lea leamaš čadat dán áigodagas.

Tabella 4.3 *SOF doarjjamearit ja alimus doarjjasumma*

	Oktasaš ruhtadeapmi	SOF okto	Eanemusat kr
Oppalaččat	20 %	30 %	200 000
Guolástanfatnasat - odđa	20 %	30 %	300 000
Guolástanfatnasat - geavahuvvon 20 jagi	20 %	30 %	100 000
Biergasat eanadollui - ean̄kilohccit	25 %	25 %	50 000
Biergasat eanadollui -ovttasháhkkan	50 %	50 %	100 000
Álggahanstipeanda	0 %	75 %	150 000
Ovttasbargodoaimmat main lea stuora mearkkašupmi báikki sámi álbmogii	20 %	30 %	500 000

Vuolábeale tabeallas aoidnit ahte ealáhusurggiin leat iešgudet gaskamearálaš doarjjasummat. Duodjeprógrámma ohcamušain lea alimus summa, 167.200 ruvnno³, ja dan maññil lea guolásteapmi man alimus summa lea 106.000 ruvnno, ja eanas ohcamušat gusket fanasoastimii. Doarjagat opmodat/fitnodatjodiheapmái ja turismii ja duodjeovddideapmá leat birrasit 90.000 ruvnno, ja eará doarjagat birrasit 80.000 ruvnno. Eanadoallu lea earalágan, das lea vuolemus gaskamearálaš doarjjasumma, 71.191 ruvnno. Dat vuolga várra das masa doarjja sáhtta addojuvvot eanadoalus. Doarjagat mašiinnaid oastimii leat dábálaččat oalle smávva summat, muhto dál leat lassánišgoanhtán ohcamušat mat gusket eanadoalu visttiide.

Tabella 4.4 *Gaskamearálaš doarjjasummat, ealáhusuorggit, 2002-2006*

Ealáhus	Gaskamearálaš doarjjasumma
Duodjeprógrámma	167.220
Duoji ovddideapmi, oastimat	90.952
Opmodat/fitnodatjodiheapmi	98.739
Guolásteapmi	106.117
Industriija/huksen ja rusttegat	82.956
Eanadoallu	71.191
Alm., priv, sos. bálvalusat (maiddá kultuvra)	87.237
Turisma	92.999
Gálvogávppašeapmi	80.485
Oktiibuot	98.991

³ Guokte oktasašdoaimma oahpahuskántuvrii, millijuvnna goabbáige, loktejit gaskamearálaš summa.

*Oktiibuotlohku ii leat seamma go tabealla 5 oktiibuotlohku. Dat lea danin go leat váldán eret muhtun áššiid mat eai lean biddjojuvvon makkárge ealáhussuorgái.

4.5 Sohka-beali- ja dásseárvodimenšuvdna

Sámi ovddidanfoanda hálida oažžut eanet nissonolbmuid ohcat, ja lea giddden stuora fuomášumi dasa movt dan galggašii nákcet. Ovdáneami dokumenterema dihtii lea dehálaš ahte gávdnojit buorit registrerendábit.

Sámediggi registrere ohccit njealji sirrensuorgái (kategoriijai):

- Nissonolmmoš
- Dievdu
- Nissonolmmoš/Dievdu
- Fitnodat

Kategoriijaide juohkima vuodđun lea ohcci sohka-beali ja dat ahte lea go fitnodat registrerejuvvon Brønnøysundda registariidda. Áššemeannudeaddji registrere ohcciid, ja eanas oktavuodain lea su/sudno/sin sohka-beali geat ohcamuša leat vuolláičállán mii lea mearrideaddjin dasa makkár kategoriijai ohcamuš biddjojuvvo. Muhto muhtun oktavuodain lea áššemeannudeaddji geavahan eará ákkaid sirremii, ovdamearkkadihte jus stivrajodiheaddji lea nissonolmmoš, de lea prošeakta biddjojuvvon nissonolbmuid jovkui, ja jus doaimmas lea leamaš stuora ávki nissonolbmuid bargosajiid nannemii, de sáhtta dat maid biddjojuvvot nissonolbmuid jovkui. Váttisvuohta lea ahte eai leat leamaš čielga eavttut dasa movt galgá sirret sohka-beali mielde, ja danin dat lea dáhpáhuvvan nu ja ná. Dákkár oktavuodain gos leamaš mánga ohcci geat leamaš sihke nissonolbmot ja dievddut, de leat dat ohcamušat biddjojuvvon nissonolbmot/dievddut kategoriijai. Dát lea eanas oktavuodain dahkon go ohccit leaba náittusbeallelaččat/ovttasássit. Ohccit geat leat registrerejuvvon oasussearvin dahje ovttalbmofitnodahkan Brønnøysunddas, leat biddjojuvvon fitnodagat jovkui. Diekkár ohcamat eai leat sirrejuvvon sohka-beali mielde. Ja go leat oalle ollu ohcamušat mat leat biddjojuvvon fitnodagat jovkui (35 proseantta olles áigodagas), de eat oaččo dievas gova das movt ohcamušat duodas leat juohkásan sohka-beali mielde. Ja go okta SOF dehálaš ulbmiliin lea nannet dásseárvvu ja oažžut eanet nissonolbmuid ohcat, de lea váttis dáid registreremiid vuodul oaidnit leat go dainna lihkestuvvan. Liikká mii almmuhit dás Sámedikki registreremiid loguid, vaikko dain leat ge váilevašvuodát.

Tabealla 4.5 *Ohcanproseanttat sohka-beali/fitnodatsuorggi ektui*

Jahki	Fitnodat	Nissonolmmoš	Nissonolmmoš/Dievdu	Dievdu	Oktiibuot
2002	20 %	14 %	13 %	53 %	100 %
2003	31 %	23 %	1 %	45 %	100 %
2004	41 %	22 %	4 %	33 %	100 %
2005	43 %	16 %	10 %	32 %	100 %
2006	39 %	15 %	6 %	39 %	100 %
Oktiibuot	35 %	18 %	7 %	40 %	100 %

Dan mielde movt Sámediggi lea juohkán ohcamušaid kategoriijaid mielde, de dahket fitnodagaid ohcamušat 35 proseantta. Dat lohku lea guovttegeardán nu ollu go lei gaskal

2002 ja 2005, mañemus jagi lea veaháš njiedjan. Nissonolbmuid ohcamušat leat 18 proseantta olles áigodagas; go vuos lassánedje 2002 ja 2003 gaskka, de leat fas jámma leamaš unnit ohcamušat nissonolbmui. Okta sivva mañemus jagi njiedjamii gal sáhtta leat dat go ohcamušat mat gullet duodješiehtadusa vuollái leat válđojuvvon eret, ja dien suorggis leat árbevirolaččat leamaš eanemusat nissonolbmot geat leat ohcan. Dievdduid lohku ohcamušain lea gaskamearálaččat leamaš 40 proseantta olles áigodagas. Lohku lea dadistaga njiedjan jagis jahkái, várra danin go eanet ohcamušat registrerejuvvojit fitnodagaid vuollái. Mañemus jagi lassáneapmái lea várra seamma sivva go dat ahte nissonolbmuid lohku lea njiedjan, namalassii ahte ohcamušat mat gullet duodjái leat sirrejuvvon eret. Nissonolbmot/dievddut kategoriija lea leamaš 7 proseantta olles áigodagas, muhto leamaš stuora erohusat logus jagis jahkái.

Sárggastus 4.2 Ohcamušaid kategoriseren (logu) sohkabeali/fitnodaga ektui, 2002-2006

Doarjjastivrra raporttas 2006 ovdanbuktet veaháš eará ovdáneami. Das leat buot ohcamušat mat gullet duodješiehtadussii válđon mielde rehkenastimii, ja orro leamen ahte nissonolmmoš/dievdu kategoriija lea biddjojuvvon oktii, ja biddjojuvvon dušše nissonolbmuid kategoriijan. Ja de lea dušše okta sirrenvuohki vel báhcán; nissonolmmoš dahje dievdu. Dán raporttas čájehuvvo dakkár ovdáneapmi gos nissonolbmuid lohku lea lassánan 29,8 proseanttas 2005:s gitta 41,5 prosentii 2006:s. Fitnodat kategoriija lea doalahuvvon olggobealde, ja go mii eat dieđe movt sohkabealli juohkása dan kategoriijas, de šaddá veaháš boastut jus dieid loguid ii válđde mielde go geahččá movt sohkabealli juohkin lea ollislaččat. Go galgat oaidnit ahte leat go duodas ožžon eanet nissonolbmuid ohccin gaskal 2005 ja 2006 dain ealáhusain maid dás galgat árvvoštallat, de fertet iskat juohke eanjil ealáhusa, ja de gávdnat miellagiddevaš loguid. Earet eará leat nissonolbmuid ohcamušat eanadoalus lassánan oalle miha ollu, viđas 14 rádjái, ja juolluduvvon ruhtasumma lea lassánan 127.000 ruvnno rájes 2005:s gitta 1.188.900 ruvdnui 2006:s. Jus geahččat ruhtasummaide mat leat juolluduvvon nissonolbmuide, go geahččat buot ealáhusaid mat leat mielde dán árvvoštallamis (earret duodji ja interreg), de leat juolludeamit lassánan duppal nu ollu jagis 2005 gitta 2006 rádjái. Orro leamen nu ahte leat nagodan olahit buori ovdáneami mii guoská nissonolbmuid lohku mañemus

jagi. Mii geahčadit das veaháš maŋŋelaš dan manne nissonolbmuid lohku lea earenoamáš allat eanadoalus eará ealáhusaid ektui.

Mii čájehit dás SOF dásseárvoiskkadeami maid Frederikkes hage lea čadahan SOF 2004 ja 2005 ohcamušaid vuodul. Konsuleanttat leat geahččan ohcamušaid maid Sámediggi lea sirren fitnodat kategoriija vuollái, ja leat geahččat juohke eaŋkil ohcamuša iskan dihtii oktavuodaolbmo (gii ohcamuša lea vuolláičállán) sohkaheali. Dát iskkadeapmi čájeha ahte fitnodagaid ohcamušaid duogábealde leat dievddut eanetlogus. Dát odda sirren čájeha dákkár loguid:

- 64 proseantta dievddut
- 24 proseantta nissonolbmot
- 12 proseantta nissonolbmot/dievddut

Vaikko dán iskkadeami datavuoddu ii leat jur áibbas seammalágan go min iskkademiin, de dat goittot čájeha dakkár gova ahte ain leat eanas dievddut mat ohcet doarjagiid ja ahte SOF hástalus ain lea joksat nissonolbmuid.

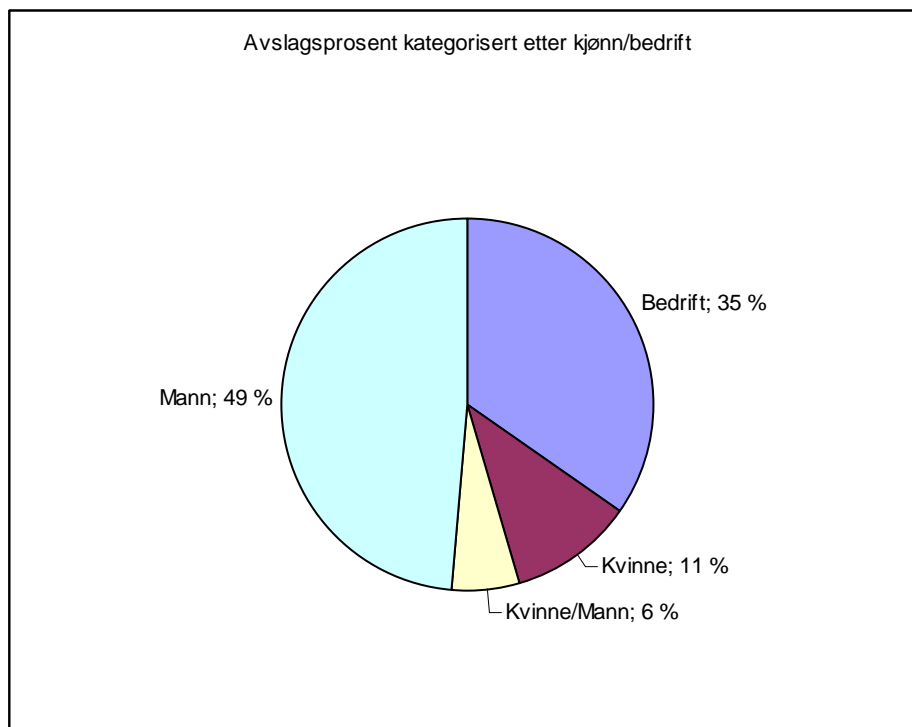
Biehttanproseanta – sohkahealli

Go leat ohcamin siva dasa manin ohcciid searvvis leat nu unnán nissonolbmot, de sáhtta leat miellagiddevaš geahččat gávdnat go maidege sohkaheallái gullevaš erohusaid go geahččat ohcamušaid maida lea biehttaluvvon doarjja. Go geahččat fitnodat kategoriija, de das lea biehttanproseanta 35 proseantta, ja dat lea juste seamma ollu go sin oassi lea ohcciid hivvodagas. Nu ahte dies ii lean mihkkege vuorddekeahes bohtosiid.

Muhto, sullii bealli (49 proseantta) biehttaluvvon ohcamušain leat dievdduid ohcamušat, ja dat lea stuorát oassi go sin oassi lea olles ohcamušhivvodagas (40 proseantta). 11 proseantta biehttaluvvon ohcamušain leat nissonolbmuid ohcamušat. Dat lea miha unnit go sin 18 prosentta oassi olles ohcamušhivvodagas. Kategoriijas nissonolmmoš/dievdu eai leat makkárge earenoamášvuodát.

Mii oaidnit dás ahte nissonolbmot ožžot dávjjibut go dievddut doarjaga iežaset ohcamušaide, ja sin proševttaide biehttaluvvo hárve doarjja.

Sárggastus 4.3 Biehttalanproseanta sohka-beali/fitnodat ektui

Dasa leat máŋga vejolaš čilgehusa. SOF áššemeannudeddjiid dieđuid mielde lea nu ahte nisssonolbmot oba miha dávjá buktet buoret ohcamušaid go dievddut. Sii leat dárkileappot bargan ohcamušaiquin, geavahit eanet áiggi ásaheapmi, ja sis lea dábálaččat alit formála gelbbolašvuotta (oahppu) man vuodul sáddejit ohcamuša. Eará čilgehus sáhtta leat ahte nisssonolbmot sáddejit ohcamušaid vuoruhuvvon surggiid siskkobealde. Dát sáhtta heivet duoji ektui, muhto mudui leat ollu nisssonolbmot maiddái almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusain, mii lea dakkár ealáhusuorgi mii leamaš unnán vuoruhuvvon maŋemus jagiid (geahča eanet dán birra ealáhusaid juoguin maŋjelis raporttas, tabealla 14). Tabealla dás vuolábealde čájeha movt doarjjasummat leat juohkásan sohka-beali (ja fitnodagaid) mielde guđege ealáhusuorggis.

Maŋemus vejolaš čilgehus dasa ahte nu stuora proseantalohku nisssonolbmui ožžot doarjaga sáhtta leat ahte nisssonolbmot vuoruhuvvojit dahje jokset posiitiiva áššemeannudeami. Áššemeannudeaddjit oaivvildit ahte nisssonolbmot eai moktege oaččo láivásit dahje siegat áššemeannudeami go dievddut. Seammás lea maid giddejuvvon stuora beroštupmi dasa ahte nisssonolbmuid galgá veahkehit ovdánit.

Doarjaga sturrodát ja sohka-beali/fitnodat

Mii leat ovdal oaidnán ahte doarjaga sturrodát rievddadallá ealáhusaid mielde, muhto lea maid miellagiddevaš geahččat leat go stuora erohusat sohka-beali/fitnodat kategoriijas. Go geahččá olles áigodahkii, de oaidná ahte nisssonolbmot oppalohkái leat sii geat ožžot (ja geat árvideames maid ohcet) unnimus doarjjasumma kr 69.789,-. Dievdduid ohcamušat leat sulaid 80.000 kr. Fitnodatkategoriijas lea alimus doarjjasumma, namalassii 111.633 kr. Go geahččá sohka-beali ektui, de lea liikká miellagiddevaš oaidnit ahte maŋemus jagi, namalassii 2006:s, lea gaskamearálaš juolludansumma nisssonolbmuide lassánan oalle miha ollu, ja lea juo eanet go dat gaskamearálaš juolludansumma mii lea juolluduvvon

dievduide. Dás orrot vuohttimen dan ahte ii doala šat deaiváša dat ahte nissonolbmot dábálaččat álggahit várrogasvuodain dušše smávit doaimmaid.

Tabealla 4.6 *Gaskamearálaš doarjja sohka-beali/fitnodaga ja jagiid ektui*

Jahki	Fitnodat	Nissonolmmoš	Nissonolmmoš/dievdu	Dievdu
2002	120.594	63.980	104.916	78.718
2003	137.006	70.476	64.000	74.369
2004	114.506	70.000	102.250	69.683
2005	90.558	59.096	118.210	93.431
2006	108.222	88.329	100.300	87.505
Oktiibuot	111.633	69.789	107.241	80.222

4.6 Geográfalaš biđggiideapmi

Go geahččá ohcamušaid geográfalaš biđggiideami, de leat mánja kategoriija mat leat miellagiddevaččat. Vuosttažettiin lea dehálaš sirret eret ohcamušaid mat bohtet Sis-Finnmárkkus, dan vihtta suohkana mat leat leamaš mielde SOF doaibmaguovllus juo álggu rájes. Ja ii leat nu stuora imaš ahte diein guovlluin bohtet eanemus ohcamušat, danin go dat leat guhká juo leamaš mielde ja leat gohčoduvvon sámi guovddášguovllun. Geográfalaččat lea ge miellagiddevaš geahččat Finnmarkku suohkaniid muđui oktan juogusin, ja nu maiddái Tromssa, Nordlándda ja eará guovlluid olles Norggas. Eará juohkinvuohki sáhtta leat sirret daid suohkaniid mat leat siskko-bealde ja olggobealde doaibmaguovllu. Min datadieđuid vuodul ii lean vejolaš sirret guovlluid muhtun suohkanis mat leat siskko-bealde ja olggobealde SOF doaibmaguovllu. Ohcamušat suohkanis gos dušše oassi gullá SOF doaibmaguovlui meannuduvvojit SOF doaibmaguovllu ohcamuššan.

Loahpas lea vel miellagiddevaš sirret ohcciid ruovttusuohkaniid mielde, gávnahan dihtii makkár suohkaniin bohtet eanemus ohcamušat ja gos bohtet unnimus ohcamušat fondii.

Sis-Finnmárkkus (Karášjoga, Guovdageainnu, Deanu, Porsáŋggu ja Unjárgga suohkaniin) leat čađat boahtán eanemus ohcamušat. Dát ii leat imaš, danin go dát guovllut leat dat suohkanat mat álgoálggus ledje SOF doaibmaguovlu 1976 rájes, ja dan guovllu ealáhusain lea guhkes vásáhus foanddain.

Almmatge lea Sis-Finnmarkku ohcamušaid lohku njiedjan 52 proseanttas 2002:s gitta 39 prosentii 2006:s. Finnmarkku muđui lea ohcamušaid lohku dušše veaháš rievddadallan, muhto lea njiedjan gaskal 2005 ja 2006, 23 proseanttas gitta 17 prosentii. Tromssa bealde leat ohcamušat lassánan (earret 2004) 20 proseanttas 34 prosentii ohcamušain. Nordlánddas leat logut lassánan ja njiedjan jagis jahkái, muhto dat dahket gaskamearálaččat 6 proseantta áššiin. Máttá-Norgga oassi ohcamušain lea njiedjan beliin maŋemus guovtti jagis, sullii 4 proseanttas 2 prosentii.

Tabealla 4.7 Áššeložku geográfijja ja jagiid mielde

Guovlu	2002	2003	2004	2005	2006	Oktiibuot
Finnmárku muđui	49	43	51	70	50	263
Sis-Finnmárku	146	125	133	132	118	654
Nordlánda	18	13	26	13	22	92
Mátta-Norga	12	13	12	7	6	50
Tromsa	58	85	68	85	103	399
Oktiibuot	283	279	290	307	299	1458

Tabealla 4.8 Proseantaoassi áššiin geográfijja ja jagiid mielde

Guovlu	2002	2003	2004	2005	2006	Oktiibuot
Finnmárku muđui	17 %	15 %	18 %	23 %	17 %	18 %
Sis-Finnmárku	52 %	45 %	46 %	43 %	39 %	45 %
Nordlánda	6 %	5 %	9 %	4 %	7 %	6 %
Mátta-Norga	4 %	5 %	4 %	2 %	2 %	3 %
Tromsa	20 %	30 %	23 %	28 %	34 %	27 %
Oktiibuot	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Dás aoidnit čoahkkáigeassun ahte dan rájes doaimmaguovlu viiddiduvvui 2005:s, de čájeha maid statistihkka čielgasit ahte ohcamušat bohtet viidát. Sis-Finnmárkkku oassi ohcamušain lea njiedjan, ja Tromssa oassi fas lassánan. Muhto maiddái dán oktavuodas sáhtá čilgehus leat ahte duodjeohcamušat (mat eanas bohtet Sis-Finnmárkkus) leat sirrejuvvon eret datamateriálain.

Go geahččat movt ohcamušat juohkásit suohkaniid mielde, de lea juo diehttelas ahte Kárášjohka, 183 ohcci ja Guovdageaidnu, 174 ohcci leat vuosttaš sajiin. Eará suohkanat Sis-Finnmárkkus leat njuolga daid vuolábealde. Earret Unjárga, maid gávdnat easka 15. sajis listtus. Dát lea gal duohtavuodas hui unna giełddaš olmmošlogu ektui, muhto liikká aoidnit čielgasit ahte doppe leamaš unnit doaimma go eará Sis-Finnmárkkku suohkaniin. Gáivuotna, Áltá ja Návuotna leat dain mañit sajiin.

Tabealla 4.9 Ohcamušaid lohku guđege suohkanis, 2002-2006

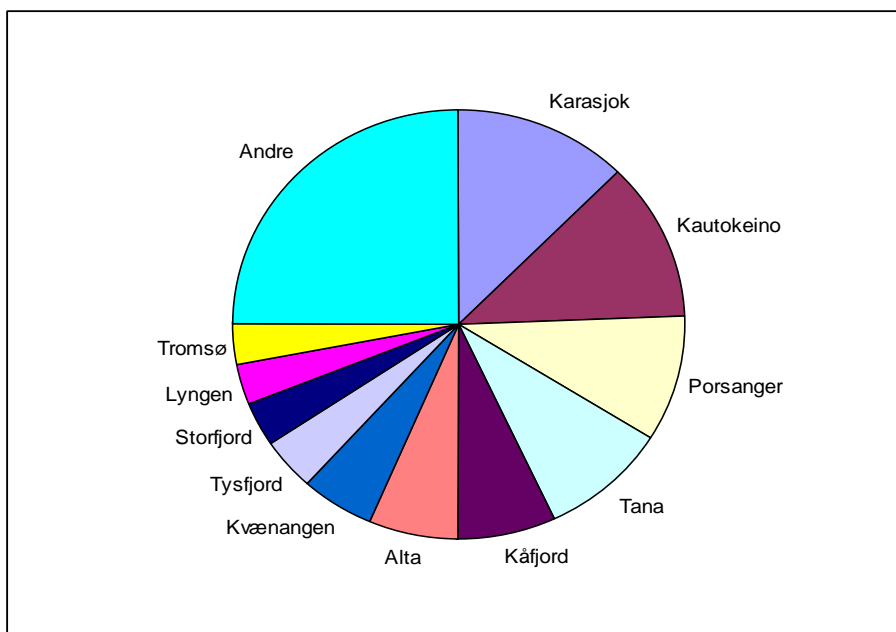
Suohkan	Ohcamušaid lohku
Kárášjohka	183
Guovdageaidnu	174
Porsáŋgu	136
Deatnu	134
Gáivuotna	104
Áltá	91
Návuotna	79
Divttasvuotna	55
Omasvuotna	50
Ivgu	44
Tromsa	43

Davvenjárga	31
Gávgaviika	29
Fálesnuorri	27
Unjárga	27

Dievaslaš tabealla mii čájeha buot suohkaniid dieduid, gávdno mielddusin

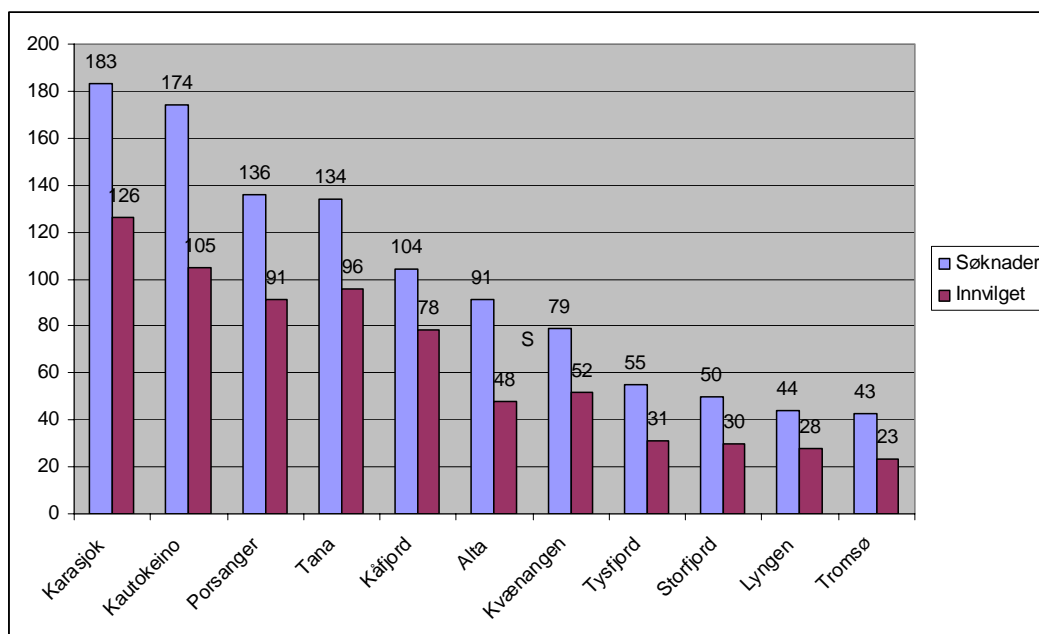
Vuolábealde oaidnit ahte sullii 75 proseantta ohcamušain bohtet dain 11 stuorámuš suohkaniin

Sárggastus 4.4 *Ohcamušaid juohkáseapmi stuorámuš suohkaniid gaska, 2002-2006*

Sáhtta leat miellagiddevaš geahččat leat go stuora erohusat suohkaniid gaskkas mii guoská biehttalanprosentii. Suohkanat main bohtet eanemus ohcamušat, main lea alimus biehttalanproseanta leat Tromsa, Áltá, Divttasvuotna ja Guovdageaidnu, main muhtumiin lea 40 proseanta biehttaleapmi. Guovtti vuosttaš suohkaniin leat guovllut mat eai gula SOF doaimmaguvlui, ja ohcamušat mat doppe bohtet, eai oaččo dábálaččat doarjaga. Unnimus biehttalemiid ožžot ohccit Deanus ja Gáivuonas; 28 ja 25 proseantta. Kárášjohka, Guovdageaidnu, Porsángu ja Návuotna leat dakko gasku, biehttalanproseanta diein suohkaniin lea 30-logu birrasii. Dievas listu mas oaidná buot suohkaniid juolludemiid/biehttalemiid gávdno mielddusin.

Sárgastus 4.5 Ohcamušaid lohku/mieđihuvvon ohcamušat, suohkan 2002-2006

Olggobealde doaibmaguovllu

Datamateriálaide leat registrerejuvvon 106 ohcamuša ohccin olggobealde SOF doaibmaguovllu. Sis ožžo 60 doarjaga ja 46 ohcamuša biehttaluvvo. Dás oaidnit ahte eanet ohcamušat biehttaluvvojit (43 proseantta) olggobealde go siskkobealde (35 proseantta) doaibmaguovllu. Suohkanat gos bohtet eanemus ohccit olggobealde doaibmaguovllu leat Oslos, gos leat boahtán 12 ohcamuša, 4 dain leat biehttaluvvon. 11 ohcamuša leat registrerejuvvon Snååsas, 1 biehttaluvvon, ja goalmát stuorámuš suohkan olggobealde lea Čáhcesuolu, gos leat boahtán 8 ohcamuša, main 4 leat biehttaluvvon.

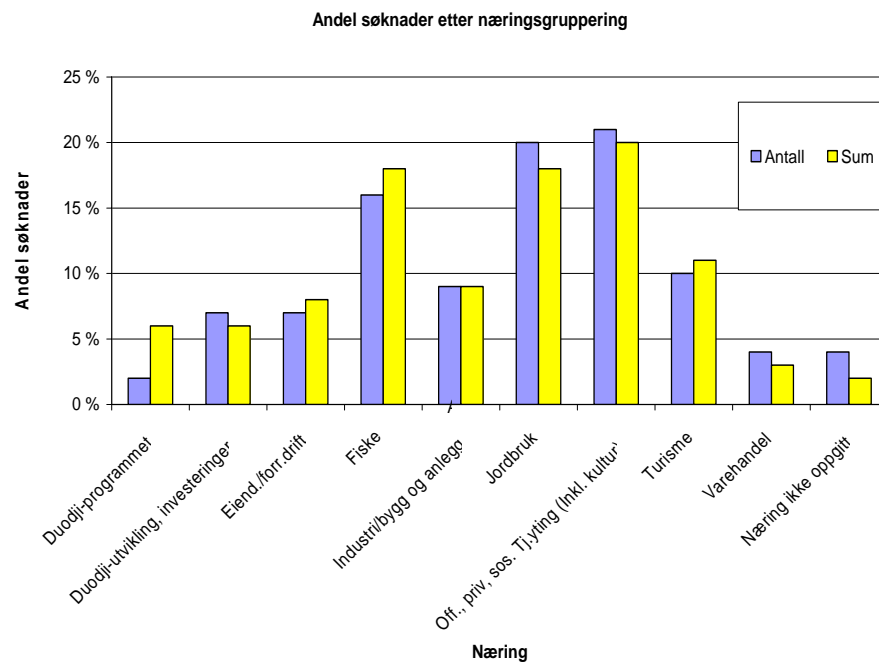
4.7 Ealáhussuorggit

Go Sámediggi registrere ohcamušaid mat bohtet, de geavahit sii SSB ealáhussirrema. Dieđut leat sirrejuvvon čuovvovaš ealáhussurgiide:

- Duodjeprográmma
- Duoji ovddideapmi, oastimat
- Opmodat- ja fitnodatjodiheapmi
- Guolásteapmi
- Industrijja, huksen ja rusttegat
- Eanadoallu
- Almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusat (maiddáii kultuvra)
- Turisma
- Gálvogávppašepmi

Álggos lea miellagiddevaš geahčastit gude ealáhussii gullet eanemus ohcamušat. Vai lea álkít oaidnit, de leat buot jagit (2002-2006) biddjojuvvon oktii. Go leat ohcamušaid logu mielde sirren, de oaidnit ahte leat eanemus ohcamušat mat gullet almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusaid ja eanadoalu kategoriijai. Dat leat oktiibuot 21 ja 20 proseantta olles ohcanhivvodagas. Juolluduvvon ruhtasummain oaidná maid ahte lea juolluduvvon eanemus doarjja bálvalusealáhusaide, mat leat bajemusas, 20 proseantta olles summas, ja eanadoallu ja guolásteapmi leaba dássálaga, 18 proseantta juolludemiin.

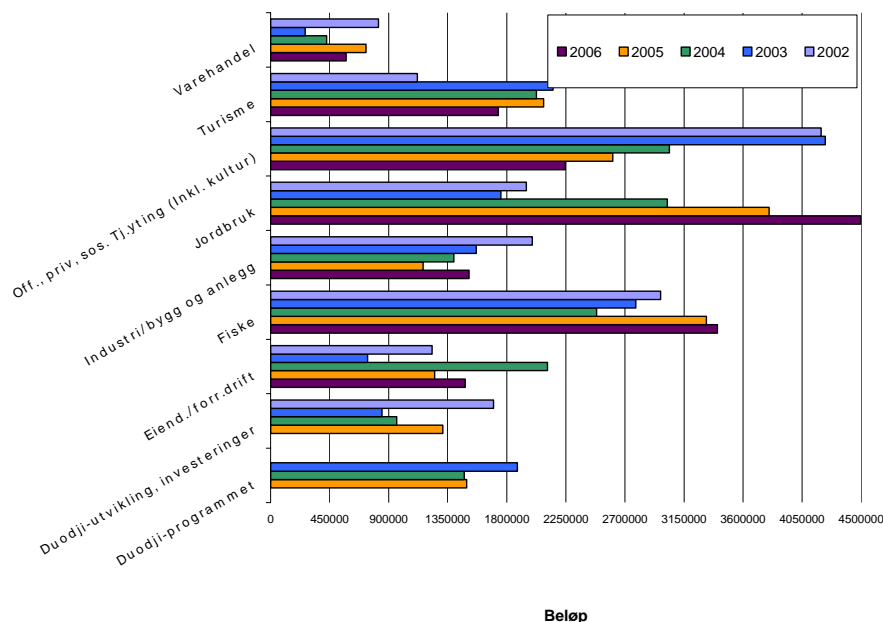
Sárggastus 4.6 *Proseantaoassi ohcamušat ealáhusjoavkkuid mielde, lohku ja summa*

Mii diehtit ahte doaibmaguovllu viiddideapmi 2005:s váikkuhii ohcamušaid lohku iehgudet ealáhussuorggis. Dás sáhtá leat miellagiddevaš geahčastit áššiid ovdáneami ja juolluduvvon ruhtasummaide juohke ealáhusas jagis jahkái.

Sárggastusa vuodđun leat juolluduvvon ruhtasummat. Ealáhusat main hui čielgasit leat eará logut leat almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusat, daid juolluduvvon ruhtasumma lea beliin unnon 2002 rájes 2006 rádjái. Nuppe geahčen lea ges eanadoallu, dasa ges leat juolludeamit eanet go duppalastejuvvon seamma áigodagas. Eará ealáhussurggiin eai leamaš nie čielga rievdamat eanet dahje unnit guvlui jagis jahkái.

Sárggastus 4.7 Juolluduvvon jahkásaččat ealáhussurggiide

Jus geahččat áššelogu dan ektui man ollu ohcamušat leat ožžon doarjaga, de bohtet dat iešgudet ealáhusat veaháš earaládje maññálaga. Eanemus mieđihuvvon áššit leat eanadoalus, namalassii 211 ášši, muhto jus bajábeale sárggastusa bálddastahtá tabeallain mii lea dás vuolábealde, de oaidnit ahte eanandollui lea mieđihuvvon juste seamma ollu áššit 2004:s ja 2005:s, muhto juolludansumma lassánii 800.000 ruvnnuin. Dat mearkkaša ahte juolluduvvui eanet doarjja guđege ohccái, masa jáhkkmis lea dat čilgehus ahte doallohuksegiid doarjjamearri loktejuvvui, dan láhkái ahte maiddái stuorát doalut main lea badjel 1,5 jahkedoaimma sáhttet ohcat doarjaga.

Tabealla 4.10 Mieđihuvvon áššiid lohku guđege ealáhusas, 2002-2006

Ealáhus	2002	2003	2004	2005	2006	Oktiibuot
Duodjeprogramma		13	6	10		29
Duoji ovddideapmi, oastimat	20	8	12			53
Opmodat/fitnodatjođ.	11	11	17	18	12	69
Guolásteapmi	29	27	26	27	32	141
Industriija/huksen ja rusttegat	27	17	15	15	18	92
Eanadoallu	32	38	45	45	51	211
Alm., priv, sos. bálv (maiddái kult.)	43	45	38	37	24	187
Turisma	14	21	23	24	16	98
Gálvogávppašeapmi	7	4	7	10	7	35
Oktiibuot	183	184	189	199	160	915

Ealáhusat ja biehttaleapmi

Leat stuora erohusat dan hárrái man stuora biehttanproseanta lea gudege ealáhussuorggis. Eanandoalus lea oalle vuollegis biehttanproseanta, namalassii 27 proseantta, ja guolásteamis lea ges oalle allat (41 proseantta) ja nu maid bálvalusain (40 proseantta). Duoji ovddidandoaimmaide leat eanemus ohcamušat biehttaluvvon, namalassii 45 proseantta, muhto vuolemus biehttanproseanta lea duodjeprográmmas, mas leat dušše 3 proseantta ohcamušain biehttaluvvon,

Tabella 4.11 *Ealáhussuorggit ja biehttanproseanta, 2002-2006*

Ealáhus	Áššiid lohku	Áššit mat leat ožžon doarjaga	Biehttanproseanta
Duodjeprográmma	30	29	3 %
Duoji ovddideapmi, oastimat	96	53	45 %
Opmodat/fitnodatjođ.	106	69	35 %
Guolásteapmi	240	141	41 %
Industriija/huksen ja rusttegat	131	92	30 %
Eanadoallu	289	211	27 %
Alm., priv, sos. bálv (maiddái kult.)	311	187	40 %
Turisma	148	98	36 %
Gálvogávppašeapmi	54	35	35 %
Oktiibuot	1459	915	32 %

Ealáhus ja sohkabealli/fitnodat

Leat oalle stuora sohkabealli/fitnodatsuorggi erohusat iešgudet ealáhusain. Duoji ovddadandoaimmain leat eanemusat nisssonlbmot geat ožžot doarjaga, namalassii 45 proseantta. Maiddái gálvogávppašeamis lea stuora oassi nisssonlbmot, namalassii 40 proseantta. Eanemus dievddut geat ohcet gullet eanadollui (66 proseantta), guolásteapmái (57 proseantta) ja Industriija/huksen ja rusttegat suorgái (52 proseantta). Fitnodat kategoriija lea eanemus geavahusas sin gaskkas geat ožžot doarjaga duodjeprográmma bokte (79 proseantta), bálvalusain (63 proseanta) ja opmodat/fitnodatjođiheamis.

Tabella 4.12 *Doarjjaproseanta ealáhussurggiide ja sohkabealli/fitnodaga mielde, 2002-2006*

Ealáhus	F	N	N/D	D	Oktiibuot
Duodjeprográmma	79 %	17 %	3 %	0 %	100 %
Duoji ovddideapmi, oastimat	28 %	45 %	2 %	25 %	100 %
Opmodat/fitnodatjođ.	55 %	10 %	3 %	32 %	100 %
Guolásteapmi	37 %	4 %	3 %	57 %	100 %
Industriija/huksen ja rusttegat	27 %	14 %	7 %	52 %	100 %
Eanadoallu	7 %	18 %	9 %	66 %	100 %
Alm., priv, sos. bálv (maiddái kult.)	63 %	16 %	10 %	12 %	100 %
Turisma	27 %	30 %	11 %	33 %	100 %
Gálvogávppašeapmi	26 %	40 %	0 %	34 %	100 %
Oktiibuot	35 %	18 %	7 %	40 %	100 %

Ealáhusat ja geográfija

Leat oalle stuora erohusat das makkár ealáhusain bohtet ohcamušat gudege guovllus. Duodjeprográmmii ja duoji ovddideapmai/oastimiidda juolluduvvojit birrasii 70 proseantta doarjagiin ohcamušaide mat bohtet Sis-Finnmárkkus. Sis-Finnmárkkus leat duohtavuodas eanemus ohcamušat buot ealáhussurggiin earret guolásteamis, mas Finnmárkkus muđui ja Tromssas lea eanet/seamma stuora oassi, ja almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalussuorggis mas leat seamma ollu ohcamušat go Tromssas.

Tabealla 4.13 *Juohkinproseanta ealáhusaide guovlluid mielde, 2002-2006*

Ealáhusat	Finnmárku muđui	Sis-Finnmárku	Nordlándá	Mátta-Norga	Tromsa
Duodjeprográmma	0 %	69 %	3 %	7 %	21 %
Duoji ovddideapmi, oastimat	0 %	72 %	0 %	9 %	19 %
Opmodat/fitnodatjođ.	10 %	61 %	4 %	9 %	16 %
Guolásteapmi	34 %	30 %	5 %	0 %	30 %
Industriija/huksen ja rusttegat	9 %	51 %	11 %	1 %	28 %
Eanadoallu	13 %	38 %	3 %	0 %	45 %
Alm., priv, sos. bálv (maiddái kult.)	0 %	50 %	0 %	0 %	50 %
Turisma	11 %	51 %	9 %	8 %	21 %
Gálvogávppašepmi	22 %	54 %	2 %	2 %	19 %

5 Makkár lea foanda ohcciid mielas

Sámi ovddidanfoandda árvvoštallama oktavuodas čadaheimmet mii gažadaniskkadeami. Iskkadeapmái bivddiimet mielde buohkaid geat ledje ohcan foanddas doarjaga áigodagas 2002-2006. Dán kapihttalas ovdanbuktit dán iskkadeami bohtosiid. Kapihttalas čájehit ohcciid ohcamušaid duogáža; namalassii makkár sohkaheallái ohcci gullá, agi, orrunbáikki (suohkana) ja makkár ealáhussii lea čadnon. Mii leat maid jearran manne son ozai ja makkár vásáhusat leamaš ohcanbargguin. Dasa lassin leat mii jearran ohcamuša duogáža birra ja makkár vásáhusat leat Sámi ovddidanfoanddain. Loahpas jearaimet makkár ávki doaimmas leamaš ja nu maiddái makkár ávki doarjagis leamaš, ja lea go boahtteáiggis jurddašan fas sáddet ohcamuša.

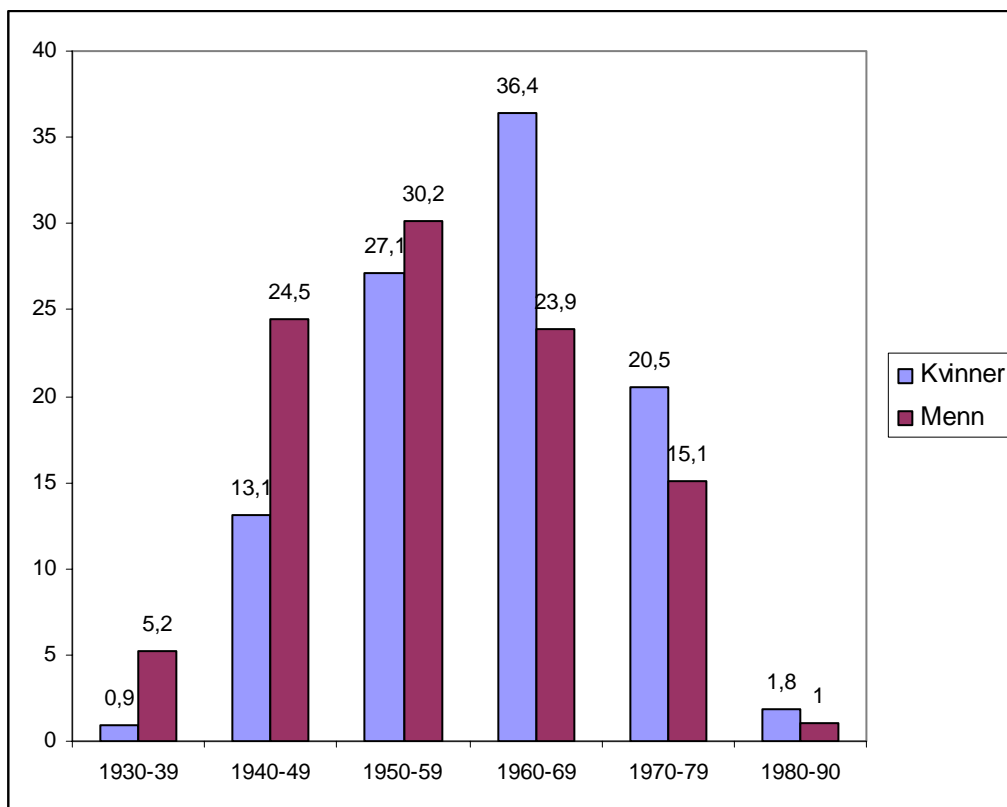
5.1 Geat foanddas leat ohcan doarjaga ja geat serve iskkadeapmái?

Iskkadanvuohki ja movt iskkadeapmi čadahuvvui, čilgejuvvo ovdalaš raporttas metoodaoasis. Gažadaniskkadeamis oaččuimet 452 vástádusa. Dáin vástádusain lei oalle stuora oassi dakkár vástádusat mat eai sáhttan geavahuvvot; 89 reivve oaččuimet ruovttoluotta dainna dieđuin ahte eai gávna olbmo adreassa dahje ahte son lea fárren. Nu báhce ge 363 geat leat deavdán gažaldatskovi. 116 sis leat nissonolbmot, 210 dievddut, ja de leat vel ohcamušat mat gusket organisašuvnnaide dahje ahte ii leat skovvá deavdán goappá sohkaheallái gullá. Mii leat ožžon vástádusaid buot suohkaniin mat leat mielde Sámi ovddandanfoandda doaibmaguovllus sihke Finnmárkkus, Tromssas, Nordlánddas ja riikkas muđui, dahje main lea muhtun oassi mielde. Dasa lassin leat ožžon vástádusaid eará suohkaniin golmma davimus fylkkain ja Máttá-Norggas. Liikká leat ožžon unnán vástádusaid suohkaniin mat leat olggobealde foandda geográfalaš doaibmaguovllu, eanas vástádusaid leat ožžon suohkaniin mat leat mielde dahje main oassi lea mielde foandda doaibmaguovllus, ja mat gullet davimus fylkkaide. Lagabui 38 proseantta vástádusain bohtet Sis-Finnmárkku suohkaniin; Guovdageainnus, Kárášjogas, Porsánngus, Deanus ja Unjárggas. Eará suohkanat main leat oalle vástádusat bohtán, leat Áltá, Gáivuotna, Ivgu ja Tromsa. Oktiibuot dahket dien njealji suokana vástádusat 22,5 proseantta vástádusain, sullii seamma ollu guđege suohkanis.

Bures goalmát oassi sis geat leat vástidan, leat nissonolbmot. Dat lea oalle ollu eanet go gaskamearálaš nissonolbmuid lohku geat leat ožžon doarjaga dan áigodagas maid mii leat geahčadan. Jagiin 2002-2006 ledje 18 proseantta foandda ohcciin nissonolbmot. Čieža proseantta gulle kategorijai nissonolbmot/dievddut, mii mearkkaša ahte ohcamuša duogábealde lei sihka dievdoolmmoš ja nissonolmmoš. Vaikko bidjat ge dien guovtti joavkku oktii, de dat dahket dušše 25 proseantta. Nuppiin sániin dadjat; min datmateriálain leat miha eanet nissonolbmot go dievddut.

Eai buohkat geat vástidedje gažaldatskoviid čállán agi, muhto dan 305 vástádusain main lei ahki čállojuvvon, de lea stuorámuš oassi ohcciin riegádan gaskal 1950-69. 57 proseantta vástideddjiin leat riegádan dien áigodagas, mii mearkkaša ahte sii leat dál gaskal 38 ja 57 jagi. Oalle stuora oassi - 20,3 proseantta – lea riegádan 40-logus, ja veaháš unnit oassi – 16,7 proseantta – lea riegádan 70-logus. Boarraseamos ja nuoramus joavkkus leat hui unnán. 299 leat čállán sihke sohkaheali ja agi, ja dat juohkáseapmi lea nugo oaidnit sárggastusas dás vuolábealde:

Sárggastus 5.1 Ahki ja sohkaheali

Mii oaidnit ahte eanas oassi dievdduin leat riegádan gaskal 1940-69, ja nisssonolbmuid joavkku ohccit leat logi jagi nuorabut. Eanas oassi nisssonolbmuid leat riegádan gaskal 1950-79.

5.2 Ealáhussuorggit

Daid iešgudet ealáhussaid lohku min vástádusain lea sullii leamma seamma go dat lohku geat leat ožžon doarjagiid foanddas, earret dán: Almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalussuorggit ja eanadoallu leat dat ealáhussuorggit main bohte eanemus ohcamušat fondii dan áigodagas maid mii geahčadit. Dien guovtti kategoriija ohcamušat dahke 21 ja 20 proseantta buot ohcamušain fondii dan áigodagas (geahča 4.7 kap.). Min vástádusain leat dien guovtti suorggis 10 ja 24 proseantta. Dat dahká ahte eandalii bálvaluskategoriija lea oalle stuora unnitlogus. Nuppiin sániin dadjat; mii lea ožžon miha unnit vástádusaid

ealáhussuorggis masa bálvalusat gullet go dat maid livččiimet jáhkkán go jurddaša ahte vástádusat juohkásit sullii seammaládje go ohcamušat. Eanadoalus leat ges ožžon eanet vástádusaid go dan maid livččii sáhtttán vuordit go geahččá man ollu proseantta ohcamušat eanadoalus bohtet, muhto das eai leat lahka ge nu stuora erohusat go bálvalussuorggis. Maiddái guolásteamis leat mii ožžon nu unnán vástádusaid ahte dan ealáhusas leat unnán ovddasteaddjit.

Go mii dás bálddastahttit ohcamušaid loguid, eat ge geavat juolludemiid vuodđun, de dat lea danin go mii sáddiimet gažaldatskovi buot ohcciide, ja bálvalussuorgi lea dat ealáhus mas lea unnimus ovddasteapmi. Makkár mearkkašupmi dás lea ealáhussii, oažžut go eanet burriid vai eanet heajut vástádusaid, dan eat dieđe.

Sii geat leat vástidan gažadanaskoviid, ovddastit buot ealáhusaid maiguin Sámi ovddidanfoanda bargá.

Tabealla 5.1 *Guđiin ealáhusain ohcamušat leat bohtán 2002-2006 ja guđiin leat gažadaniskkkadeapmái bohtán vástádusat. Proseanta.*

	Ohcamušat 2002-2006	Gažadaniskkkadeami vástádusat
Duodji	9	8
Opmodat/fitnodatjodíheapmi	7,3	7,2
Guolásteapmi	17,1	12,3
Industriija/huksen ja rusttegat	9,3	7,4
Eanadoallu	20,7	24,4
Alm., priv. ja sos. bálvalusat	22,1	10,3
Turisma	10,5	16,2
Gálvogávppašeapmi	3,8	3,6
li sierra ealáhus ⁴		10,8

Mii sáddiimet gažadaniskkkadeami sihke sidjiide geat leat ožžon doarjaga, ja sidjiide geat eai ožžon. 79,3 proseantta min iskkadeami vástideddjiin ledje ožžon doarjaga, 20,7 proseantta eai ožžon dan doarjaga maid ohce. Dát dieđut leat olles áigodagas 2002-2006, ja eanas doarjagat mat leat juolluduvvon, lean dahkkon 2005:s, eará jagiin leat leamaš oalle jámma juolludeamit. Guovttes viđa vástideaddjis leat ohcan foanddas doarjaga eanet go okte, eatnasat leat ohcan gukti, muhto muhtumat leat ohcan foanddas gitta viđa geardde doarjaga dán viđajagi áigodagas. Sin gaskkas geat leat ohcan eanet go okte, leat sullii seamma ollu nissonolbmot ja dievddut. Goalmmát oassi sis geat leat ohcan eanet go okte, leat ohcan seamma prošeaktii. Earát leat ohcan odđa prošeaktii juohke háve. Go geahččat dasa makkár ealáhusaid sii ovddastit geat leat ohcan doarjagiid eanet go okte, de oaidnit ahte eanadoallu ja bálvalusealáhusat leat dat mat dávjjimusat ohcet eanet go okte, dien guovtti ealáhusa logut leat 53,7 ja 50 proseantta. Eará ealáhusain vástidit bures 40 proseantta ahte lea ohcan eanet go okte, earret kategoriija industriija/huksen ja gálvogávppašeapmi, maid logut leat 37,9 ja 28,6 proseantta. Jus geahččat dáid loguid suohkaniid ektui, de oaidnit ahte birrasii 52 proseantta ohcciin dain viđa Sis-Finmárkku suohkaniin lea ohcan foanddas doarjaga eanet go ovttá geardde. Mánnga eará suohkaniin leat dávjjibut ohcan, muhto leat dušše áibbas moattes geat dan leat dahkan. Gáŋgaviikkas lohket ovdamearkkadihte 100 proseantta ohcciin gain mii leat ožžon vástádusaid ahte

⁴ "Ii čállán ealáhus" lea válđojuvvon dás eret.

leat ohcan foanddas eanet go ovttá geardde. Das lea sahka golmma ohccis. Suohkaniin maid sáhtá bálddastahtit Sis-Finnmárkkuin ohcamušaid logu dáfus, oaidnit ahte unnit go 52 proseantta – mii lea gaskamearálaš lohku Sis-Finnmárkku ektui – lea ohcan eanet go okte. Dat guoská earet eará Gáivutnii ja Áltái, gos bures okta goammát oassi min vástideddjiin leat ohcan eanet go okte. Dat ahte Sis-Finnmárkku suohkaniin leat eanemus ohccit ohcan eanet go oktii, ferte ipmirduvvot dan oktavuodas ahte dát suohkanat leat leamaš foandda doaibmaguovllus mielde geažos áiggi. Eará suohkanat eai leat čadat leamaš mielde.

59 proseantta sis geat ožžo doarjaga, oaččui olles dan doarjjasumma maid ozai, 41 proseantta oaččui oassi summas. Sii geat eai ožžon doarjaga, ožžo min iskkadeamis vejolašvuoda vástidit ahte ipmirdedje go sii ákkastallama man vuodul foanda biehttalii ohcamuša. Leimmet bidjan guhtta vástidanvejolašvuoda gažadanskovvá, ja bivddiimet ohcciid válljet dan vástádusa mii sin dilálašvuhtii heivii buoremusat. Njeallje guđa vástidanvejolašvuodain lei nu ahte olmmoš ipmirdii gal ákkastallama man vuodul ohcamuš biehttaluvvui, muhto ii lean ovttaoaivilis dasa. Čiežas ovccis vástidedje ahte sii ipmirdedje gal foandda ákkastallama, muhto sin gaskkas lei stuora joavku mii dadjá ahte sii eai moktege leat ovttaoaivilis foandda ákkastallamiin. 26,4 proseantta, dahje bures njealljádatoassi sis geat eai ožžon doarjaga, ii leat ”moktege ovttaoaivilis foandda ákkastallamiin” man vuodul biehttaleapmi lei mearriduvvon. Dat sáhtá čájehit dan ahte ohccit ja foanda dulkojit foandda doarjjanjuolggadusaid goabbatláhkái. Liikká lea stuorát oassi sis geat eai ožžon doarjaga mii ipmirda biehttaleami ja dan ákkastallama, sihke ohcamuša buorre vuoda dáfus (10 proseantta), ahte ohcamuš ii gula foandda vuoruhuvvon surggiide (22,7 proseantta) dahje ahte ohcamuš guoskkai doaimmaide mat leat olggobealde foandda doaibmaguovllu (1,8 proseantta).

Tabella 5.2 *Ipmirdii go ohcci mainna ákkastallamiin ohcamuš biehttaluvvui.*

Proseanta. N=110

Juo, ipmirdin/ipmirdeimme/ipmirdeimmet ahte mu/munno/min ohcamuš ii lean doarvái buorre	10,0
Juo, danin go doaibma ii gusto heiven SOF vuoruhuvvon surggiide	22,7
Juo, danin go ohcamuš guoskkai doibmii/doaimmaide olggobealde SOF doaibmaguovllu	1,8
Juo, muhto mun/moai/mii eat leat oppalohkái ovttaoaivilis daid ákkaide maid SUF geavahii	26,4
In, biehttaleapmi lei áibbas áddetmeahtun munnje/munnuide/midjiide	28,2
In dieđe	10,9

Šiega 28 proseantta sis geat eai ožžon doarjaga logai ahte ii ipmirdan ákkastallama man vuodul ohcamuš biehttaluvvui, dahje čielgaseappot dadjat; ”ahte ákkastallan lei áibbas áddemeahtun”. Dat sáhtá mearkkašit dan ahte foanda ii leat biehttalanreivves doarvái bures nagodan čilget ášši. Váikko diehttelas ferte vuordit dan ahte ohccit geat eai oaččo iežaset ohcamušaide doarjaga, eai buot áiggiid leat ovttaoaivilis ákkastallamiin, eai ge ipmir dan, muhto liikká lea guhkes gaska das ahte leat nuppi oaivilis dasa ahte ii oppalohkái ipmir mearrádusa duogáza.

Šiega 37 proseantta sis geat eai ožžon iežaset ohcamušaide doarjaga, guoddalii biehttalanmearrádusa, ja 48,5 proseantta sis čállet ahte sii ožžo váidagii doarjaga. Dát leat áibbas eará logut go dat maid mii oaidnit foandda iežas registreremiin. Gaskamearálaččat ožžo 27 proseantta sis geat váide mearrádusa dán áigodagas, doarjaga váidagii. Mii leat veaháš eahpesihkkarat movt dán erohusa galgá dulkot – 20 proseantačuoggá – lea go nu

ahte midjiide leat vástidan eanemusat sii geat leat ožžon doarjaga, vai lea go nu ahte muhtumat ipmirdit ahte sii leat ožžon váidagii doarjaga jus leat čállán ođđa ja rievdaduvvon ohcamuša ja ožžon dasa doarjaga. Mis eai leat doarvái dieđut maid vuodul sáhtášeimmet diesa gávdnat vástádusa.

5.3 Dásseárvu

Sámi ovddidanfoandda váldoulbmil lea čállojuvvon ná:

” Sámi ovddidanfoandda váldoulbmil lea nanu ja ealli servodagat dásseadis ássamiin ja máŋggabealát ealáhusaiguin ja kultur – ja servodateallimiin. Doarjagat galget nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu ealáhusain. Ohcamušaid meannudeamis galgá árvoštallat birasváikkuhemiid.”

Nugo juo 3. kapihttalis mitaluvvui, de bohte diet guokte maŋemus cealkaga ulbmiliidda mielde 2003:s, ja daid cealkagiid sátnegavaheapmi lea rievddadan jagis jahkái. Foanda lea ovdal lohkan ahte leat beare unnán nissonolbmot geat ohcet, ja lea bargan dan badjelii ahte oažžut eanet nissonolbmuid ohcat. (geahča kap 4.5). Earret 2002, de lea foanda bargan olles dan áigodagas maid mii leat geahčadan dásseárvvuin ja ahte nannet nissonolbmuid searvama ealáhusaide. Almmatge lea dát deattuhuvvon vuosttažettiin váldoulbmilis. Go geahččat movt iešgudet ealáhusaid ulbmilat leat hábmejuvvon, movt dat leat čállojuvvon foandda njuolggadusaide, de ii daddjo doppe mihkkege dásseárvvu birra, ii ge mihkkege dan birra ahte galggaše leat earenoamáš mihttomearit nissonolbmuid várás. Foanda dáhttu nannet eanadoalu, doalahit ja ovddidit guolásteami sierra ealáhussan, nannet duoji ja oččodit gievrras ja máŋggabealát ealáhusaid, muhto sohkaealli ii namuhuvvo earenoamážit dás. Eat ge mii leat gávdnan ovdamearkkaid mat čájuhivčče doaimmaid dahje rahčamušaid maid foanda ieš lea ásahan nannen várás dásseárvvu ja oččodit eanet nissonolbmuid searvat ealáhusaide. Nuppiin sániin dadjat, de lea váldoulbmil mii lea bálggesmearrideaddjin ja dan ferte jorgalit oinnolaš dahkun áššemeannudeamis.

Man bures dihtet ohccit foandda váldoulbmila birra ja foandda áigumušaid ahte nannet dásseárvvu ja oažžut eanet nissonolbmuid searvat ealáhusdoaimmaide? Čiežas logi vástideaddjis lohket ahte sii dihtet ahte Sámi ovddidanfoanda galgá nannet dásseárvvu ja oččodit eanet nissonolbmuid searvat ealáhusaide. Golmmas logi vástideaddjis lohket ahte sii eai oba dovdda ge dien ulbmila. Measta seamma ollugat geat dovdet dien ulbmila, oaivvildit maid ahte dát vuoruheapmi heive sin iežaset prošeavttaide. Nissonolbmot geat leat ohcan, dovdet dán vuoruheami buorebut go dievddut, 79,3 proseantta nissonolbmuin ja 64,8 proseantta dievdduin dihtet vuoruheami birra.

Go geahččat man bures guđege ealáhussuorggis dovdet foandda dásseárvvu ulbmiliid, de leat gálvogávppašeapmi, bálvalusbarggut ja opmodat/fitnodatjodiheapmi dat suorggit main lea buoremus diehtu dien ulbmila birra. Gaskal 80 ja 86 proseantta diein surggiin vástidedje juo dan gažaldahkii. Árbevirolaš ealáhusain lei oalle ollu unnit diehtu ulbmila birra, guolástusas, duojis ja eanadoalus ledje dát logut; 53, 61 ja 72 proseantta.

5.4 Akkat manne ohcat doarjaga

Birrasii 300 olbmo ohce foanddas doarjaga juohke jagi dan viđa jagis maid mii leat geahčadan. Mii jearaimet manne sii ohce Sámi ovddidanfoanddas doarjaga. Vástádušat leat dás vuolábealde.

Tabella 5.3 Ákkat manne ohcat doarjaga

Prošeavtta ii livčče sáhtán čadahit SOF doarjaga haga	40,4
In diehtán eará almmolaš ruhtadanbáikkiid birra gos livččii sáhtán ohcat	5,9
Suohkana eanadoallokántuvra/ealáhuskántuvra ávžžuhii mu/munno/min ohcat	23,4
Oaččuimet Sámedikkis dieđuid dan birra makkár ruhtadanvejolašvuodát foanddas leat	31,8
Priváhta olbmot ávžžuhedje ohcat foanddas doarjaga	25,2

Válđoágga dasa ahte lea ohcan doarjaga, lea ahte prošeavtta ii livčče sáhtán čadahit ovddidanfoanddas doarjaga haga. Veaháš eanet nisssonolbmot go dievddut leat ovttaoavilis dien čuoččuhussii (5 proseantačuoggá earuhit). Guovttes viđa vástideaddjis lohket ahte fondii lea dárbu, eai livčče makkárge prošeavttat čadahuvvon jus eai livčče foanddas ožžon doarjaga. Dán vástidit eandalii duodjeealáhusa ja opmodat/fitnodatjodiheamis, guđas logis dain joavkkuin lohket ahte eai livčče sáhtán prošeavttaid čadahit foanddas doarjaga haga. Eará surggiin lohket njealjes logis dien, earret gálvogávppašansuorggis, gos okta njealjátoassi vástida ahte ii livčče šaddan prošeakta foanddas doarjaga haga. Hui ollugat lohket ahte sii ohce danin go eai dieđe eará almmolaš ásašusaid gos livčče sáhtán ohcat. Dan vástidit seamma ollu nisssonolbmot go dievddut. Muhto leat eanet nisssonolbmot go dievddut geat lohket ahte lea suohkana eanadoallokántuvra dahje ealáhuskántuvra mii lea ávžžuhan sin váldit Sámi ovddidanfoanddain oktavuoda. Nuppi čuoččuhusa dáfus lea nuppegežiid - leat eanet dievddut go nisssonolbmot geat lohket ahte go sii válde oktavuoda Sámedikkiin, de ožžo dieđuid foanddas ruhtadanvejolašvuodaid birra. Oalle juste 34 proseantta dievdduin ja 27 proseantta nisssonolbmui lohket ahte nu lei dilli. Dasto lea ge Sámediggi ieš válđoággan dasa ahte okta goalmátoassi ohcamušain leat boahtán, go ohccit gulle ruhtadanvejolašvuodaid birra go válde oktavuoda muhtun osiiguin Sámedikkis. Leat maid ollugat geat leat ožžon dieđuid priváhta olbmui, oalle juste 25 proseantta min vástideddjiin lohket ahte sii ohce danin go soames priváhta olmmoš ávžžuhii dan dahkat. Dán oktavuodas ii leat stuora erohus gaskal nisssonolbmuid ja dievdduid.

Badjel bealli min vástideddjiin – 56,2 proseantta – lohka ahte leat ohcan, ja ožžon prošeaktii doarjaga eará sajes, namalassii eará ruhtadeaddjis go Sámi ovddidanfoanddas. 7,5 proseantta lea ohcan doarjaga eará sajes, muhto eai leat ožžon. 36,2 proseantta ii leat ohcan eará sajes. Vuollel bealli prošeavttain mat leat ožžon doarjaga foanddas dán viđajagi áigodagas leat geavahan foanddas áidna almmolaš ruhtadeaddjin. Earenoamážit lea duodji dat ealáhusa mii dávjjimusat ohca doarjaga dušše Sámi ovddidanfoanddas. Dien suorggis lea okta golbmasis ohcan doarjaga maiddá eará sajes, guolásteamis lea lohku guovttes golbmasis. Diet guokte ealáhusa leaba goabbat geahčen ealášsurggiin mii guoská dasa ahte leat go ohcan eará ásašusain dahje foanddain ruhtadoarjaga. Buot eará ealášsurggiin lea nu ahte bealli, dahje gitta 60-65 proseantta vástideddjiin leat ohcan doarjaga maiddá eará ruhtadeddjiin.

5.5 Vášahusat Sámi ovddidanfoandain

Stuora oassi min vástideddjiin – 92 proseantta – dihte mii Sámi ovddidanfoanda lea ovdal go ráhkkanišgohte ohcat doarjaga foanddas. Ja dás leat eandalii suohkanat gos bohtet ollu ohcamušat gos gávdat muhtun ohcciid geat eai diehtán maidege foandda birra ovdal šattai áigequovdil ohcagoahtit makkár vejolašvuodat gávdnojit iežaset doaimmaide dahje ohcamušaide ohcat doarjaga. Dát lea duohtavuodas Finnmárkku suohkanat. Ohccit dakkár suohkaniin mat easka mañemus jagiid leat bohtán mielde foandda doaibmaguovlluide, dahje mat geográfalaččat leat foandda olggumusguovlluin, lohket buohkat ahte sii dihte mii Sámi ovddidanfoanda lea ovdal bargagohte ohcamušaiguin. Dás lea sáhka unna oasážiis ohcciin, geain lea buorre diehtu dan birra ahte ovddidanfoanda gávdno. Leat veaháš eanet dievddut go nissonolbmot geat dihtet foandda birra, 94 proseantta dievdduin geat skoviide leat vástidan, ja 87 proseantta nissonolbmuin lohka ahte sii dihte foandda birra juo ovdal.

Tabealla 5.4 *SOF diehtujuohkima ja bagadallama árvvoštallan.*

(Dás sáhtii merket mángga ruktui.)

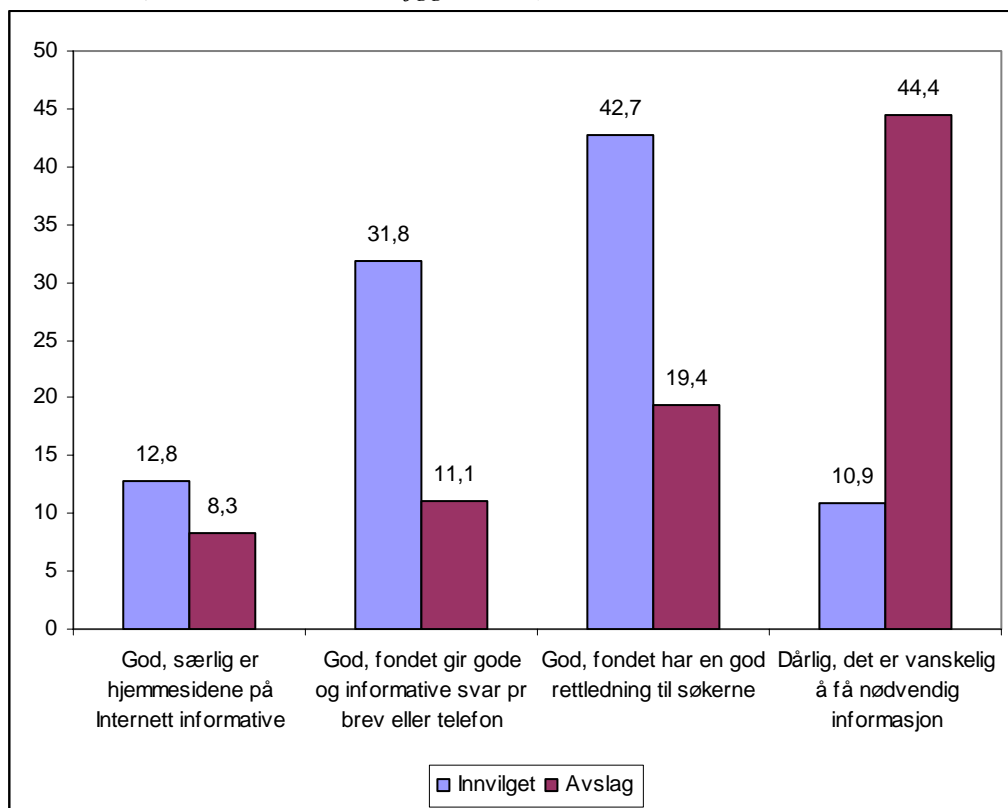
Buorre, ruovttusiidduin internehtas leat earenoamáš buorit dieđut	11,9
Buorre, foanddas oažžu buriid ja áddehahti vástádusaid sihke reivves ja telefuvnnas	26,8
Buorre, foanddas leat buorit neavvagat ohcciiide	37,0
Heittot, lea váttis oažžut dárbbaslaš dieđuid	17,1
In dieđe	19,6

Foanda oažžu bori árvvoštallama mii guoská neavvumii ja diehtujuohkimii mii lea albmosis, juogo nehtas dahje čállojuvvon. Lea gal goasii okta juohke viđat vástideaddjis – 19,6 proseantta – geat lohket ahte sii eai dieđe. Dan mii dulkot nu ahte sii eai dieđe doarvái bures dien ášši birra, vaikko ieža leat ge ohcan foanddas doarjaga juogo okte dahje mángii mañemus jagiid. Jáhkkinis buot ohccit eai váldde njuolgggo oktavuoda foanddain, muhto váldet baicca oktavuoda muhtun ásahusaiguin iežaset suohkanis, vejolaččat muhtun konsuleantafitnodagain go galget ohcamuša čállit. Eat mii dieđe dan ge lea go buohkain dárbu váldit foanddain oktavuoda go galget ohcanskovi deavdit. Jus eat geahča sidjiide geat eai vástit danin go eai leat doarvái dieđut, de lea unnitoassi mii moaitá foandda diehtujuohkima. Dušše 17,1 proseantta lohka ahte lea váttis oažžut dárbbaslaš dieđuid, earát gal rámidit foandda, juogo ruovttusiiddu dieđuid ektui dahje earaládje, dahje sii ráambojit njuolggadusaid maid foanda lea ráhkadan. Sin gaskkas geat leat váldán foanddain njuolgggo oktavuoda, vástida 37 proseantta ahte foanddas leat buorit neavvagat ja ahte sii bagadallet ohcciid bures. Dat gávdno nehtas, dahje dan sáhtá oažžut foanddas. Dat neavvagat addet ohccái dárbbaslaš dieđuid nu ahte son ii dárbbas váldit vásetin oktavuoda foandda áššemeannudeddjiin dahje earáiguin. Muhto vaikko vel foanda oažžu ge rámi diehtujuohkima ja bagadallama ektui, de liikká eai leat ohccit buot áššiiguin nu beare duhtavaččat. Dat guoská earenoamážit foandda ruovttusiidduide. Dušše sullii okta logis oaivvilda ahte dat lea earenoamáš buorit ja addet buriid dieđuid. Dákká lea foanddas buoridanmunni.

Maiddá dan gázaldagas ledje mánga vástidanvejolašvuoda. Muhto eai gallis geavahan daid vejolašvuodaid.

Sárggastus 5.2 Foandda diehtjuohkima árvvoštallan doarjagiid miehtama/biehttaleami oktavuodas.

Proseanta. (Dás sáhtii merket mángga ruktui).

Go geahččat movt leat árvvoštallan SOF diehtjuohkinhoiddu ja bagadallama dan ektui geat eai ožžon doarjaga ja geat ožžo doarjaga ohcamušaide, de oaidnit doppe oalle stuora erohusaid. Dát guoská earenoamážit dasa ahte addá go foanda buori diehtjuohkima vástádusreivviin dahje telefuvnna, lagabui 32 proseantta sis geat ožžo doarjaga leat ovttaoivilis dien čuoččuhussii, ja dušše okta logis sis geat eai ožžon doarjaga lea ovttaoivilis diesa. Seamma guoská maid čuoččuhussii ahte foanda ádda buori bagadallama ohcciide, dan oktavuodas lohká lagabui 43 proseantta sis geat ožžo doarjaga ahte lea ovttaoivilis dasa, ja vuollet 20 proseantta sis geat eai ožžon doarjaga oaivvilda dan seamma. Nuppiin sániin dadjat de lea foandda diehtjuohkima ja bagadallama árvvoštallan gitta das lea go árvvoštalli ožžon iežas ohcamuššii doarjaga vai ii. Danin orro leamen nu go mii jáhkiimet, ahte biehttaleapmi mielddisbuktá heajot árvvoštallama go doarjun, muhto eat mii almmatge čuoččut ahte dat lea áidna sívva dan govviid maid mii dás oaidnit, mii čájeha makkár oaidnu guđesge lea fondii.

Gažaldat mii guoská foandda bagadallamii ja veahkeheapmái lea maid čiekŋudahttojuvvon njealji čuoččuhusain maid vástideaddjit sáhtte árvvoštallat skála mielde ovttas 6 rádjái, gos 1 mearkkaša áibbas nuppi oaivilis, ja 6 mearkkaša áibbas ovttaoivilis. Dát čuoččuhusat guske dasa movt ohccit leat muosáhan ja vásihan dan go sis leamaš persuvnnalaš oktavuohhta Sámi ovddidanfoanddain, dás ii lean jearaldat čállojuvvon dieduid birra dahjá standárda diehtogihppagiin mat ohcciide leat ráhkaduvvon. Dát vástádusat leat miha unnit posiitiivat go vástádusat maid dás ovdalis muitaleimmet. Muhto orro maid leamen nu ahte leamaš váttis diehtit maid dáid čuoččuhusaide galgá vástidit, danin go oalle stuora oassi – gaskal 50 ja 60 juohke

čuoččuhusa nammii – eai leat vástidan, ja sullii seamma ollugat leat vástidan ”in dieđe”. Danin lea dán gažaldatoasi tállavuoddu unnit go ovddit gažaldagas.

Dás vuolábealde leat njeallje čuoččuhusa mat gusket dasa movt foanda veahkeha ja neavvu ohcciid geat váldet oktavuoda go galget ohcamuša čállet. Dás váldit mielde dušše ravdavástádusaid, dat mearkkaša sin geat leat vástidan 1 ja 2 dahje 5 ja 6. Gaskajoavkku – 3 ja 4 – eat leat váldán mielde dás. Seamma guoská maid ”in dieđe” vástádusaide (7).

Tabealla 5.5 Oaivilat Sámi ovddidanfoandda iešguđet beliid birra

Galggat juohke čuoččuhusa árvvoštallat skálas gaskal 1 ja 6, gos 6=áibbas ovttaoaivilis ja 1=in ollinge ovttaoaivilis. Jus it oro iežat mielas sáhttime maidege oaivvildit čuoččuhusaide, merkes de 7=in dieđe.

	1 ja 2	5 ja 6
A. Ožžon foanddas buori veahki ohcamuša čállimii	33,1	22,5
B. Mun/moai/mii oaččuimet buriid dieđuid eará instánssaid birra gos maid sáhtta ohcat doarjaga doibmii	45,1	15,1
C. Vásihin ahte sus gii mu galggai veahkehit, lei beare unnán áigi vástidit gažaldagaid maid dárbbašin veahki	40,2	17,0
D. Lea váttis gávdnat rievttis olbmo foanddas geainna galgá hupmat	45,9	16,5

Oktiibuot čájeha bajábeale tabealla ahte Sámi ovddidanfoanda ii oaččo beare buori rámi dan ektui mii guoská bagadallamii ja veahkeheapmái ohcamušaid čállima oktavuodas. Dušše sullii okta viđa ohccis rámpo (5 dahje 6) ahte foanda leat addán buori veahki ohcamuša čállima oktavuodas, ja dušše sullii 15 proseantta lohket ahte sii ožžo buori veahki gávdnat eará vejolaš ásahusaid gos sáhtta iežas doibmii ohcat doarjaga. Dás livččii sáhtán vuordit ahte vástideaddjit maiddá vástidit dan ahte áššemeannudeddjiin lea unnán áigi vástidit gažaldagaid, dahje ahte lea váttis gávdnat rievttis olbmo foanddas geainna sáhtta hupmat. Muhto dan eai vástidan. Áibbas moattes (5 dahje 6) leat ovttaoaivilis dan guovtti čuoččuhussii. Eatnasat geat leat deavdán gažaldatskovi, leat maid vástidan dien gažaldahkii. Oppalaččat sáhttit dán gažaldaga birra dadjat ahte geavaheaddit moitet foandda veahkeheami ja bagadallama, muhto dušše moaddásis leat leamaš váttisvuodát gávdnat rievttis olbmo geainna sáhtte hupmat, dahje ahte sus gean ožžo ságáide lei unnán áigi vástidit gažaldagaid.

Eai buohkat leat váldán foanddain oktavuoda ohcamušaid hábmema oktavuodas. Danin eai leat ge buohkain dat vásáhusat ahte movt foanda vástida gažaldagaid mat gusket ohcamuššii ja makkár dieđuid ožžot eará ásahusaid birra gos sáhtta doarjaga ohcat. Ja nu eai leat ge buohkat vásihan dan movt áššemeannudeaddjit láhttejit ohccin telefuvnnas dahje go deaivvadit ohccin. Mii leat jearran válde go ohccit oktavuoda foanddain go ledje bargamen ohcamušain, ja jus válde, manne sii de válde oktavuoda. Dien gažaldaga leat 236 ohcci vástidan, mii čájeha ahte eai lahka ge buohkat – 362 - leat váldán foanddain oktavuoda bargadettiin ohcamušain. Ovddabealde čuoččuhusaid ferte ipmirdit dan duogázis ahte eai buot ohccit leat váldán foanddain oktavuoda. Nuppiin sániin dadjat de leat sii geat leat vástidan gažaldagaid maid čájehan dan dás ovddabealde. Bealli sis dadje ahte váldosivva dasa go sii váldet foanddain oktavuoda, lei guláskuddan dihtii ahte lea go sin prošakta dakkár mii gullá daid doaimmaide maid foanda doarju. Njealjes logis lohket ahte sii válde oktavuoda ožžun dihte dábalaš dieđuid, dušše 8,5 proseantta lohket ahte sii válde oktavuoda ja sihte veahki deavdit ohcanskovi. Ja go liikká eanet go bealli leat almmuhan iežaset oaivila dan čuoččuhussii ahte ” Ožžon buori veahki foanddas

deavdit ohcamuša”, ja cealkán ahte sii eai leat ovttaoaivilis dien čuoččuhussii, de dan sáhttá ipmirdit nu ahte sii eai obanassiige leat sihtan ge veahki.

5.6 Raporteren ja makkár bohtosiid vuordá

Go lea juogaman doibmii ožžon doarjaga Sámi ovddidanfoanddas, de ferte maŋŋil čállit raportta dan birra movt doarjaga lea geavahan. Mii jearaimet ohcciin maid sii oaivvildit reporterengáibádusa birra, Vástádusaid oaidná dás vuolábealde. Logut leat biddjojuvvon proseanttaide. N=307

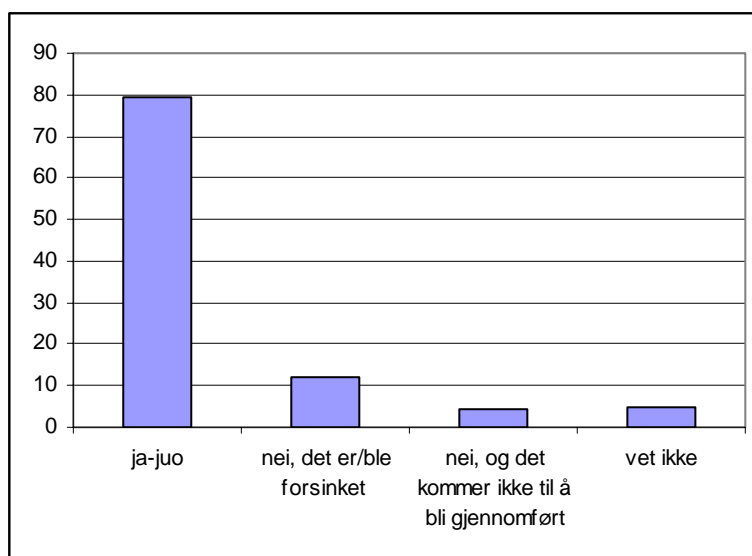
Tabealla 5.6 *Maid oaivvildat reporterengáibádusaid birra maid galgá deavdit go oažžu doarjaga máksojuvvot?*

Gáibádusat leat čielgasat ja daid ipmirda bures	75,6
Gáibádusat leat beare garrasat, ii álo leat nu álki goluid duodaštit	12,1
In dieđe	12,4

Tabealla dás ovdalis čájeha čielgasit ahte dat gáibádusat maid Sámi ovddidanfoanda gáibida ohcciin geat ožžot prošeavttaide dahje doaimmaide doarjagiid, leat áibbas ortnegis. Sullii golmmas njealjásis lohket ahte gáibádusat leat čielgasat ja daid lea álki ipmirdit, ja daid ektui lea álki bargat. Dušše birrasii 12 proseantta oaivvilda ahte gáibádusat leat beare garrasat, ja ahte ii álo leat nu álki goluid duodaštit. Sullii seamma ollugat vástidit ”in dieđe”. Nu go dát orro oppalohkáii čájehuvvomin, de leat reporterengáibádusat álkit, ja ii oro leamen dárbu daid moktege divdodit. Dás ferte maid muitit ahte eai buohkat geat leat vástidan lean ožžon doarjaga iežaset ohcamuššii, ja nu ii leat ge sis mihkkege gáibádusaid reporteret movt ruđat leat geavahuvvon. Go geahččá loguid dien duogázis, de oaidnit oalle alla loguid. Nu sáhttá ge dadjat ahte reporterengáibádusat eai leat váddásat, ja ohccit nagodit álkit daiguin birget.

Mii dasto lei Sámi ovddidanfoandda doarjagiid boadus? Dán raporttas eat čalmmustahte dien beali bearehaga, mii geahččat eanet dasa makkár vásáhusat olbmuid leat ohcamušaid čállimiin ja foanddain oppalohkáii, ja movt foanda hálddaša geavaheddjiid, namalassii ohcciid. Muhto mis lea okta gažaldat mii guoská prošeaktii masa ohce doarjaga. Das jearrat movt manai prošeavttain, čadahuvvui go plána mielde dahje šaddá go čadahuvvot plána mielde. Vástádusaid oaidná dás vuolábealde:

Sárggastus 5.3 Šaddá/šattai go prošeakta čadahuvvot plána mielde ?

Gávccis logis lohket ahte prošeakta čadahuvvui plána mielde, bures okta logis lohká ahte dat manjonii. Áibbas moattes lohket ahte prošeakta ii šatta čadahuvvot, ja seamma ollugat lohket ahte sii eai dieđe mii prošeavttain bohtá dáhpáhuvvat. Ovdalis leat oaidnán ahte birrasii 79 proseantta vástideddjiin leat ožžon doarjaga iežaset prošeaktii, loahppaoassi eai ožžon doarjaga. Sin gaskkas geat eai ožžon doarjaga Sámi ovddidanfoanddas, lohket goalmmaoassi ahte prošeakta šaddá dahje šattai čadahuvvot plána mielde. Seamma ollugat lohket ahte prošeakta čadahuvvui unnit hámis, ja loahppa vástida ahte dat heaittihuvvui. Šiega 72 proseantta sis geat eai leat ožžon ohcamuššii doarjaga lea vástidan dán gažaldaga, nu ahte sáhttet leat eanet prošeavttat mat leat heaittihuvvon. Sáhttet maid leat eanet prošeavttat mat leat čadahuvvon, muhto jáhkkimis livčče dan birra čállán go devde gažaldatskovi.

Jearaimet maiddái makkár váikkhusaid ohccit jáhkket iežaset prošeavttas leat, sihke dan dáfus mii guoská bargosajiide ja ealáhusaid ja fálaldagaid nannemii iežaset báikegottiin. Dás galge gažaldatskoviid vástideaddjit buktit oaiviliid viđa čuoččuhussii. Vástádusaid oaidná dás vuolabealde.

Sámi ovddidanfoandda ulbmil lea ovddidit **”nanu ja ealli servodagaid dássedis ássamiin ja mánggabealát ealáhus-, kultur ja servodateallimiin. Ruđat galget veahkehit nissonolbmuid searvat ealáhusaide ja nannet ealáhusaid dásseárvvu.”** Vuolábealde bivdit dus oaiviliid muhtun čuoččuhusaide. Juohke čuoččuhusa galggat árvvoštallat skálas gaskal 1 ja 6, gos 6=áivvas ovttaoaivilis ja 1=ii ovttaoaivilis. Jus eai leat makkárga oaivildat čuoččuhussii, merke 7=in dieđe.

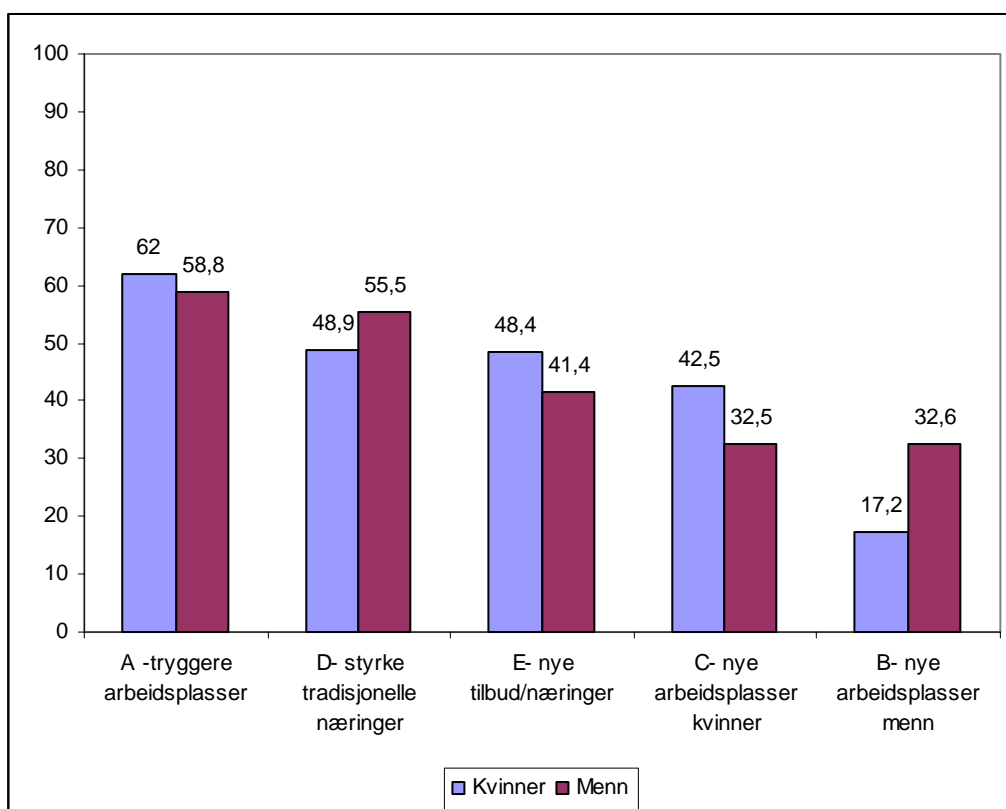
Tabealla 5.7 *Iešguđet čuoččuhusaid árvvoštallan mat leat čadnon SOF mihttomeriide*

	1	2	3	4	5	6	7
A. Mu/munno/min prošeakta nanne mu/munno/min bargosaji (iid)	8,2	6,7	6,3	7,8	13,0	44,6	13,4
B Prošeakta buktá ođđa bargosaji (iid) dievdoolbmuide	20,2	10,3	11,5	12,2	6,5	20,6	18,7
C. Prošeakta buktá ođđa bargosaji (iid) nissoonlbmuide	15,5	6,4	12,1	12,5	8,3	22,5	17,7
D. Prošeakta nanne dán guovllu árbevirolaš ealáhusaid	14,9	5,6	6,0	8,6	11,9	39,6	13,4
E. Prošeakta buktá ođđa fáaldagaid/ealáhusaid deike	17,9	7,6	5,7	9,9	8,8	34,4	15,6

Gaskal 262 ja 269 leat dadjan juoidá juohke čuoččuhussii dás bajábealde, mii mearkkaša ahte leat birrasii 100 ohcci geat eai leat dán gažaldahkii vástidan. Leat eanas sii geat eai leat ožžon doarjaga iežaset ohcamuššii, geat eai leat vástidan.

Vuolábeale diagrámmii leat váldán mielde dušše 5 ja 6-árvvoštallamiid ovddabealde namuhuvvon čuoččuhusaide, mii mearkkaša sii geat árvvoštalle 5 dahje 6 juohke čuoččuhussii maid namuheimmet dás ovdalis. Birrasii 250 vástideaddji leat dadjan juoidá juohke čuoččuhussii.

Sárggastus 5.4 *Árvvoštallan ahte lea go áibbas ovttaoavilis (5 ja 6) dasa man ávki lea prošeavttaid juohkit sohkabeali mielde. Proseanta.*

Go ohccit ieža árvoštallet iežaset doaimma dahje proševtta ávkki, de oaidnit ahte dat čuoččuhus masa eatnasat mihtet, lea dat ahte sin doaibma nanne bargosajiid. Dan lohket sihke nissonolbmot ja dievddut, proseanttaid mielde eanet nissonolbmot go dievddut. Nuppi sadjái boahdá dat ahte nannet árbevirolaš ealáhusaid dan báikkis go ássat, ja dien oaivila dorjot veaháš eanet dievddut go nissonolbmot. Goalmmát sadjái boahdá dat oaivil ahte prošekta dahje doaibma masa leat ožžon doarjaga buktá odđa fálaldagaid dahje ealáhusaid dan báikkái gos sii ássat, ja dan oaivilis leat oalle ollu eanet nissonolbmot go dievddut. Dan sáhtá dulkot nu ahte nissonolbmuid doaimmat dávjjibut leat mielde ásaheamen odđa ealáhusaid dahje fálaldagaid go dievdduid doaimmat. Jus dán bálddastahttit dainna čuoččuhusain ahte doaibma nanne árbevirolaš ealáhusaid, de dasa leat eanet dievddut ovttaoaivilis go nissonolbmot. Dan sáhtá fas ipmirdit dan guvlui ahte dievdduid doaimmat nannejit árbevirolaš ealáhusaid. Nissonolbmuid doaimmat nannejit maid árbevirolaš doaimmaid, muhto dasa lassin dat leat miha garraseappot mielde nannemen odđa ealáhusaid ja fálaldagaid go dievdduid doaimmat. Ja nu orro ge leamen ahte nissonolbmot barget eanet odđa fuomášumiiguin go dievddut. Mii guoská dasa ahte váikkuhit odđa bargosajiid ásaheapmái dievdduide dahje nissonolbmuide, de oaidnit ahte nissonolbmot oaivvildit ahte sin doaimmat váikkuhit miha dávjjibut dasa ahte ásahuvvojit odđa bargosajii nissonolbmuide go dievdduide. Dievdduid dáfus lea nuppeládje. Sii oaivvildit ahte sin doaimmat ges váikkuhit dasa ahte ásahuvvojit odđa bargosajiid sihke nissonolbmuide ja dievdduide.

Ovddabeale tabealla čájeha ahte min vástideddjiin lea hui buorre oaidnu iežaset proševttaide ja daid váikkuhusaide. Dat galggašii čájehit ahte foandda doarjagat geavahuvvojit jierpmálaš vuogi mielde, ja ahte daid sáhtá registreret mánggaládje dain báikkiin gosa doaimmat ásahuvvojit. Dat sáhttet juogo nannet bargosajiid mat juo gávdnojit, ásaht odđa bargosajiid dahje dat leat leamaš mielde ásaheamen odđa doaimmaid ja fálaldagaid.

Sámi ovddidanfoanda galggašii sáhttit geavahit buriid doaimmaid dahje proševttaid ovdamearkan dasa ahte sii leat bargan buori barggu. Ja mii jearaimet lea go nu. Badjel bealli - 56,2 proseantta – lohket ahte nu lea. Dien joavkkus lohket eatnasat (42,3 proseantta) ”juo, diehtelas”, ja 12,9 proseantta lohket ”juo, muhto ii vuos”. 15,5 proseantta vástidit gažaldahkii ”ii” ja 28,4 proseantta vástida ahte ii dieđe. Leat ohccit mat gullet kategoriijaide opmodat/fitnodatjodiheapmi ja industriija/huksen ja rusttegat mat leat eanemus mielas dasa ahte foanda sáhtášii sin doaimmaid geavahit buorren ovdamearkan. Badjel bealli dien guovtti ealáhussuorggi ohcciiin miehtá dasa. Eanadoallu ja duodji leat fas dat ealáhussuorggit mat leat unnimusat mielas dasa ahte foanda sáhtášii sin doaimmaid geavahit buorren ovdamearkan, bures okta goalmmát oassi miehtá dasa. Jus geahččat nissonolbmuid ja dievdduid erohusaide, de oaidnit ahte miha eanet nissonolbmot go dievddut mihtet dasa ahte sin iežaset doaimmat leat nu buorit ahte foanda sáhtášii daid geavahit ovdamearkan go galgá čájehit buriid bohtosiid. 52 proseantta nissonolbmuin ja 38 proseantta dievdduin lohket dan. Okta čilgehus dasa sáhtá leat ahte ollugat dain dievdduin geat ohcet doarjagiid doaimmaide eanadoalus, eai soaitte daid gohčodit prošektan, muhto investerendoaibman mat galget doalu jodiheami nannet. Eará vejolaš čilgehus lea ahte muhtumiid mielas eai leat iežaset ealáhusaid doaimmat, nugo eanadoalus ja duojis, nu odđaáigasaččat ja boahhteáigái heivehuvvon ahte daid sáhtášii geavahit earáide ovdamearkan.

5.7 Vejolaš boahttevaš ohcamušat

Mii jearaimet ohcciin geat leat ožžon SOF doarjaga ahte ozaše go sii boahtteáiggis maid doarjaga foanddas. Dainna gažaldagain hálideimmet oažžut ovdan ahte leat go vásáhusat mat sis leat foandda doarjagiin dakkárat ahte sii hálidivčče vel okte čállit ohcamuša. Min jurdda lei ahte buorit vásáhusat fillejit geahččalit fas oddasis, jus olbmossat boahtteáiggis šaddá dárbu oažžut ruđalaš veahki juostá iešguđetlágan doaimmaide. Lagabui golmmas njealji vástideaddjis geat leat ožžon doarjaga, vástidedje ahte sii gal sáhtáše fas oddasis ohcat. Ja sullii seamma ollugat dán guovtti joavkkus vástidit ahte sii sáhtáše oddasis fas ohcat; sii geat hálidit joatkit prošeavttain mainna leat bargamen, ja sii geat hálidit álggahit odđa prošeavtta. 9,6 proseantta vástida ahte sis ii leat jurdda álggahit odđa prošeavttaid dahje čállit odđa ohcamušaid. Vuolled 19 proseantta vástida ahte sii eai dieđe. Vuolged go dat das makkár vásáhusat sis leat foanddain, dahje das ahte sis ii leat dárbu oddasis ohcat, dan eat dieđe. Vásáhusat mat eatnasiin leat foanddain, leat dakkárat ahte sii gal sáhtáše fas čállit odđa ohcamuša. Eatnasiid mielas lea ge Sámi ovddidanfoanda hui heivvolaš ruhtadanásahus.

5.8 Sii geat eai ožžon doarjaga

Dan áigodagas maid dán iskkadeamis leat geahččan, lei Sámi ovddidanfoandda gaskamearálaš biehttanproseanta 37. Dat mearkkaša ahte eanet go 6 ohcci 10 ohccis ožžo iežaset ohcamušaide doarjaga. Min joavku – dat mearkkaša sii geat gažadaniskadeami skoviide vástidedje, čájeha eará loguid. 79,3 proseantta oáččui doarjaga, ja 20,7 ii ožžon doarjaga ohcamušaide.

Mii leat ožžon eanet gažaldatskoviid vástádusaid sis geat leat ožžon doarjaga go sis geat eai leat ožžon. Skovis ledje mis muhtun gažaldagat mat guske dušše sidjiide geat eai lean ožžon ohcamuššii doarjaga. Okta dain gažaldagain lei ahte movt manai prošeavttaiguin mat eai ožžon doarjaga Sámi ovddidanfoanddas. 74:s sis geat eai ožžon doarjaga leat vástidan dien gažaldaga. Sin gaskkas lohket veaháš vuolled 38 proseantta ahte prošeakta heaittihuvvui, okta goalmmát oassi – 33,8 proseantta – vástida ahte prošeakta čadahuvvui plána mielde ja 28,4 proseantta vástida ahte prošeakta čadahuvvui unnit viidodagas go álggos lei plánejuvvon. Golbma prošeavtta viđa prošeavttas čadahuvvui dien láhkái, juogo plána mielde, dadje unnibun go lei jurdda, vaikko vel eai ožžon ge doarjaga Sámi ovddidanfoanddas. Dán sáhtá dulkot nu ahte prošeavttat leat ceavzán vaikko eai ožžon ge dan doarjaga maid ledje ohcan, ja ahte foandda biehttaleamis ii leamaš nu beare stuora váikkuhus prošeavttaid álggahepmái. Guokte ohcamuša viđa ohcamušas loahpahuvvo go eai ožžon foanddas doarjaga. Lea go dat áidna sivva dasa ahte prošeakta loahpahuvvui, dan eat dieđe, danin go min iskkadeamis eai leat doarvái dieđut dan birra.

Mii leat maid jearran sis geat eai ožžon doarjaga ahte leat go sii jurddašan fas mañit áiggi ohcat Sámi ovddidanfoanddas doarjaga. Bures okta goalmmát oassi sis geat leat vástidan, lohka ahte eai áiggo sáddet odđa ohcamušaid boahtteáiggis, vuolled 17 proseantta vástida ahte eai áiggo. Loahppa – šiega 47 proseantta – vástida juo, ahte áigot ohcat juogo odđa prošeaktii dahje seamma prošeaktii, masa ráhkadit earalágan plánaid.

6 Sámi ovddidanfoandda árvvoštallan guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin

Sámi ovddidanfoandda doaibmaguovllus leat mielde suohkanat ja gilit mat leat hui mihtilmas doaresbealbáikkít; bieđggus ássan, stuora oassi vuodđoealáhusat, unnán vuodđu eará ealáhusaide, ollugat fárrejit eret ja álbmoga dilálašvuohta ii leat nu vuogas, go lea alla gaskamearálaš ahki. Seammás go foanda galgá ollašuhttit iežas sámeapolitihkalaš ulbmiliid dain guovlluin, de lea foanda maid hui dehálaš guovllupolitihkalaš váikkuheaddji. SOF galgá váikkuhit dasa ahte olles álbmot doaibmaguovllu sámi giliin galgá oažžut vejolašvuođa ohcat ruhtadoarjagiid ealáhusaid ovddideapmái.

Jus galgat árvvoštallat makkár SOF lea guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin, de fertet dan geahččat báikkiid guovllupolitihka ektui muđui ja movt dat čuohtá SOF doaibmaguvlui. Eará dutkammat čájehit (Eikeland, 2003) ahte dat ortnegat mat leat ásahuvvon vásetin fitnodagaid várás guovllupolitihkalaččat, eai boade nu bures ávkin sámi ássanguovlluin fitnodagaide. Muhtun muddui sáhtta dajjat ahte sámi doarjagat buhtadit dan go dain guovlluin ožžot unnán oasi eará guovllupolitihkalaš váikkuhandoarjagiin, muhto dán oktavuodas lea eanet ruđalaš ávki dain doarjagiin mat bohtet boazodoallošiehtadusas ja lotnolasealáhusaide, mat gohčoduvvojit dálldollui doarjjan go doarjagiin mat juolluduvvojit fitnodagaide.

Bálddalaga guovllupolitihkain ja sámeapolitihkain doaibmá maiddái našuvnnalaš eanadoallo- ja guolástuspolitihkka, ja das lea jáhkkinis seamma stuora váikkuhanfápmu SOF guovlluin ealáhusaide ja birgemii. Danin lea ge beare stuora vuordámuš jáhkkit ahte mii sáhttit cealkit juoidá loahpalaččat dan birra makkár mearkkašupmi Sámi ovddidanfoanddas lea guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin. Stuora oktavuodas leat SOF doarjagat oalle unnán, ja maiddái eará ruhtadeaddjit doibmet seamma guovlluin. SOF ii bargga vuodjaskáhpu siste, muhto dakkár guovllus mat báidnašuvvat dáhpháhusain sihke našuvnnalaš, guovlluin ja báikkálaš dásis.

Jus galgá doarvái bures sáhttit árvvoštallat makkár váikkuhusat Sámi ovddidanfoanddas leat guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin, de dat gáibdivččii ahte guorahallá vuđolaččat fitnodagaid mat leat ásahuvvon/nannejuvvon SOF doarjagiiguin, ja seammás feritešii maid guorahallat man muddui doarjja lea nagodan ásahit ceavzilis fitnodagaid, ii ge dušše dakkáriid mat jávkkehít oanehis áiggi geahčen. Giliid ovdáneapmái lea maid dehálaš oažžut dakkár fitnodagaid mat áiggi mielde viiddidit doaimmaid ja lasihit bargiid. Dákkár dieđut eai leat mis gávdnamis dán árvvoštallama oktavuodas.

Danin dán kapihttala jurdda ii leat buktit makkár ge čoahkkáigeasu SOF guovllupolitihkalaš váikkuheami birra, muhto ohcat iešguđetlágan oainnuid mat sáhttet

čuvget SOF guovllu ealáhusovddideami guovllupolitihkalaš beali. Daid oainnuid mii viežžat SOF ohcciin, politihkkáriin ja suohkaniin.

Álggus áigut čujuhit muhtun ovdánanmihtilmasvuodaid mat hástalat SOF guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin:

- SOF guovllu (mas lea mielde 2005 viiddideami suohkanat) olmmošlohku lea njiedjan mottiin čuđiin jahkásaččat. Sivvan dasa leat sihke lunddolaš dilálašvuodát (eanebut jápmet go riegádit) ja ahte eanebut ferrejit eret giliin go dat geat bohtet giliide. Leat dušše golbma suohkana main lea buorre olmmošlogu ovdáneapmi; Kárášjohka, Guovdageaidnu ja Omasvuotna.
- SOF guovllu eanadoaluid lohku lea Sámedikki eandoalldiedáhusa mielde njiedjan beliin 1989 rájes 2003 rádjái, 1549 doalus gitta 743 doalu rádjái, muhto juohke doallu lea sturron. Eará gáldu dieđuid mielde⁵ (NIBR/SSB) lea dát njiedjan joatkkašuvvan, ja fitnodagaid/doaimmaid lohku eanadoalus lea njiedjan logiin proseanttain gaskal 2002-2007.
- Mii guoská bargosajiid lohku guolásteami, de lea váttis oažžut buriid loguid dien suorggi ovdáneapmái, danin go guolásteddjiid jienastuslohku rievddai 2003:s. Liikká oaidnit oalle čielga gova; guolásteddjiid lohku, geat guolásteami leat registreren váldoámmahin ja lassibargun, lea njiedjan foandda doaibmaguovllus, seammás go registrerejuvvon fatnasiid lohku maid lea njiedjan. Guolástusfitnodagaid/doaimmaid lohku lea maid njiedjan 35 proseanttain dán áigodagas maid mii árvoštallat (NIBR/SSB).
- SOF guovllu registrerejuvvon fitnodagaid/doaimmaid lohku lea veaháš njiedjan 2002 rájes 2007 rádjái, muhto go geahččá ovdalis namuhuvvon heajos ovdáneami ektui, de ii leat 3 proseantta njiedjan nu beare ollu. Golmma suohkanis (Ráisavuonas, Omasvuonas ja Máttá-Várjjagis) leat eanet registrerejuvvon fitnodagat 2007:s go 2002:s. Fitnodagaid lohku njiedjá eanadoalus, guolástanealáhusas, industriijas ja gálvogávppašeamis. Mii oaidnit ahte turisma ealáhusas, eará bálvalussurggiin ja opmodat ja fitnodagaid bálvalussurggiin lassána fitnodagaid lohku⁶.
- Okta viidodat maid mii hálidit váldit mielde guovllupolitihkalaš árvoštallamii, lea dat ahte dáid guovlluide lea dárbu oažžut sohka beali gaskii buori balánssa. Statistihka čájeha ahte SOF guovllus leat hui unnán 20 – 54 ahkásaš nissonolbmot. Nissonolbmuid lohku lea oppalaččat unnit go dievduid lohku SOF guovllus ja lea maid unnit go muđui lea guovlluin davábealde Sáltođuoddara, olggobealde SOF guovllu. Danin lea ge stuora guovllupolitihkalaš hástalus ásahit maiddái nissonolbmuid birgenlági ja ássanhálu sámi giliide.
- SOF guovllu oahppodási lea veaháš vuollelis go eará guovlluin davábealde Sáltođuoddara. Jagis 2004 lei 15,4 proseantta SOF guovllu álbmogis universitehta- allaskuvlladási oahppu, muđui Davvi_norggas lei lohku 21

⁵ Gáldu lea NIBR/SSB, ja das leat buot suohkanat doaibmaguovllus mielde. Dadibahábut eat leat sáhtán viežžat dieđuid dain osiin suohkaniin mat eai leat mielde doaibmaguovllus.

⁶ Ealáhusaid joavkkuid sirren ii leat jur juste nugo dat maid SOF geavaha. Earet eará ii leat duodji sirrejuvvon sierra kategoriijan.

proseantta. Dat ahte oahpu dáfus lea stuora erohus gaskal nisssonolbmuid; 19,1 proseantta ja dievdduid; 11,9 proseantta lea maid hástalus.

Vaikko SOF váldoulbmil lea ge ásaht nanu ja ceavzilis servodagaid, de lea demográfalaš (áššiidválddahallan) ovdáneami hui váttis jorgalahttit. Eanas báikegottit ja suohkanat rahčet ovddemustá dainna ahte geahččalit goahcat heajos ovdáneami, vai nagodivčče juobe dan ge hehttet ahte eai fárregoade vel eanet olbmot báikkis eret. De ferte ge jearrat ahte leat go SOF doarjagat rievttis dálkkas diekkár heajos ovdáneami vuostá, ja ahte lea go dan dálkasis ávki. Lea leamaš stuora olmmošlogu njiedjan earenoamážit eanadoallosuohkaniin, ja de earenoamážit Davvi-Tromssas. Opplaččat lea SOF guovllu eanadoalus heajut dienasvuoddu go Davvi-Norggas minddár, ja ollu doaluin lea aitto jur dan meare dienas ahte bas ládje birgejit. Eanadoalloarjaga nuppástuhttin buvttii eanemusat ávki stuora doaluide, ja áibbas unnán ávžžuhuvvojit bargat smávva doaluiguin dahje lotnolasealáhusain. Diekkár dilis sáhtá vel smávva investeren ge dahje SOF doarjja leat mearrideaddjin dasa vállje go boanda joatkit eanadoaluin. Dávjá sáhtá leat sáhka smávva liigedietnasis mii váikkuhan dasa ahte sáhtá doaluin ain bargat. SOF guovllu eanadoallu lea maid dat gos árbevirolaččat investerejit unnimusat huksegiidda, dat dagaha fas ahte nuorat buolva ille gillestuvašii váldit badjelassas doalu.

Riddo-ja vuotnaguovllu guolásteaddjit leat mánggaládje seamma dilis go eanadoalus. Našuvnnalaš guolástuspolitihkka berošta eanemusat stuora guollefitnodagain, ja šárkaguolásteaddjis mii bargá smávvat, sus leat ceavzinváttisvuodat, ja ii nagot čohkket dan meare dietnasa ahte nagoda golahit fatnasis. Lea dárbu investeret sihke fatnasiidda ja maiddái gáttis doalahan dihte árbevirolaš riddo- ja vuotnaguolásteami ja ássama mearragáttiin.

Muhto álbmot ii sáhte birget dušše vuoddoealáhusain, ja vaikko leat oalle ollu almmolaš bargosajit SOF guovllus, de dárbbasa álbmot serviceealáhusaid mat fálet dárbbalaš bálvalusaid lagasbirrasis. Dás lea sáhka sihke das ahte doalahit dálá servicefálaldagaid. ja ásaht ođđa fálaldagaid. Serviceealáhusat/bálvalusaid fállan leat dehálaččat go geahččá nisssonolbmuid bargosajiide, ja lea maid dat ealáhus mii stuorru eanemusat SOF guovllus.

SOF guovllu oahppodássi lea oppalaččat vuollelis go Davvi-Norggas minddár, muhto ferte gal maid namuhit ahte muhtun sámi suohkaniin lea oahppodássi hui badjin (earenoamážit nisssonolbmuid gaskkas), ja Kárášjohka ja Guovdageaidnu leaba bajemusas olles riikkas. Dát lea stuora riggodahkan dieid suohkaniidda, ja lea dehálaš ahte gávnojit barggut maidda gáibiduvvo oahppu. Dál lea nu ahte eatnasat sis gain lea alla oahppu bargagohtet almmolaš ásahusaide, ja eai ge priváhta ealáhusaide. Vuollegis oahppodássi smávva suohkaniin riddoguovlluin lea ges nuppe bealis hástalus, ahte makkár ceavzilis fitnodagaid dohko sáhtášii ásaht. SOF doaimma lea maid leahket mielde ovddidit ealáhusaid gelbbolašvuoda, movttiidahttit allaoahppan olbmuid ásaht iežaset fitnodagaid ja háhkat lassi gelbbolašvuoda sidjiide gain lea unnán oahppu, ja dan láhkái veahkehit sin buorebut nákcet ovddidit ealáhusaid.

6.1 Movt ohccit árvoštallet

Vaikko mii eat leat ge njuolga jearran ohccin movt sii árvoštallet SOF doaimma guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin, de leat liikká muhtun vástádušat mat čuvgejit dien čuolbmásaji. SOF doarjja lea leamaš veahkkin nannet ohcciid bargosajiid. 60 proseantta sis geat dán gažaldahkii leat vástidan, lea vástidan ahte nu lea. Doarjagat leat dahkan

bargosajiid eanet oadjebassan ja ásahan buoret vuodu giliid bargosajiide ja ássamii. Šiega 53 proseantta oaivvilda ahte doarjagat leat nannen árbevirolaš ealáhusaid sin iežaset guovlluin, ja 45 proseantta oaivvilda ahte doarjagiiguin leat sii ásahan odđa fálaldagaid. SOF doarju vuoddoealáhusaid mat oalle muddui leat ollu sámi gilážiid eallinsuotna. Seammás sáhtta SOF ruđalaččat veahkehit ásahit odđa fitnodagaid ja fálaldagaid. Mii guoská odđa bargosajiid ásaheapmái, de ii leamaš doarjagiin nu beare stuora ávki; 37 proseantta oaivvilda ahte leat ásahuvvon odđa bargosajiid nisssonolbmuid, ja 25 proseantta oaivvilda ahte sii leat ásahan dievduide odđa bargosajiid. Dát vástádušat sáhttet čájehit dan ahte SOF doarjagat doibmet hui bures ávkin daid ealáhusmálliide mat leat dain guovlluin, ja leat maid ávkin ohcciide gávnnahtit movt sáhtáše iežaset áigumušaid ovdánahttit. Vaikko vástideaddjit dihtet ge eará ruhtadeddjiid birra, oaivvilda 41 proseantta ahte doaimma ii livčče sáhttán čadahit SOF ruhtadeami haga.

Vaikko vel lea ge ollu heajos ovdáneapmi SOF guovllus, de čájehit goitge dieđut ohcciin ahte foanda lea stuora veahkkin go doarju dakkár doaimmaid mat leat vuodduuvvon sámi báikegottiid riggodagaide, ja ahte dat maid foanda fállá, lea dan áŋgiruššandásis mii eanas ohcciin lea sin iežaset ohcamušain. Nannet daid bargosajiid ja ealáhusaid mat juo gávdnojit lea deháleabbo go stuora rahčamušat mat buvttáše ollu odđa bargosajiid.

6.2 Movt hálldahus árvvoštallá

Hálldahus oaivvilda ahte foandda guovllupolitihkalaš váikkuheaddji doaimmas oppalaččat lea mearkkašupmi, muhto leat stuora erohusat suohkanis suohkanii. Foanda oažžu ruovttoluotta dieđuid ahte almmá foandda doarjaga haga ii livčče báikegottiin dat ovdáneapmi mii dain dál lea. Muhtumat leat hui viššalit geavahan foandda ortnegiid, (leat ráhkadan ollu ohcamušaid), ja dan dáfus lea ge foanddas leamaš ollu dadjamaš guovllupolitihkaččat. Ovdamearkan sáhtta geavahit Ivgo suohkana mii oktiibuot leat ožžon 2 ½ millijuvnna dan rájes bodii fondii mielde 2005:s. Gáivuonas leat maid boahtigohtán eanet ja eanet ohcamušat guhkit áiggi juo. Dasa lassin leat muhtun gilážat gos hui viššalit leat čállán ohcamušaid, ja gos SOF doarjagiin leamaš stuora ávki ássama bisuheapmái ja bargosajiide. Skjånes ja Nervei gilážat Gáŋgaviikka suohkanis leat ovdamearkan dasa makkár ávki leamaš go leat ožžon doarjagiid investeret fatnasiid ja guollevuostáiváldinhoidduid.

SOF hálldahus deattuha man dehálaš doaibma suohkaniid hálldahusain lea dan ektui ahte oažžut olbmuid ohcat ja dovddusindahkat foandda iežaset suohkaniin. Stuora ohcamušivvodat muhtun suohkaniin vuolgá dávjá das go suohkana ealáhuskántuvra/eanadoallokántuvra lea bures doaibman ja ieš suohkan dovda foandda bures. Ivgo, Gáivuotna ja Gáŋgaviikka leat ovdamearkkadihte dakkár suohkanat mat leat hui bures doaibman vuosttašgeardde veahkkin ohcciide. Dávjá lea nu ahte lea hui ollu gitta earkil bargiin man ollu dieđut suohkanis leat SOF birra. Foanda vásiha dan ahte dakkár suohkaniin gos fáallet buori veahki vuosttaš gearde go ohccit ohcagohtet foandda birra dieđuid, doppe ožžot ohccit daid dieđuid maid dárbbasit iežaset vejolašvuodaid birra. Suohkaniin gos lea unnán diehtu, doppe váldet ohccit ovdal njuolgggo oktavuoda Sámi ovddidanfoanddain. Foanda sávvá ahte suohkaniin galggaše leat buorit vuoddieđut foandda birra, muhto foanda vásiha muhtomin ahte doppe lea unnán beroštupmi ja ahte lea váttis boahit sága ala. Eai buohkat oainne foanddas ávki eai ge oainne makkár vejolašvuodat das livčče, vaikko dilli buorrána ge muhtun muddui go suohkanat vuos leat muhtun jagiid leamaš doaibmaguovllus mielde. Sis-Finnmárku

suohkaniin gal dihtet bures foandda birra, doppe addet álgoveahki, ja doppe lea maid álkit ohcciide váldit foanddain oktavuoda danin go dat geográfalaččat lea nu lahka.

Makkár oaidnu lea hálddahusas fondii eará ruhtadeddjiid ektui? Mii guoská Innovašjon Norgii, de deattuha foanda dan ahte IN vuosttažettiin geahččá dasa movt fitnodat birge ekonomalaččat go giedahallá ohcamušaid, ja SOF ges deattuha servodatekonomalaš beali. Muhto dađistaga go ohcamušhivvodat lea lassánan, de lea SOF maid bággehallan bidjat eanet deattu fitnodaga gánnahahttimii, ja go foanddas ii leat nu ollu ruhta, de lea hárve ahte SOF sáhtta okto ruhtadit prošeavttaid. Ovdamearkkadihte lea foanda bidjan ollu návccaid eanadoalu huksegiid ruhtadeapmái, muhto SOF ii sáhte juolludit eanet go 250.000 kr., ja oastindárbu lea dávjá máŋga millijuvnna. Diekkár ohcamušain ferte ge Innovašjon Norge leat mielderuhtadeaddjin. Dat ahte ná ollu lea geavahuvvon huksegiid oastimiidda, (ovdal geavahuvvojedje eanas eanadoallooarjagat mašiinnaide ja biergasiidda) lea lamaš áibbas dárbbalaš ođasmahttin dihtii doalu mii lea oalát nohkan, boarásnuvvan ja lea unnán gánnaháhtti.

SOF doaibma guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin bohtá eanemus ovdan danin go dat lea smávva doaimmaid ruhtadeaddji, ja sáhtta doarjut sin geaid ii báljo oktage eará, earret vejolaččat suohkanat, dustet doarjut. Ollu ohccit eai duostta guovttegávdnái álggahit stuora prošeavttaid, ja danin álget baicca smávit doaimmaiguin. Mii leat ovdal oaidnán ahte gaskamearálaš SOF ohcansumma dán áigodagas lea 91.000 kr. Lea álki ipmirdit dan ahte fitnodagat válljejit smávvat bargat gilážiin gos gánnahahttin ja márkandilli sáhtta leat eahpesihkar. Muhto Sámi ovddidanfoanddas lea maid dárbu čájehit fitnodatekonomalaš bohtosiid iežas juolludemiin, ja dát sáhtta šaddat vuostálaga muhtun ohcciid ”smávva doaimmaid nannemiin”. Dán áigodagas maid árvvoštallat, de lei SOF unnimus doarjjamearri 10.000 kr. Lea maid ráđji ”man unna doaimmažiid” foanda dáhttu ruhtadit, ja hálddahus sávašii ahte dien ráji loktejit. Dasto jávkkaše unnimus prošeavttat, ja muhtumat soaittáše bargagoahit veaháš stuorát prošeavttaiguin, vejolaččat ovttas earáiguin. Goittotge dát váikkuhivččii dasa ahte ohcamušaid lohku njiedjá, ja dat geahpedivččii hálddahusa áššemeannudeami. Go geahčča dan ektui ahte eanadoallu leat dat ealáhus gos gaskamearálaččat ohcet unnimus ruhtasumma, ja dat lea maid dat ealáhus gos dađistaga bohtet eanemus ohcamušat, de sáhtta vuolemus doarjjasumma ráji lokten leat ávkin juste dán ealáhussii. Gažaldahkan báhcá ahte lea go dá dakkár ovdáneapmi maid sávvet, go jurddaša ahte dát ealáhus ja dan váikkuheapmi guovllupolitihkalaččat lea leamaš okta foandda deháleamos nannenbarguin.

6.3 Movt politihkkárat árvvoštallet

Dán kapihttala dieđuide lea vuodđun ságastallan golmmain politihkkáriin doarjjastivrras. Oppalaččat lea foanddas leamaš buorre guovllupolitihkalaš geahččanbáiki, ja lea leamaš áibbas dárbu foandda doarjagiidda muhtun doaresbeal suohkaniin goahcat eretfárrema. Stuorámus ávki foanddas leamaš Sis-Finnmárkkus, ja livčče buorre ávki jus oččošii lulli guovllu suohkaniid seamma dássái. Politihkkárat namuhit doaimmaid ovdamearkan, main leamaš stuora ávki muhtun báikegottiid birgemii, ovdamearkkadihte dan ahte SOF lea juolludan ruđa mainna leat gádjun báikegotti guolleuoastáiváldinhoiddu. Foanda lea maid leamaš ávkin bisuhit árbevirolaš ealáhusvugiid, ovdamearkkadihte guolástanboandda ealáhusa, maid našuvnnalaš eanadoallo- ja guolástanpolitihkka lea goasii oalát juo nagodan jávkadit. Vaikko dákkár ealáhusain ii leat ge jur nu hirbmat stuora dienas, de dat aŋkke addet birgejumi. SOF doarjagat galget váikkuhit sihkkarastit álbmoga birgenlági, vai sii ain sáhttet joaktit ássat iežaset lagasguovlluin.

Politiikkáriid mielas lea leamaš hui dárbu muitalit foandda birra odđa suohkaniidda mat leat boahtán doaibmaguvlui mielde. Danin leat sii dihtomielaččat bidjan doarjjastivrra čoahkkimiid juste dieid suohkaniidda. Dan oktavuodas leat sii maid lágidan čoahkkimiid suohkaniiguin ja leat maid lágidan álbmotčoahkkimiid gos leat muitalan foandda vejolašvuodaid birra. Politiikkalaččat sávvet garrasit ahte boadáše eanet ohcamušat dain odđa suohkaniin, muhto sii eai leat nu beare bures lihkostuvvan buot suohkaniin. Earret Divttasvuona suohkana, de ii leat ohcamušaid lohku lassánan bearehaga eará suohkaniin Nordlánddas, ja Máttá-Tromssas leat unnán ohccit. Foanddas leamaš dasto stuorá guovllupoliikkalaš doaibma Finnmárkkus ja Davvi-Tromssas, ja okta politiikkáriin oaivvilda ahte dat sáhtá leat danin go njuolggadusat heivejit buorebut daid guovlluide. Guovllut gos áŋgirit barget eanadoaluin, guolástemiin ja eará ealáhussurggiin, leat ožžon buori ávkki foanddas. Ivgo lea dasa buorre ovdamearka.

Politiikkárat leat dihtomielaččat áŋgiruššan vuoruhit eanadoalu ja ja guolásteami, danin go eai gávdno nu máŋga eará mat dáhttot dieid ealáhusaide gullelaš doaimmaid ruhtadit. Lea dehálaš oažžut buoret visttiid eanadollui ja doalahit heakka riddoguolásteamis. Politiikkárat oaivvildit ahte sii eai leamaš doarvái čeahpit geahččat maiddá ealá ealáhussurggiid, ahte mii dain livččii áigevuodil ja makkár hástalusat dain ealáhusain leat. Dan oktavuodas sii leat eanas čohkkán ja vuordán ohcamušaid. Sámedikki politiikkárat galggaše viššaleappot doallat čoahkkimiid fitnodagaiguin ja dakkár oktavuodain gos deaivvadivčče ealáhusaiguin.

Eará politiikkár oaivvilda ahte eanadoalloohcamušain leamaš stuorámus guovllupoliikkalaš ávki. Gos SOF doaibmá, doppe lea eanadoallu ceavzán, ja eará guovlluin lea dan dáfus leamaš heajos ovdáneapmi. Mii guoská odđa ealáhusaide, de dat lea dakkár ášši maid garraseappot ferte vuoruhit boahhteáiggis. Gelbbolašvuoda ja service gullelaš ealáhusain lea buorre ovdáneapmi, ja dain leat ollu nissonolbmot mielde. Dán oktavuodas ferte foanda bargat eanet dihtomielaččat ja vuoruhit garraseappot, áinnas ovttasrádiid eará ruhtadeddjiiguin.

Sámedikki doarjagat galget leat smávva doaimmaid váste, ja danin eai leat politiikkárat nu bearehaga liikon dan jurdagii ahte loktet vuolemus doarjjaráji, mii lea 10.000 kr. Muhtun oktavuodain sáhtá 10.000 kr lea doarvái álgoruhta mainna álggaha odđa doaimma, ovdamearkkadihte mainna álggaha vuovdedoaimma lassin eanadollui.

6.4 Movt suohkanat árvvoštallet

Mii leat jearahallan njeallje suohkana oažžun dihtii čiekŋalit dieđuid dan birra maid ealáhuskántuvrrat/eanadoallokántuvrrat dihtet foandda birra, ja dan birra makkár ávki foanddas leamaš suohkaniin. Suohkanat maid mii leat dárkileappot geahčadan leat Guovdageaidnu ja Gáŋgaviikka suohkanat Finnmárkkus, Gáivuona suohkan Tromssas ja Snåasa suohkan Davvi-Trøndelágas. Guovdageaidnu lea leamaš mielde foandda váikkuhanguovllus juo 1975 rájes, siskkit oasit Gáivuona suohkanis bohte mielde 1984:s, ja olles suohkan bodii mielde 1997:s. Oasit Gáŋgaviikka suohkanis, nugo Skjånes ja Nervei, bohte mielde foandda doaibmaguvlui 1984:s ja 2005:s bodii maiddá Gáŋgaviikka mielde. Mehámmán ja dan lagas guovllut eai rehkenasto mielde foandda doaibmaguvlui. Snåasa suohkan ii gula Sámi ovddidanfoandda doaibmaguvlui, muhto Snåasa sápmelaččat sáhttet ohcat foanddas doarjaga.

6.4.1 Diedut foandda birra

Man stuora mearkkašupmi foanddas lea guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin, vuolgá dávjá vuosttašlinnjábálvalusas, das ahte suohkanis lea buorre diehtu foandda birra ja nákke daid dieđuid doaimmahit vejolaš ohcciide. Man muddui suohkanat dihtet Sámi ovddidanfoandda birra dain suohkaniin maid mii leat jearahallan, lea hui nuo ja ná. Dan ferte maid vuordit, dasgo ii buot suohkaniidda leat foanda nu áigeovdil, ja ii buot suohkaniin leat foanda doaibman doarjjavejolašvuohtan. Guovdageainnu, Gáivuona ja Gáŋgaviikka suohkanat gal dihtet bures foandda birra, ja sis leamaš jahkeviissaid juo dahkamuš sihke foanddain ja olbmuiguin geat ohcet foanddas doarjagiid. Muhto seamma buorit dieđut eai leat Snåasa suohkanhálddahasas Sámi ovddidanfoandda birra. Foanda šaddá maid oahpisin suohkana ássiide earenoamáš doaimmaid čađa maid foanda ruhtada. Ovdamearkkadihte Deanuvuonaproševtta bokte mas Gáŋgaviikka lea mielde, maid earet eará Sámi ovddanfoanda lea ruhtadan.

Ii guhtege suohkan bargga maidege earenoamážit dan ektui ahte dovddusindahkat foandda, muhto buohkat mitalit foandda birra dakkár oktavuodain gos heive, ovdamearkkadihte jus muhtumis lea jurdda álggahit doaimma maid foanda sáhtášii doarjut. Dát dáhpáhuvvá juo iešalddis dain suohkaniin main lea buorre diehtu foandda birra; ahte Sámi ovddidanfoanddas lea vejolaš ohcat doarjaga seammaládje go Innovasjon Norggas, ja dainna gánnaha váldit oktavuoda. Nie lea ovdamearkkadihte Guovdageainnus, mii lea leamaš foandda doaibmaguovllus mielde juo álggu rájes, namalassii badjel 30 jagi. Doppe dovdet foandda bures, ja ii gáibiduvvo makkár ge earenoamáš diehtujuohkin dan birra. Muhto suohkanat eai bargga maidege earenoamážit dan ektui ahte dovddusindahkat foandda ja dan vejolašvuođaid suohkaniid iežaset ruovttusiidduin Interneahkas. Doppe mitalit suohkanat iežaset fálaldagaid birra, muhto mii eat gávna leaŋkkaid Sámi ovddidanfondii dán njealji suohkana ruovttusiidduin.

Suohkaniin mat leat olggobealde doaibmaguovllu, orro dilli leamen nu ahte vejolaš ohccit váldet ieža oktavuoda foanddain, eai ge váldde vuos suohkaniin oktavuoda. Muhto liikká dat ii mearkkaš dan ahte dat suohkanat eai oba mital ge foandda birra. Maiddái suohkanis nugo Snåasas, gos hálddahasas leat unnán dieđut foandda birra, lohket ahte sii ohcet dieđuid dasto go šaddá dárbu dan dahkat, mii mearkkaša dasto go soames bohtá guláskuddat lea go sis vuoigatvuohta ohcat foanddas doarjaga. Dan viđajagi áigodagas maid dát raporta geahččá, 2002-2006, lea Sámi ovddidanfoanda ožžon 11 ohcamuša Snåasas. Seamma áigodagas bohte fondii 174 ohcamuša Guovdageainnus ja 183 ohcamuša Kárášjogas. Dien dáfus lea Sámi ovddidanfoanddas oalle unnán mearkkašupmi Snåasas, daid suohkaniid ektui gos buot suohkanássit sáhttet ohcat foanddas doarjaga.

Vaikko vel suohkanat dihtet ge foandda ja dan fálaldagaid birra, de ii dárbbas dat mearkkašit dan ahte doppe dihtet foandda vuoruhemiid ja áŋgiruššamiid birra. Earet eará orro leamen nu ahte doaibmaguovllu suohkaniin eai dieđe buohkat dan barggu birra maid foanda bargu dásseárvvu ektui ja dan ektui ahte oažžut eanet nisssonolbmid searvát eáláhusbargguide.

6.4.2 Smávva doaimmaid foanda

Suohkanat deattuhit dan ahte Sámi ovddidanfoanda dáhttu ruhtadit smávva doaimmaid, ja eatnasiid mielas lea vuogas ahte vuolemus doarjjarádji lea 10.000 kr. Ollu doaimmat suohkaniin leat smávvat, muhto dat dárbbasit aŋkke doarjaga, vaikko doarjja ii soaitte ge

stuorát go 10.000 ruvnno. Deháleamos lea liikká ahte doaimma sáhtta álggahit, ja hui dávjá lea diekkár oktavuodain sáhka lassiealáhusain, maid olbmot álggahit nannen dihtii birgenlági, ja maid áinnas barget ovttas eará doaimmaiguin, nugo ovdamearkkadihte eanadoaluin. ”Ii buot áiggiid leat dárbu jur nu beare stuora ruhtahivvodagaide go doaimma galgá ásahtit, ja diekkár smávva doaimmat leat dehálaččat, danin go dat movttiidahttet earáid”, lohká okta gean mii leat jearahallan. Dán deattuhedje earenoamážit Gáivuonas. Dat suohkan lea muđui mielde Gielda- ja guovlodepartemeantta pilohttaánjiruššamis – Ivgovuotnagáhte ealáhusovdánahttin, ja galgá manjit jagi leat mielde Gielda- ja guovlodepartemeantta Smávvaservodatnannen doaimmas. Sámi ovddidanfoanda ja dan vejolašvuodat heivejit bures Gáivuona dilálašvuhtii.

Liikká eai oaivvil buohkat ahte foanda galgá joatkit bargat nugo dál, dan vuogi mielde ahte vuolimus doarjjaráđji lea 10.000 ruvnno, ja ahte foanda ruhtada smávva prošeavttaid ja doaimmaid. Muhtumat oaivvildit ahte foanda galggašii lokte dien ráji, ja geavahit ággan dan ahte ferte jearrat lea go smávva prošeavttain masage ávki, ja eai go diekkár smávva prošeavttaid ohccit galggaše ieža birget diekkáraš doaimmaiguin almmá doarjaga haga. Doarjja galggašii sin mielas addot stuorát prošeavttaide, dat geahpedivččii Sámi ovddidanfoandda hálddahusa barggu.

6.4.3 Suohkaniid vásáhusat Sámi ovddidanfoanddain

Suohkaniin leat buorit vásáhusat Sámi ovddidanfoanddain. Dat veadjá leat vuosttažettiin danin go doaimmat maidda foanda leat addán doarjaga, juogo áidna ruhtadeaddjin dahje ovttas earáiguin, leat dagahan ovdáneami suohkani. Dát guoská eandalii dakkár guovlluide gos leat smávva doaimmat, nugo ovdamearkkadihte smávva doalut dahje smávvit šárkkat. Dat maid olbmot leat guđege báikkis investeren maŋemus jagiid Sámi ovddidanfoandda doarjagiin, leat vástideddjiid mielas hui oainnus, ja danin dat movttiidahttet earáid. Gáivuonas daddjui ahte ovdal sáhtii juo suohkana báikegottiin oaidnit makkár oassi suohkanis lei doaibmaguovllus mielde ja makkár oasis ledje olggobealde. Doaibmaguovllu báikegottiin ledje odđaaigasaš ja odasmahttojuvvon doalut, ja báikegottiin olggobealde doaibmaguovllu ii dáhpáhuvvan mihkkege. Dát heive bures dan bargui maid Gáivuonas čadahedje 2001:s, mas geahčadedje Sámi ovddidanfoandda. Barggu čoaikkáigeasus daddjo ahte ”SOF lea leamaš mielde nannemen ja doalaheamen Gáivuona – Kåfjord ealáhusovdáneami. Ja nu leat ge dál eanet guollebivdit ja dálloalut go livčče leamaš jus eai livčče ožžon Sámi ovddidanfoanddas doarjagiid. Nuppiin sániin dadjat de sáhtta duodaštit ahte foandda doaibmaguovllu siskkobealde lea leamaš buorre ealáhusovdáneapmi dan ektui mii lea guovlluin olggobealde doaibmaguovllu” (Halonen, Salo, Solberg ja Johnsen, 2001). Ja leat ge juste smávva doaimmaid ja prošeavttaid ruhtadanvejolašvuodat mat gessojuvvojit ovdan buori doaibman go lea sáhka foandda barggu buriid beliid birra. Vaikko álo ii leat ge sáhka stuora prošeavttain, de liikká olbmot mearkašit dan mii dáhpáhuvvá, ja dat addá movtta.

Suohkaniin leat maid buorit vásáhusat mii guoská iežaset ja Sámi ovddidanfoandda oktavuhtii. Suohkanat vásihit ahte foanda árvvoštallá ohcamušaid oalle sullii seammaláđje go suohkanat ieža dahket, ja ahte sáhtta buore muddui diehtit movt ohcamuš meannuduvvo. Ja sis lea maid buorre oktavuolta foandda hálddahusain.

Vaikko suohkaniin lea ge oktiibuot hui buorre oaidnu Sámi ovddidanfoandda bargui, de ii leat álo nu álki diehtit mii foandda doarjagiid boadusin šaddá. Muhtun guovlluin gal sáhtta oaidnit ahte foandda doarjagiin ceagganit doaluide odđa visttit ja huksegat, ja ahte

ihtet šárkkat dahje rusttegat maiguin sáhtta háhkat liigedietnasa ovdamearkkadihte eanadoalus. Sihke Gáŋgaviikkas ja Gáivuonas namuhit diekkár ovdamearkkaid. Muhto ii álo leat nu álki oaidnit foandda doarjagiid bohtosiid, vuosttažettiin de jus prošeakta oažžu mángga ásahasas doarjaga. Diekkár oktavuodain sáhtta leat veadjemeahtun dadjat makkár boadus lea juste dan doarjagis maid ovddidanfoanda lea addán.

6.5 Ovddidanváikkuheaddji dahje oasseruhtadeaddji?

Mis ii leamaš vejolašvuohta geahčadit juohke eaŋkil ohcamuša, ja geahččat gii guđege ohcamuša prošeavttain lea leamaš vejolaš oasseruhtadeaddji. Muhto min gažadaniskadeamis lea gažaldat mii guoská diesa.

Tabealla 6.1 *Lea go prošeaktii ohcan doarjaga eará báikkis ja lea go juolluduvvon doarjja*

N=345

Lea ohcan ja ožžon	56 %
Lea ohcan, muhto ii ožžon	8 %
Ii leat ohcan	36 %

Eanas prošeavttain leat maiddái eará ruhtadeaddjit go SOF, ja danin mii geahččat ge muhtun hástalusaide mat gusket prošeavttaid ovttasuhtadeapmái.

Leat dávjimusat suohkanat mat ruhtadit SOF ohcamušaid ovttas foanddain. Dán oaidná earenoamážit smávit prošeavttain main leat gáržžes ekonomalaš rámmat. Eanas suohkanat geavahit suohkana ealáhusfoandda ruđaid. Ealáhusfondii deavdá ovddemustá fylkasuohkan jahkásaččaid ruđa. Buot suohkanat Tromssas ja Finnmárkkus (earret muhtun kraftsuohkanat) ožžot jahkásaččat oasi iežaset fylkasuohkaniid guovlluid ovdánahttinruđain. Nordlánddas leat dušše unnimus suohkanat mat ožžot dieid ruđaid jahkásaččat. 2002:s, jagi ovdal go ovddasvástádusnuppástus bođii, ii ožžon oktage suohkan ruđa fylkasuohkanis iežaset ealáhusfoanddaide. Man muddui suohkanat nákkejit juolludit fitnodagaide doarjagiid, vuolgá vuos das ahte ožžot go suohkanat juolludemiid fylkasuohkaniin, makkár ruhtadilli suohkanis alddis lea ja man ollu vejolaččat ožžot dietnasa kraftfoanddas. Ja muđui han dat vuolgá maid das ahte lea go ealáhusaid ovdánahttin vuoruhuvvon suorgi. Ohcci gii ohcá SOF doarjaga, sáhtta ge dasto vásihit iešgudetlágan dili suohkana veahkkeruhtadeami ektui, dan mielde guđe suohkanis ohcci ássa. Danin lea ge guđege suohkana ohcamušivvodat hui ollu gitta das makkár oktavuohka Sámedikkis lea guđiinge suohkaniin áššemeannudeami oktavuodas. Guovllut gos bohtet ollu ohcamušat, leat dávjibut oktavuodas foanddain go dakkár guovllut gos bohtet unnán ohcamušat.

Sii geaid mii leat jearahallan, lohket ahte Sámi ovddidanfoandda ja suohkaniid ealáhusfoandda ovttasuhtadeapmi doaibmá bures. Sámi ovddidanfoandda doarjja boahtá dávjá lassin eará ásahasaid doarjagii, nugo suohkaniid ealáhusfoandda, Giliid ovdánahttin dahje Innovasjon Norge doarjagii. Suohkaniin lea eanadoallokántuvrras dahje ealáhuskántuvrras ollu dadjamuš mii guoská dasa ahte veahkehit ohcciid oažžut oktavuoda Sámi ovddidanfoanddain. Muhtun suohkanat, nugo Guovdageaidnu, eai atte doarjaga váldoprošeavttaide, nu ahte doaimma omasteaddji ferte ohcat doarjaga eará báikkis. Dat sáhtta leat ovdamearkkadihte Sámi ovddidanfoanda dahje Innovasjon Norge.

Diekkár oktavuodain addá suohkan doarjaga ovdabargguide ja ohcamuša hábmemii. Nie ruhtadit ge iešgudet foanddaid doarjagat eanžil proševttaid, ja dagahit ahte proševttaid sáhtta čadahit.

Ovdal lei nu ahte lei ohcamuša sturrodas mii mearridii gulai go ohcamuš suohkanii vai Innovasjon Norgii. Nie ii leat šat dál. Dál lea nu ahte dábálaččat ruhtadit suohkanat ovdaproševtta ja IN ruhtada váldoproševtta. Innovasjon Norge lea mielde oasseruhtadeaddjin buot SOF ealáhuskategoriijain, muhto váldodeaddu lea eará ealáhusdoaimmain. Dat ahte lea goabbatlágan doarjjavuohki Finnmárkku ja Tromssa IN guovllukántuvrrain, dagaha ahte dien guovtti fylkka ohccit eai oážžu seammalágan meannudeami. Tromssas dulkojit njuolggadusaid nu ahte almmolaš doarjagiid oassi ii galgga leat eanet go IN iežas doarjjamearit leat. Dasto lea nu ahte go IN sáhtta addit 30 proseantta investerendoarjaga ja SOF juolluda 25 proseantta seamma prošektii, de sáhtta IN addit 5 proseantta doarjaga prošektii. Finnmárkkus dulko IN njuolggadusaid nu ahte SOF doarjja lea nu unni ahte das lea áibbas unnán mearkkašupmi, ja dat sáhtta geavahuvvot iežaskapitála nannemii. Dasto sáhtta ge IN addit ollasit doarjaga iežas doarjjameriid mielde lassin dan doarjagii maid SOF addá iežas meriid mielde. Duohta dilis mearkkaša dat ahte Finnmárkkufitnodat mii ohcá sihke SOF ja IN doarjaga, sáhtta oážžut eanet almmolaš doarjjaoasi iežas prošektii ja iežaskapitála gáibáduš šaddá ge dasto unnit go sullasaš fitnodagas Tromssas. Eanas doaimmaid maid IN ruhtada ovtas Sámi ovddidanfoanddain, lea IN doarjja stuorámuš oassi proševttas. Danin lea ge áššemeannudeami maŋŋil dehálaš gozihit ahte ruhtadanplána čuvvojuvvo. Jus IN juolluda unnit doarjaga go dan mii lea ohccojuvvon, de geahpeda maidái SOF iežas oasi. De ferte ge ohcci ieš meroštallat galgá go proševtta čadahit unnit prošektan vai ohcat eará lassiruhtadeaddji. Prošeakta ferte ollasit ruhtaduvvon ovdal go SOF addá doarjaga.

Fylkamánne hálddaša IN bokte giliid ovdánahttin-dojjagiid ja regionála Giliidovdánahttin-dojjagiid mat leat fitnodagaid ovdánahttima ja investeremiid váste. Eanadoallosuorggi ohccit geavahit daid ruđaid ruhtadit iežaset proševttaid ovtas SOF doajagiin.

Sámediggi lea ráhkadan ovtasbargosoahpamuša Tromssa, Finnmárkku ja Nordlándda fylkasuohkaniiguin, ja lullisami guovlluin mas leat mielde Hedmárku, Davvi- ja Lulli-Trøndelága ja Nordlándda. Dáin ovtasbargošiehtadusain lea jáhkkinis eanet mearkkašupmi sámi guovlluid ealáhusberošteddjiid politihkalaš ovtasbargui, go proševttaid ruhtadeapmái. Fylkasuohkaniin eai leat ruđat ruhtadit čielga fitnodatproševttaid, muhto leat leamaš mielde ruhtadeamen oktasašdoaimmaid ovtas Sámi ovddidanfoanddain. Ovdamearkkat diekkár oktasaš doaimmaide lea álggahanoahpaheapmi.

Gažadaniskadeamis jearaimet livčče go ohccit sáhttan čadahit proševtta SOF doarjaga haga. Vástadusat maid oaččuimet leat dan mielde makkár ealáhussii prošekta gullá. Dat geat leat eanemusat SOF doarjaga duohken, leat duodjeohccit, badjel 61 proseantta sis vástidii ahte sii eai livčče sáhttan proševtta čadahit SOF doarjaga haga. Sivvan dasa sáhtta leat ahte Innovasjon Norge ii ruhtat duodjeháhkamušaid ovtas Sámi ovddidanfoanddain, ja de báhcá dušše suohkan vel vejolaš lassiruhtadeaddjin. Maidái opmodat- futnodatjodihansuorggis lea SOF dehálaš, 57 proseantta ohccin dien suorggis oaiivvildan. Eanas eará ealáhusain lea lohku birrasii 40.

Tabealla 6.2 *Prošeavtta ii lean vejolaš čadahit SOF doarjaga haga*

Duodji	61,3
Opmodat/fitnodatjodiheapmi	57,1
Guolásteapmi	43,8
Industriija/hukseगत ja rustteगत	41,4
Eanadoallu	40
Alm, priv ja sosiála bávalusat	47,5
Turisma	40,3
Gálvogávppašeapmi	28,6
li sierra ealáhus	31

Muhto eai buot SOF ohcamušain leat eará veahkkeruhtadeaddjit. Dasto lea iežaskapitála dat mii ruhtada veahkkin. Sii geat ohcet álggahanstipeandda ožžot gitta 75 proseantta SOF ruhtadeami, ja de eai oaččo eará ruhtagálduin ohcat doarjaga.

Buot SOF ohcamušain gáibiduvvo iežaskapitála, muhto iežaskapitála sturrodat leat čadnon dasa makkár ealáhussii prošeakta gullá ja makkár doaibma lea (geahča tabealla 4.3 ovdalis raporttas). Dat ahte IN dulko njulggadusaid goabbatládje Finnmárkkus ja Tromssas, dagaha maid dan ahte iežaskapitála gáibádus sáhtta leat unnit ohcamušain mat bohtet Finnmárkkus, main IN lea oasseruhtadeaddji. Hálldahus lohka ahte dávjá lea oalle stuora hástalus gávdnat doarvái iežaskapitála. Nuppe bealis sáhtta leat dat ahte ohccit sáhttet geavahit iežaset ruđa mearkan dasa ahte prošeakta boahtá ceavzit.

Go galgá árvvoštallat doaibmá go SOF ovddidanváikkuheaddjin vai mielderuhtadeaddjin, de leat máŋga beali mat dasa váikkuhit. Movt mii dan árvvoštallat, vuolgá das maid mii oaivvildit ovddidanváikkuheaddji doahpagiin. Mii oaivvildit ahte jus foandda galgá sáhttit gohčodit ovdánahttimii váikkuheaddjin, de ii leat doarvái ahte doaibmá dušše ruhtadjuolludeaddjin. De gal ferte maid leat mielde álggaheamen ja ásaheamen doaimmaid. Go galgá váldit badjelas ovddidanváikkuheaddji ovddasvástádusa, de dat mielddisbuktá ahte ferte maid leat ovddasvástideaddjin hábmet ja johtui bidjat odđa politihka ja odđa doaimmaid. Ovddidanváikkuheaddji dehálaš bargoneavvut leat fuomášumit, plánat, bagadallan, doarjja ja ekonomalaš veahkki.

Movt min mielas lea dasto Sámi ovddidanfoandda ovddidanváikkuheaddji doaibma? Lea go ohcamušaid lohku dat mii lea foandda barggu dovdomearka, vai gávdnojit go foandda plánain ja bušehtain ovdamearkkat gos foanda ieš lea evttohan prošeavttaid, áŋgiruššamiid ja bargguid? Vástádus guovtti maŋemus gažaldahkki lea sihke juo ja ii. Min ipmárdus lea ahte hálldahus ja stivra geavahit ollu bargoáiggi vástádallat ohcamušaid mat bohtet. Muhto go geahččat jahkásaš bušehtaid, de gávdnat maid ovdamearkkadihte prográmmaid ja doaimmaid maid foanda ieš dáhtoši čadahit boahttevaš jagiid, muhto eai buot dat leat čadahuvvon. Dat leat ovdamearkkadihte gelbbolašvuodanannema ovddideapmi ja fierpmádagaid huksen, guovlluid ealáhusaid huksen, doaibmaprogrammaid álggaheapmi eanadoalus dahje ealáhusovddidanprošeavttat álggaheaddji nissonolbmuid várás. Dáid mii geahčadit dárkileappot boahhte kapihttalis.

Prošeavttaid ruhteapmi sáhtta maid leat oassi ovddidanváikkuheaddji barggus. Mis eai leat diedut dan birra makkár mállet prošeavttain SOF lea váldoruhtadeaddji, earret álggahanstipenaddain maid foanda ruhtada okto. Gažadaniskadeapmi orro čájeheamen ahte dat leat earenoamáš dehálaččat duodjeohcamušaide. Muhto go 56 proseantta ohccii ohcá doarjaga maid eará báikkiin, čájeha dat ahte SOF lea dehálaš oasseruhtadeaddji, ja

ahte eará ruhtadeaddjit leat dehálaš ruhtadeaddjit lea maid dehálaččat proševttaide madda SOF addá doarjaga. Go galgá árvvoštallat man muddui Sámi ovddidanfoandda sáhtá defineret ovddidanváikkuheaddjin, de ferte maid árvvoštallat deattuha go foanda eará beliid doaimmain ja leat go foanddas eará vuoruheamit go dain eará ovddidanoassálastin/ruhtadeddjiin. Deavdá go SOF ráiggi maid eará ruhtadeaddjit eai nákke deavdit, lea go foanda deavddan earáide? Mii oaivvildit ahte SOF lea lassin eará ruhtadanortnegiidda ja sáhtá ruhtadit ja vuoruhit dakkár guovlluid maid earát eai sáhte. Sihke Sámedikki njuolggadusat ja politihkalaš vuoruheamit addet fondii vejolašvuoda bargat ovddidanveahkin. Dát ii mearkkaš ahte buot mii lea vejolaš lea dahkkon. Sámi ovddidanfoanddas lea ain buoridanmunni ovddidanveahkeheaddji barggus. Dat sáhtá ángireappot searvat ja stivret ovdáneami dan guvlui gosa hálida. Dás lea maid sáhka das ahte čuovvut servodaga ovdáneami ja doarjut daid ealáhusaid main áiggiis áigái leat ovdánavjolašvuodát ja maid servodat dárbbáša. Dán oktavuodas lea SOF leamaš beare láivi. Dat lea eanemusat buđaldan áššemeannudemiin ja ruhtadan (mielderuhtadan) ohcamušaid, ii ge leat nu ollu návccaid bidjan dasa ahte leat ovddabealde servodaga ovdáneami ja leahket njunnošis, bajemus dásis hábmemen sámi ealáhuspolitihka. Dán áššái máhccat fas boahte kahpihttalis.

7 Lea go Sámi ovddidanfoandda váikkuhangaskaomiid geavaheapmi ulbmiliid mielde?

Dán kapihttalis áigut mii geahččat Sámi ovddidanfoandda váikkuhangaskaomiid geavaheami ja ulbmiliid oktavuoda áigodagas 2002-2006. Mii geavahit dakkár geahččanviidodaga vuodđun gos geahččat movt foanda lea hábmen ja oainnusindahkan ulbmiliid dan vida jagis maid mii árvvoštallat, ja lea go váikkuhangaskaomiid geavaheapmi ulbmiliid mielde. Dat váikkuhangaskaoamit maid birra mii dás hupmat, leat eanas dušše foandda ruđalas váikkuhangaskaoamit.

7.1 Sámi ovddidanfoandda ulbmilat

Árvvoštallama bargun lea veardidit dahje árvvoštallat juoidá, ovdamearkkadihte doaimma, prošeavtta, ángiruššama dahje barggu. Mii árvvoštallat Sámi ovddidanfoandda doarjjaortnegiid, ja mii geahččat dan vihtta jagi áigodagas; 2002 rájes gitta loahpageahčái 2006. Min mandáhtta lea kártet foandda ulbmiliid, ja geahččat makkár bohtosat dahje ovdáneapmi lea olahuvvon foandda doarjjaortnegiiguin.

Lea foandda váldoulbmil, oasseulbmiliid oainnusindahkan, strategiijat ja doaimmat mat leat min barggu vuolgabáiki, ja diet dat mitalit maid foanda hálida ja pláne joksat bargguidis bokte.

Nugo čáliimet kapihttalis 3.1 de lea SOF váldoulbmil

”... nanu ja ealli servodagat dássedis ássamiin ja mánggabealát ealáhusaiguin, kultur- ja servodateallimiin. Doarjagat galget nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu ealáhusain. Ohcanmeannudeamis galgá árvvoštallat birasváikkuhusaid.”

Njuolggadusain čilgejuvvo movt dán ulbmila galgá ipmirdit ja mii gáibiduvvo iešgudet suorggis vai joksá ulbmila. Guoskevaš njuolggadusat doaibmagohte ođđajagimánu 1. beaivvi 2004, lasáhusain ahte doaibmaguovlu viiddiduvvo ođđajagimánu 1. beaivvi 2005. Dát njuolggadusat bohte skábmamánu 25. beaivvi 1998 njuolggadusaid sadjái. Eará rievdadeamit go dat ahte ođđa suohkanat dahje oasit suohkaniin bohte mielde, leat dušše smávit rievdadusat. Dat mearkkaša ahte 2004 njuolggadusat leat hábmejuvvon nugo stáhta gáibádušat leat dákkár čállojuvvon njuolggadusaide.

Njuolggadusian daddjo ahte ”váldoulbmilin girjás ealáhusaid ovddideamis lea oččodit nanu ja mánggabealát ealáhusaid. Guolásteami lea ulbmilin bisuhit ja ovdánahttit guolásteami dehálaš materiálalaš vuodđun sámi riddo- ja vuotnaguovlluid ássamii ja bargoeallimii. Eanadoalus lea ulbmilin doalahit dan bargodási mii eanadoalus lea, ja dasa

lassin oččodit eanebuid bargagoahtit eanadoaluin. Duoji ulbmilin lea nannet duoji kultuvran, fágan ja ealáhussan. Maŋemus oassi čállojuvvui dárkileappot 2004:s; ”Ulbmil lea láhčit buoret dili duodjeealáhussii”.

Foanddas leat maid ulbmilat mat gusket lotnolasealáhusaide ja ahte galgá nannet meahcásteami ealáhussan ja kultuvra.

Ulbmiliid olaheami galgá árvvoštallat sierra eavttuid mielde. Dat mearkkaša ahte Sámediggi áigu iskat leat go doarjagiid vuostáiváldit čadahán doaimmaid maidda leat ožžon doarjagiid. Dán raporterengáibádusa birra diedihuvvo doarjjareivves, nu ahte juohke okta gii oážžu doarjaga diehtá ahte son galgá čállit raportta dan birra movt lea ruhtadan prošeavtta dahje doaimma masa lea ožžon doarjaga – movt lea geavahan foandda doarjaga, eará ruhtadanásahusaid doarjaga ja iežaskapitála. Dán reivves ”Ávžžuhus máksit Sámi ovddidanfoandda doarjaga” gáibiduvvo ahte mielde dusin galget leat dakkár báhpirat go huksenrehketdoallu, huksema gárvvistanduodaštus, rehkegiid máksinguittet, duodaštusat ja eará báhpirat. Dát raporta guoská ovddemustá ruhtadollui, goluid čilgen galgá čájehit lea go prošeakta dahje doaimma čadahuvvon plánaid mielde. Dákkár raporta ii dárbbáš mitalit maidege dan birra makkár odđasa dahje makkár nuppástusaid doaimma lea buktán prošeaktaoamasteaddjái. Álggahanprošeavttain ja čielggadanprošeavttain leat eará raporterengáibádusat. Dain galgá sáddet sierra raportta go bargguin lea geargan, mii sáhtá leat ovdamearkkadihte čielggadeami raporta.

Njuolggadusain daddjo viidáseappot makkár eavttuid mielde foanda juohká doarjagiid áiggis áigái. Njuolggadusain daddjo:

” Sámediggi mearrida jahkásaččat ulbmiliid, strategiija ja doaimbajuid bušeahastis. Bušeahastamearrádus mearrida doarjjaortnega bajimus vuoruhemiid. Sámedikki deahálaš vuodđoprinsihppan galget leat máŋggabealatvuohta, dásseárvu ja ollislaš perspektiiva.

Doarjja addo dakkár investeremiidda, ovdaprošeavttaide, buvttavuođideapmái, álggahanstipeandan ja márkánfievrrideapmái, mat galget čadahuvvot Sámi ovddidanfoandda doaimmaguovllu siskkobalde.

Viidáseappot čilgejuvvo guđet suohkanat ja oasis suohkaniin gullet foandda doaimmaguvlui.

Njuolggadusaid mielde sáhtá Sámediggi spiehkastit dábálaš doarjjageavahanvuogis ”jus deattuha earenoamáš vuhtiiváldima báikeválljemii, vuodđostruktuvrii, nisson- ja/dahje nuoraiddoaimbajuide, gilvalandiliide, kulturbeliide jna.” Ii čilgejuvvo moktege mii oaivvilduvvo ”earenoamáš vuhtiiváldimiin”, muhto dat sáhttet leat dakkár áššit go stuora bargguhisvuohta dahje ahte addá doarjaga dakkár doaimmaide main ii leat ekonomalaš vuodđu, muhto main liikká sáhtá leat stuora ávki sámi kultuvrii ja servodahkii.

7.1.1 Guolásteapmi

Dán viđajagi áigodagas maid mii árvvoštallat, leat eandalii vihtta iešguđetlágan doaimma mat namuhuvvojit bušeahastain mat gusket guolásteapmái. Dat leat jurddašuvvan guolástanfatnasiid ja rusttegiid odasteapmái, báikkálaš gádde- ja guollevuostáiváldinrusttegiidda, guollebiebmanealáhussii ja báikkálaš hálddašanmáliide muhtun vuonain. Muhtun doaimmat leat iešguđetládje čállojuvvon jagis jahkái. Dasa lassin namuhuvvo 2004 bušeahast ahte foanda sáhtá doarjut doaimmaid mat gullet

njuorjjobivdui ja njuorjjobuktagiid ráhkadeapmái ja vuovdimii. Dát doaibma ii namuhuvvo ii guovtti ovddit jagiid ii ge mañit jagiid bušehtain šat.

Maid diet doaimmat duodas sistisdollet, dan birra ii čállojuvvo mihkkege bušehtas. Muhtumat dain doaimmain leat čállojuvvon nu viidát ahte daid measta sáhttá gohčodit strategiijan dahje oasseulbmilin. Ja lea ohcci duohken gávnnahit makkár doaimmaid sáhttá álggahit vai sáhttá dien strategiija duohtandahkat. Doarjjastivrra bargu unniduvvo juolludeaddji eiseváldi doaibman. Dat guoská ovdamearkkadihte čuovvovaš áigumušaide: ”Bargat buoridit sámi riddo-ja vuotnaguovlluid mearraealáhusaid ruhtadanvejolašvuodaid” ja ”Vuoruhit dan barggu ahte oččodit ruovttoluotta guolástanvuoigatvuodaid maid leat massán.”

Mii guoská Sámedikki ja foandda raporttaide main čállet doaimmaid birra, de leat jahkediedáhusat oalle guhtetláganat. Vuosttaš jagiin, 2002 ja 2003, de lea jahkediedáhusain čállojuvvon unnán daid áššiid birra mat bušehtain gohčoduvvojit doaibman. 2002 jahkediedáhusa eat gávnna maidege, ja mañit jagi diedihuvvo ahte lea ”válttis oazžut Guovlluráđi guorrasit Sámedikki oidnui”, ja de eandalii go lea ságas sihkkarstit riddo-ja vuotnaguovlluid unnimus fatnasiid guolástanvuoigatvuodaid. Diedihuvvo maid ahte diggi lea deattuhan eará politihkalaš bargguid mat gusket sámiid vuoigatvuodaide ja vejolašvuodaide hálldašit bivddu ja guolásteami (2003 jahkediedáhus).

2004 rájes ja dan golmma mañemus jagis maid mii leat geahčadan, de oaidnit ahte jahkediedáhusain leat miha eanet diedut mat gusket bušehtaid evttohuvvon doaimmaid ja jahkediedáhusaid raporterejuvvon bargguid oktavuhtii. Ovddemustá leat raporttain diedut politihkalaš bargguid birra, nugo ovdamearkkadihte ahte Sámediggi lea giedahallan guolástusdiedáhusa (2004), ja seamma jagi lea čállán ovttasbargošiehtadusa Finnmárkku fylkasuohkaniin dahje ahte lea politihkalaččat bargan struktuvraearreortnegiin, ealli mearariggodagaiguin – nugo gonagasreabbá hálldašepmi, ja ahte lea bargan oččodit eanebuid guolástanámmáhii (2006). 2004 ja 2005 raporttat leat veaháš earaláganat. 2004:s namuhuvvo ahte diggi lea bargan politihkalaččat ”nannet báikkálaš guolásteddiid vuoigatvuodaid ja nissonolbmuid rivttiid seamma suorggis.” Die lea áidna jahki go jahkediedáhusas namuhuvvojit nissonolbmuid rievttit guollealáhusas earenoamážit, go lea sáhka čadahuvvon doaimmain. 2005:s čállojuvvo maid ahte lea juolluduvvon doarjja dihto báikkálaš doaimmaide, nugo ovdamearkkadihte ahte Sámi ovddidanfoanda lea juolludan doarjaga vuotnaproševttaide Deanuvuonas ja Porsáñggus.

Jus mii eat geahča šat jahkediedáhusaide, ja geahččat baicca man ollu oktiibuot lea juolluduvvon guolásteapmái dán viđa jagis, de fuobmát ahte dá lea goalmmádin stuorámuš joavku, dan mearkkašumis gii oazžu eanemus foanddas. Šiega 15 proseantta dán áigodaga doarjagiin leat juolluduvvon guolásteapmái, juogaduvvon 141 iešgudetlágan proševttaide dahje doaimmaide. Go oaidnit ahte jahkesaččat lea juolluduvvon oalle lahka 30 prošektii doarjja, de sáhttá ge dadjat ahte foanda lea oalle ollu ángiruššan guolásteami hárrái iežas geográfalaš doaibmaguovllus. Gažadaniskadeami bohtosat čájehit ahte dain doaimmain livččii guokte viđa doaimmas mat eai livčče sáhttán čadahuvvot foandda doarjaga haga.

7.1.2 Eanadoallu

Seammaládje go guolástusas, de leat maid eanadoallosuorggis namuhuvvon jahkásaččat vuoruhuvvon doaimmat Sámedikki bušehtain. Máiddái dás namuhuvvojit gaskal golbma ja vihtta čuoggá maid buorebut sáhtášii gohčodit ulbmilin go doaibman, ulbmilin maid ektui diggi áigu bargat. Ovdamearkkadihte dakkár áššit go ovddidit ja ealáskahttit

árbevirolaš lotnolasealáhusaid, buoridit eanadoallu gánnahahttima goluid geahpedemiin, gelbbolašvuoda nannemiin, fierpmádagaid huksemiin ja FoU - doaimmain. Ii leat iešalddis čielggas jur juste makkár doaimmaide foanda áigu addit doarjagiid. Leat ollu doaimmat mat sáhttet eanadoalu gánnahahttima buoridit, lasihit gelbbolašvuoda dahje ásaht fierpmádagaid ealáhusii. Dušše muhtun hárvve háviid lea bušehtain sáhka dihto doaimmain, nugo ovdamearkkadihte go daddjo ahte doaimman lea geavahit meahcásteami (2002), ovddidit ja ealáskahttit árbevirolaš lotnolasealáhusaid (2003). Eandalii orro 2006 bušehtas namuhuvvomen oalle čielgasit makkár dihto doaimmain lea sáhka, go daddjo ahte áigot vuoruhit doaluid visttiid ja huksegiid ruhtadeami. Njuolggadusat ohcciide gal celket čielgaseappot; "Earret dábálaš vistehuksengoluide sáhtá foanda maid addit doarjaga oastit mašiinnaid ja bargoneavvuid, daid doarjagiid sáhttet maid mašiidna- ja bargoneavvosearvvit ohcat." Sámedikki eanadoalloeđáhus (2007) čájeha ahte doaluid vistehukseamiid doarjalohku lassána, ja doarjalohku mašiinnaid oastimiidda njiedjá. Eanadoallu lea dat ealáhus mii oažžu eanemus ruđa oktiibuot foanddas, dán viđa jagis lea ealáhus ožžon 23 proseantta olles foandda summas. 187 iešgudetlágan doibmii lea juolluduvvon doarjja dán áigodagas. Min iskkadeapmi čájeha maid ahte foandda doarjaga haga eai livčče diein doaimmain sáhttán čađahuvvot eanet go guokte doaimma viđa doaimmas.

Seammaládje go guolástusas, de leat eanadoalu dáfus nai unnán dieđut Sámedikki 2002 ja 2003 jahkedieđáhusain. 2002 jahkedieđáhusas dieđihuvvo ahte Sámediggi lea ruhtadan mánggajagi proševtta man ulbmil lea lasihit dálloaluid árvoháhkama, ja foanda vuoruhit oktasádoaimmaid eanadoalus, danin go dat lea "dehálaš váikkuhangaskaopmi geahpedit dálloaluid mekaniserengoluid". Dat ovdamearka čájeha dihto doaimma mii sáhtáii váikkuhit dasa ahte olaha "buoret gánnahahttima goluid geahpedemiin" ulbmila. Dasa lassan addá foanda alladit máksinmeriid mielde doarjaga mašiinnain ja bargoneavvuid oastimii maid duohken leat oktasádoaimmaid, go daid ohcamušaide mat bohtet eaŋkilolbmui. Dat lea ávžžuhus ovttasbargat ja juogadit oastingoluid. Leat maid čađahuvvon gealbonannenkursset boanddaide ja boazobargiide geat dáhttot bargagoahtit biebmárvoháhkamiin. Jagiin 2004, 2005 ja 2006 lea jahkedieđáhusaid raporterin muhtun muddui viidát, ja dain namuhuvvojit maid ovdamearkan dihto doaimmat mat foanddas leat ožžon doarjagiid, nugo ovdamearkkadihte ahte foanda lea ruhtadan doaimmaid maid ulbmil lea eanadoallobuktagiin oažžut eanet dietnasa. Ovttasbargoprošeakta, man ulbmil lei ovttasbargat eandoallovisttiid háhkamiin, mas ledje mielde davimus fylkkaid eanadoalloossodaga, buvttii dan bohtosa ahte sii geat proševttas ledje mielde, ožžo hálbbit visttiid. 2004 rájes rievddai foandda váikkuhangaskaomiid geavaheapmi, nu ahte dan rájes besse sii maid ohcagoahtit doarjagiid geain leat stuorát doalut go 1,5 jahkedoaimma. Seamma jagi čállojuvvui ahte doarjagat mat leat juolluduvvon mašinovttasbargiide, leat dagahan buoret ovttasbarggu mašiinnaid ja bargoneavvuid geavaheami oktavuodas eanadoalus.

Sihke 2005:s ja 2006:s čállojuvvu eanemusat politihkalaš bargguid birra jahkedieđáhusain. Bargu WTO-šiehtadallamiid oktavuodas, mielkeearit ja eanadoallošiehtadus leat namuhuvvon (2005) ja sierra earit nuoraide ja nisssonolbmuide, oažžun dihte sin váldit badjelaset mielkebuvttadandoaluid (2006). Sámediggi ii ožžon bealuštusa guhtiige dieid namuhuvvon čuoggáide. Sámediggi fuolastuvvá eanadoalu ovdánemiin 2006:s: "... eatnagat heitet oapmedoaluin, earenoamážit sámi guovlluin. ... boanddat eai nu roahtat huksegoađe. Dat dagaha ahte doallovisttiid divodeamit ja ođasmahttimat mañiduvvojit ja eatnasat heitet oapmedoaluin." Seammás vásihi foanda ahte doaimmaguovllu geográfalaš viiddideapmi miellidbuvttii ahte juolludeamit eanadollui lassánedje. Maiddái dán jagi čájehuvvui ahte mánggas álge ovttas doaimmahit doaluid.

7.1.3 Duodji

Sámi ovddidanfoandda váldobargun dán viđajagi áigodagas lea leamaš čielggadit duodjeealáhusa rámmaeavttuid, ovdánahttit gelbbolašvuoda, bargat buoridit vuovdin- ja márkánastineavttuid ja ásahtit buvttadanfierpmádagaid ja ovttasbargoortnegiid duodjái.

2002:s ráhkaduvvui sierra ovddidanprográmma duodjái, muhto dasa eai ožžon olggobealde ruhtadeami nugo ledje jurddašan. Danin dat čadahuvvui dušše muhtun muddui SUF dábálaš doarjagiiguin. 2003 bušeahtas namuhuvvo ahte foanda bidjá sierra ruđa duoji ovddidanprográmmii, ja jahkedieđáhusas muitaluvo ahte prográmma lea álggahuvvon. Dan birra ii šat daddjojuvvo mihkkege 2004 bušeahtas, ii ge dan jagi jahkedieđáhusas ge, muhto 2005 jahkedieđáhusas mitaluvvo ahte prográmma ii leat vel ollasii ruhtaduvvon. Muhto lea álggahuvvon guovttejaga prošeakta nannen várás fágaohaheami duojis. Čađat dán suorggis vuhtto ahte Sámediggi lea bargan ollu nannet ealáhusa gelbbolašvuoda ja oččodit duojáriidda buoret rámmaeavttuid. 2006:s diedihuvvo ahte dieid bargguid boadus lea ahte lea ráhkaduvvon šiehtadus duodjeorganisašuvnnaiguin (duodješiehtadus), ja ahte leat sirrejuvvon ruđat doaibmadoarjjan, buresbirgenortnegiidda, ovddidandoaimmaide ja ealáhusa gálvomerkenbargui. Dán suorggis lea bargojuvvon hui viidát, lea earet eará vuosttaš geardde go lea ráhkaduvvon raporta ealáhusa ekonomalaš dili birra. Dat čájeha heajos doaibmabohtosa. Guovttejaga prošeakta mii guská oahpahalliidortnegii lea álggahuvvon, ovttasráđiis Finnmárkku ja Tromssa fylkasuohkaniiguin.

Ovddidanfoandda logut čájehit ahte duodji lea dat ealáhus mii lea ožžon buot unnimus doarjaga foanddas dán viđajagi áigodagas, vaikko vel rehkenastá ge mielde duodjeprográmma ja doarjagiid mat leat juolluduvvon ovdánahttindoaimmaide ja oastimiidda. Vuollel ovcci proseantta doarjagiin leat juolluduvvon duodjeealáhusa 82 doibmii. Liikká orro leamen ahte dát ealáhus lea eanemus doarjagiid duohken, dasgo golmmas viđa doarjjavuostáiváldis dadjet ahte sin doaimmat eai livčče álggahuvvon jus eai lean oažžut foanddas doarjaga.

7.1.4 Eará ealáhusdoaimmat

Maiddái dán áššesuorggis cealká Sámediggi ahte diggi ángirušša sihke politihka hábmemiin ja ahte addit doarjagiid doaimmaide mat sáhttet duohtandahkat dán sin politihka. Politihkalaš barguin gesset earenoamážit ovdan guovlluid ovttahttindoibmii searvama. Dat namuhuvvo vuoruhuvvon bargun juo 2003:s, ja namuhuvvo maid 2005:s, gos daddjo ahte diggi áigu nannet ja oktiiheivehit váikkuhangaskaoapmeortnegiid fylkasuohkaniid ovttasbargošiehtadusain. Gelbbolašvuodanannen ealáhusain, ja kultuvrra ja ealáhusa ángiruššamat namuhuvvojit maid buot dan viđa jagis maid mii geahčadit.

Mii guoská dihto doaimmaide, de addojuvvo vejolašvuolta ahte foandda doarjagiid maid sáhtta geavahišgoahit fitnodagaid viidásit ovddidandoaimmaide, ja sámi báikegottiid servicefálaldagaide (2002). 2006:s daddjo ahte ealáhusat galget nannejuvvot dakko bokte ahte juolluduvvo doarjja oastimiidda, buktagiid ovddideapmái ja odđa fuomášumiide. Nissonolbmot ja nuorat namuhuvvojit earenoamážit juohke jagi dán viđa jagis. 2002:s ja 2003:s daddjo ahte diggi áigu ásahtit ealáhusovdánahttinprošeavttaid álggahalli nissonolbmuid várás, ja 2004:s ja 2006:s namuhuvvo ahte foandda doarjagiid sáhtta geavahit ásahtit fierpmádagaid gos nissonolbmuid gelbbolašvuolta sáhtta geavahuvvot

”hutkkálaš fuomášumiid ovddideapmái maid ealáhusain sáhtta geavahit”. 2002 bušehtas čállá Sámediggi ahte ”lea dárbu váldit atnui dan gelbbolašvuoda mii nissonolbmui lea. Áiggi mielde boahtá dat nanusmahttit ealáhusdoaimmaid. Lea dárbu oazžut goappešat sohkašmiid mielde go galgá oččodit nanu ovdáneami sámi báikegottiide. Serviceealáhusain leat eanemus nissonolbmot bargguin. Ferte gozihit buoret bagadallama ja čuovvovleami, ja movttiidahttit ásahit bargosajiid nissonolbmuide ja nuoraide”. Nuorat namuhuvvojit 2002:s ja 2003:s, go čállet ahte diggi galgá searvat ásahit álggahalliidprográmma vásetin nuoraide, sihke ruđalaččat ja hálldahuslaččat.

Mii guoská dasa man ollu jahkediedáhusain lea čállojuvvon ”eará ealáhusdoaimmaid” áŋgiruššamiid birra, de gávdnat unnán dan birra jagiin 2002 ja 2003. 2004 rájes bargagohte oččodit buoret govdašvuođahuksema ja nannet ealáhusaide gullevaš oahppo- ja dutkanbirrašmiid maid ulbmil lea nannet sámi ealáhusdoaimmaid. Sámediggi lea maid leamaš mielde proševttas man sisdoallu lei nissonolbmuid searvan guolástushálldašepmái. 2005:s lea čadahuvvan áŋgiruššan sámi mátkkoštanealáhusa várás. Sámediggi lea vuoruhán gelbbolašvuodanannema ja fierpmádagaid huksema kultur- ja luondduvuđđosaš turismasurggiin. Leat ásahuvvon ovttasbargošiehtadusat Innovasjon Norgiin ja eará oassálastiiguin Finnmárkkus, bargan dihtii juoidá mátkkoštanealáhusa nannemiin Sis-Finnmárkkus. Dát doaimmat fievrereduvvojede viidáseappot jagis 2006.

7.2 Ulbmil vai doaimma?

Lea Sámedikki doarjjastivra mii lea foandda ja dan doarjjaortnegiid ovddasvástideaddji, dan válddi lea Sámediggi delegeren doarjjastivrii. Vuodđun doarjjastivrra vuoruhemiide ja juolludemiide leat Sámedikki jahkásaš bušehtat. Dat guoská sihke ekonomalaš rámmaide ja ulbmiliidda mat gullet daid iešguđet ekonomalaš váikkuhangaskaomiide. Doarjjastivrra raporttain (2001-2005 ja 2006) gávdnojit čilgehusat mat čájehit ohcanhivvodaga ovdáneami ja man ollugat ožžot ohcamušaide doarjagiid. Doppe oaidná maid man stuora summat juolluduvvojit gaskamearálaččat, man ollu juolluduvvo guđege suohkanii ja iešguđet ealáhussii, ja maiddá man ollu lea mannan oastimiidda ja doaimmadoarjjan.

Go galgá gávdnat vuoruhemiid ja bohtosiid oktavuoda, de ferte geahččat Sámedikki bušehtain. Doarjjastivra čujuha maid daidda. Sámedikki 2002-2006 bušehtat ja jahkediedáhusat čájehit earát eará maid diggi lea bargan ealáhusaid ektui. Dat lea guovtti oasis; barggut ja áŋgiruššamat politihkalaš ásahusaid ektui mat leat olggobealde Sámedikki, ja barggut ja áŋgiruššamat maid Sámi ovddidanfoanda bargá iežas kundariid ektui. Danin leat ulbmilat, strategiijat ja doaimmat bušehtain hui viidát, ja dat eai siskkil dušše foandda bargguid, maid mii guovdilastit dás. Muhto ii leat ge dat masa mis leat moaitámušat mii guoská Sámedikki bušehtaide ealáhussuorggis. Dat mii baicca dahká váttisin ipmirdit bušehtaid, lea ahte mángga sajes eai earut čielgasit goal lea boahhte jagi bargguid ulbmil, strategiija ja doaimma. Mángga sajes leat ovdamearkkat gos dat mii gohčoduvvo doaimman, duohtavuodas lea ulbmil. Ii ge leat áibbas čielggas mii lea ovddidanfoandda ovddasvástádus ja mii lea muđui Sámedikki ovddasvástádus áššiin mat gohčoduvvojit doaimman bušehtas. Ovdamearkkadihte lea oktiigullevašvuoha bušehta doaimmain ja dain doaimmain mat doarjjastivrra 2006 raporttas navdojuvvojit leat ovddidanfoandda ovddasvástádussan. Okta dain ”doaimmain” lea ”bargat oččodit buoret ruhtadanvejolašvuodaid sámi riddo- ja vuotnaguovlluid merii gullevaš ealáhusaide”. Dat lea foandda váldoulbmila mielde, gos earet eará daddjo ahte guolástuspolitihka ” ulbmil lea doalahit ja ovddidit guolásteami dehálaš ealáhusvuodđun sámi riddo- ja

vuotnaguovlluid ássamii ja barggaheapmái.” (Sámi ovddidanfoandda njuolggadusat). Sáhtta gal leat nu ahte ovdalis namahuvvon ulbmil gáibida ásahtit ollu iešguđetlágan doaimmaid, ja jáhkkimis maiddái áŋgiruššamiid olggobealde ovddidanfoandda doaimbanguovllu. Sámediggi lea mielde ollu polithkalaš dásiid ráđiin, lávdegottiin ja bargjoavkkuin, earet eará danin vai nagodivččii váikkuhit ealáhuspolitihkkii, guolástuspolitihkkii dahje ealáhuspolitihkkii. Ollu dán bargguin dáhpáhuvvet olggobealde ovddidanfoandda ja doarjjastivrra doaimmaid, muhto jahkediedáhusain ii mitaluvvo nu ollu dieid barggaid birra.

Go ovddidanfoanda nu háreve mitala čielga doaimmaid birra dan áigodagas maid mii geahččat, ja dávjibut baicca namuha ulbmiliid, de lea earáid duohken čilget sisdoalu, namalassii dan makkár doaimmaid guđege ulbmilis sáhtášii ráhkadit. Dat sáhtta maid mielddisbuktit ahte ohccit dahje suohkanat eai boade diehtit vuoruhemiid birra, dahje ahte dušše muhtumat dihtet daid birra ja earát fas eai. Diekkár dilli sáhtta dagahit ahte buohkaid ohcamušat eai meannuduvvo seammaládje. Eahpečielga ulbmilat dagahit maid váttisin árvvoštallat lea go joksán mihttomeriidis. Go ulbmilat leat eahpečielgasat, unnán oinnolaččat dahje juohkehačča dulkoma duohken, de lea dábálaččat váttis cealkit lea go ollen beallemuddui vai áibbas mihttomeari rádjái.

Go dat lea daddjon, de fertet maid lasihit ahte gávdnojit diehttelas maid ovdamearkkat gos čielga doaimmat leat namahuvvon dan oasis gosa doaimmat gullet bušehtas, ja ahte daid doaimmaide leat čállojuvvon raporttat. Muhto nu ii leat jámma dahkkon jahkediedáhusain. Leat maid ovdamearkkat mat čájehit doaimmaid dahje bargosurrgiid main leat čadahuvvon ollu barggut, muhto daid birra ii leat jahkediedáhusain čállojuvvon raporta.

7.3 Lea go Sámi ovddidanfoanda joksán mihttomearis?

Ovdalis namahuvvon gažaldat lea juste jur guovddázis min árvvoštallanbarggus. Dán raporttas mii árvvoštallat SOF barggaid viđajagi áigodagas, galgat vástidit leat go váikkuhangaskaoamit geavahuvvon foandda ulbmiliid mielde, movt doarjagiid vuostáiváldit vásihit foandda ja movt foanda doaimma guovllupolitihkalaš váikkuheaddjin. Mii leat digaštallan dieid gažaldagaid golmma ovddit kapihttaliin, ja ovdalis dán kapihttalis. Dás vuolábealde lea čoahkkáigeassu, Muhto ovdal go dan rádjái ollet, de áigut dadjalit ahte čoahkkáigeassin ii leat nu beare álki. Váldosivvan dasa lea ahte mis leat meroštallamiin váttisvuodát, eat mii buot áiggiid dieđe movt mii galgat meroštallat dan man muddui Sámi ovddidanfoanda lea joksán mihttomearis, ja danin eat sáhte buot áiggiid dadjat jur nu sihkarit man dásis foandda bargu lea ollašuvvan. Nugo ovdal lea namuhan, de ráhkada SOF jahkásaš plánaid – maid ovdanbukta juohke bušehtas, ja raporttaid gávdnat jahkediedáhusain. Dán árvvoštallama vuolggabáiki lea jahki 2002. Ii gávdno olles dán áigodahkii čohkkejuvvon mihttomearri bargguide, ahte maid livččii jurdda olahit dán áigodagas. Ulbmilat ja doaimmat ovddiduvvojit jagis jahkái. Muhto ii leat dat mii dahká váttisvuoda, muhto baicca dat ahte ulbmilat eai leat jorahuvvon doaimman ja ovdanbuktojuvvon doaimman. Danin eat dieđe nu sihkarit movt ulbmiliid galgá dulkot. Nuppiin sániin dadjat, de eat dieđe nu čielgasit maid SOF hálida olahit, ja danin eat sáhte ge meroštallat lea go foanda olahan mihttomearis.

7.3.1 nanu ja ealli servodagat

Sámi ovddidanoandda váldoulbmil lea oččodit nanu ja ealli servodagaid gos lea bissovaš ássan ja mánggabealát ealáhusat ja girjás kultur- ja servodateallin. Dan lea foanda dahkan dakko bokte ahte lea geahččan servodaga ovdáneami iešguđet ealáhusaid ovdánemiid ektui. Mii geahččat dás duoji, eanadoalu, guolásteami ja eará ealáhusdoaimmaid. Sámedikki bušehtain ja jahkedieđáhusain lea sierra čálus juohke namuhuvvon ealáhusa birra.

Go oppalaččat geahččat ohcanhivvodahkii mii lea boahtán Sámi ovddidanfondii dán viđa jagis, de oaidnit ahte áššelošku lassána ja mearrádusaid lohku maid lassána. Doarjagiid biehttalemiid lohku lea maid lassánan. Eanebut ohcet doarjagiid, ja eanetbut ožžot. SOF bargu – mii dás meroštallojuvvo meannuduvvon áššiid logu mielde – lea nuppiin sániin dadjat lassánan dán viđajagi áigodagas. Maiddái gaskamearálaš doarjjasumma prošeavttaide lea lassánan. Orro leamen nu ahte foandda sadji nugo doarjagiid juohkin ásahus lea nannejuvvon dán áigodagas.

Muhto ii SOF galgga dušše summal juohkit ruđain mat das leat juohkinláhkái, ruđat galget geavahuvvot dihto guovlluide, ja galget loahpaloahpas váikkuhit oážžut nanu ja ealli servodagaid, nugo daddjo ulbmilparagráfas. Lea go dasto dilli nu? Sihke dieđut maid leat ožžon gažadaniskadeamis ja dieđut maid oaččuimet go leat jearahallan ovddidanfoandda politihkkáriid ja hálddahusbargiid, čájehit ahte dilli lea nie. Foandda doarjagat dagahit buori ovdáneami doppe gos dat geavahuvvojit, ja dat mannet doaimmaide mat muđui eai oččoše doarjagiid, dahje doaimmaide mat váikkuhit dasa ahte muhtun bargosadji nagoda ovdánit viidáseappot. Doarjagat geavahuvvojit ja juogaduvvojit iešguđet ealáhusassurggiide. Váldodeaddu galgá leat eanadoalus, nugo lea mearriduvvon. Jagiid 2004-6 mihttomeari ahte juolluditi x proseantta eanadollui lea eanet go bures olahuvvon, danin go leat boahtán nu ollu ohcamušat. Doarjjastivrras lea váldi lasihit rámma gitta 30 proseantta rádjái. Ii leat liikká makkárga ágga ballat ahte foandda doarjagat eai váikkut buori ovdáneami dohko gos dat geavahuvvojit.

Foandda ulbmil ii leat geavahit ruđa mii das lea summal, muhto geahit ruđa dihto ulbmiliidda. Ja go dien gažaldaga galgat árvoštallat, de fertet geahččat movt foanda lea bargan joksas dihtii ulbmiliiddis, dat mearkkaša makkár doaimmaid lea välljen čadahit olahat dihtii mihttomearis.

Ovdamearkan dasa ahte foanda bargá ulbillaččat, lea ahte foanda cealká ahte buhtis ealáhusprošeavttaid galgá vuoruhit ovddabeallái kultur- ja sosiálprošeavttaid.

7.3.2 ... nannet nissonolbmuid searvama ja dásseárvvu

” Ruđat (SOF doarjagat) galget veahkehit nissonolbmuid searvat ealáhuseallimii ja nannet dásseárvvu.” Diet cealkka lea Sámi ovddidanfoandda ulbmiliin. Das daddjo čielgasit ahte ruđat eai galgga geavahuvvot dušše nannet servodagaid mat gullet foandda geográfalaš doaibmaguvlui. Foanddas lea maid áigumuš ja beroštupmi veahkehit nissonolbmuid searvat ealáhusdoaimmaide, ja foandda bargu galgá nannet dásseárvvu.

Gávdnojit ollu vuogit movt nissonolbmuid sáhtá veahkehit searvat ealáhusbargguide. Foanda sáhtá dien ulbmila joksat earet eará jus sirre muhtun oasi ruđain doaimmaide maid nissonolbmot jodihit, beroškeahhtá makkár ealáhusas. Dat sáhtá nannet ealáhusaid main árbevirolaččat leat bargan ollu nissonolbmot, dahje sáhtá ásahit sierra doaimmaid oččodan dihte nissonolbmuid dakkár ealáhusbarguide gos leat unnán nissonolbmot, dahje

sáhtta álggahit sierra nissonprošeavttaid dainna mihttomeriin ahte oažžut eanet nissonolbmuid šaddat boahttevaš fitnodatálggaheaddjin. Go geahččat makkár plánat Sámedikkis ja Sámi ovddidanfoanddas leat gudege jahkái dán viđa jagis maid mii leat geahčadan, de eat oainne beare galle diekkár doaimma maid dás ovdalis namuheimmet. Leat gal nissonolbmot namuhuvvon earenoamážit evttohuvvon doaimmaid olis juohke jagi bušehtain, earret 2005, muhto lea váttis dadjat ahte dušše dat dagaha ahte foanda lea garraseappot bargan nannet nissonolbmuid dili ja dásseárvvu. Doaimmat vásetin nissonolbmuid leat namuhuvvon ”eará ealáhusdoaimmaid” vuolde, ja das lea sáhka ealáhusovddidanprošeavttain mat leat álggahalli nissonolbmuid várás. Mii dien boadus lea, dan birra eat oainne maidege jahkediedáhusain, ja dieđut maid oaččuimet hálddahas orrot čájeheamen ahte diet doaimma ii leat čadahuvvon. Muhto mii oažžut dihtosii ahte diggi lei 2004:s mielde prošeavttas man sisdoallu lei nissonolbmuid searvan guolástushálddašeapmái.

Lea gal diehtelas vejolaš veahkehit nissonolbmuid searvat ealáhusdoaimmaide vaikko vel ii álggat ge dasa vásetin doaimmaid dahje prográmmaid. Sáhtta ovdamearkkadihte giddet earenoamáš beroštumi ohcamušaide maid nissonolbmot leat čállán, ja válljet doarjut nissonolbmo dakkár oktavuodain gos lea sáhka ahte dievdu ja nissonolmmoš leaba seammalágan doaimmaide ohcan, ja ii leat vejolaš goappešat ohcciide addit doarjaga. Sáhtta maid bargat dan ala ahte oažžut eanet nissonolbmuid ohcat, vai leat eanet ohcamušat maid gaskkas sáhtta válljet, ja vai lea sihkkareabbo dasa ahte juolluduvvo eanet doarjja prošeavttaide maid nissonolbmot jodihit. Buot diekkár doaimmaid bohtosiid oainnašii foandda statistihkain.

Go geahččat ohcamušaide mat fondii leat boahtán viđajagi áigodagas 2002 – 2006, de dahket nissonolbmuid ohcamušat gaskamearálaččat 18, dahje 24 proseantta (eará kategoriseren, geahča 4. kapihttalis).^[1] Seammás oaidnit ahte nissonolbmuid mielihuvvo dávjijbut doarjja go dievdduide, ja gaskamearálaččat lei doarjja nissonolbmuid seamma dásis go dievdduide 2006:s. Muhto, go geahččat ovdáneami gitta 2002 rájes mii lea min vuolggabáiki, de oaidnit oppalaččat ahte ovddidanfoanda duohtavuodas lea miha eanet dievdduid foanda go nissonolbmuid. Dán diehtá foanda: ”Doarjjastivrra mielas lea váttis go leat nu unnán nissonolbmot geaidda ealáhusdoarjagat addojuvvojit, earenoamážit danin go muhtun báikkiin Sámi ovddidanfoandda doaimbaguovllus orrot miha eanet dievddut go nissonolbmot, ja nu šaddá skierbmás ássandilli. Dat ahte ii juolluduvvo seamma ollu goappáge sohkabeallái, boahtá das go Sámedikki bušehtat láidestit ovddidanfoandda addit eanemus doarjagiid vuoddoealáhusaide. Vuoddoealáhusain leat eanemus dievddut, ja nissonolbmot leat eanas bálvalusbargguin. Boahteáiggi hástalusat leat guovtti oasis; ferte lasihit juolludemiid dakkár ealáhusaide go barget eanemusat nissonolbmot ja ferte movttiidahttit nissonolbmuid searvat vuoddoealáhusaide. Dan sáhtta dahkat jus lasiha doarjagiid duodjái ja eará ealáhusaide gos leat ollu nissonolbmot ja lasiha doarjjaproseantta nissonolbmuid geat doibmet vuoddoealáhusain.” (Sámedikki doarjjastivrra raporta 2001-2005, siidu 7).

2006 jahkeraportta meannudeami oktavuodas lea stivra duhtavaš dainna go foandda doarjagat leat buorebut juogaduvvon sohkabeliid mielde. Seammás cealká lávdegoddi ahte ”ferte ain atnit čalmmis dan ahte galgat joksat eanet nissonolbmuid ja nuoraid, danin go muhtun ealáhusain leat ain miha eanet dievddut go nissonolbmot” (Sámedikki doarjjastivrra raporta 2006, ášši 20/07).

[1] Doarjjastivrra raporttain (2001-2005) leat eará, ja miha alit proseantalogut, muhto sin loguin leat nissonprošeavttat dakkár prošeavttat mat muđui leat sirrejuvvon kategoriijaide ”nissonolbmot” dahje nissonolbmot/dievddut”, ja ”fitnodatkategoriija” ii leat mielde.

Min čeahkkáigeassu dás lea ge dasto nu ahte vaikko vel leat ge dorjon eanet prošeavttaid dahje doaimmaid maid nissonolbmot jodihit, de mii leat eahpesihkkarat dan hárrái ahte sáhttit go loahpalaččat cealkit ahte foanda lea bargan doarvái dán suorggis. Dat ahte nissonolbmuid juolluduvvo stuorát oassi foandda ruđain loahpageahčen dán áigodaga, ii dárbbáš vuolgit foandda ángiruššamiin, ja foanda ii čále ge nu beare ollu iežas rahčamušaid birra. Danin sáhtta ge ovdáneapmi seamma bures dáhpáhuvvan juo iešalddis dahje ahte nissonolbmot leat čeahpit hutkat prošeavttaid, ohcamušaid ja doaimmaid ja danin ožžot doarjaga. Dan duodašta maiddái foanda (geahča 4. kapihttalis). Dat mearkkašivččii dan ahte foanda vállje buriid ohcamušaid ovddemussii ja eandalii buriid ohcamušaid mat bohtet nissonolbmui, muhto foanda ii bargga maidege earenoamážit dan ektui ahte oažžut álggahalli nissonolbmuid dahje nissonolbmuid geat barget ealáhusain ohcat doarjagiid.

7.3.3 ...birasváikkuhusat

”... Ohcanmeannudeamis galgá árvoštallat birasváikkuhusaid.”

Mii eat sáhte nu beare ollu cealkit dasa mii oaivvilduvvo birasváikkuhusaiguin, ja movt daid galgá vuhtiiváldit ohcamušaid meannudeamis. Min mielas dán ášši viidodat ii oba oidno ge foandda bargguin ohcamušaid giedahallamiin, ii goit strategijaid ja doaimmaid oktavuodas. Ii dat namuhuvvo earenoamážit go bušehttii evttohuvvojit doaimmat, ja dan birra ii čállojuvvo mihkkege jahkedieđáhusain. Eat mii dieđe man muddui dán beali vuhtiiváldet earkilohcamušaid meannudeamis, dat bargu ii leat oassin dain dieđuin mat min barggus lea vuodduin. Mii guoská jahkásaš doaimmaide, de gávdat ovttá ovdamearkka dasa ahte leat vuhtiiváldán birrasa, ja dat lea guolástusas, gos ollu jagiid leat bargan doaimmain man ulbmil lea veahkehit iešguđetlágan guollešlájaide guoskivaš guollebiebmanrusttegiid mat eai leat vahágin birrasii.

7.4 Mihttomearit ja váikkuhangaskaomiid geavaheapmi

Dán kapihttala čálidettiin leat mii čujuhan Sámi ovddidanfoandda váilevuodaid mat gusket ovdanbuktimii, konkretiseremii ja bargguide joksat mihttomeriidis. Foanda cealká čielgasit maid sii vuoruhit – bajemus dásis, muhto ii nu čielgasit go guoská doaimmaide mat galget váikkuhit dasa ahte foanda olaha mihttomearis.

Árvoštallanáigodagas lea ohcanhivvodat bearehaga stivren foandda. Foanda lea meannudan áššiid ja buoremuddui addán doarjagiid prošeavttaide maidda leat ohcan doarjagiid, ii ge leat nu beare garrasit vuoruhit daid vuostálaga. Sámi ovddidanfoanda berre doallat iežas váldoulbmila, muhto ferte oasseulbmiliid čilget buorebut, ja ii unnimustá čilget doaimmaid. Dán áigodaga bušehtain ii leat buot áiggiid leamaš čielggas mat leat mihttomearit ja mat leat čielga doaimmat, nugo áššit leat ovdanbuktojuvvon jahkásaš bušehtain. SOF ferte čielgaseappot čájehit mii foandda politihkalaš nannenbargu lea, ja makkár doaimmaid áigu boahttevaš jagiid vuoruhit. Doaimmat fertejit čadnot bušehttii, ja ferte boahit ovdan makkár váikkuhusat iešguđet doaimmaid válljemis leat bušehttii. Vaikko bušehtain lea ge dušše oanehaččat vuoruhemiid birra, de berre foanda bargat eanet dan badjelii ahte dovddusindahkat iežas vuoruhemiid, sáhtta ruovttusiidduin almmuhit, ja lágidit doaimmaid birra dieđuid suohkaniidda.

Evttohuvojit nannensuorggit ja namuhuvojit ulbmilat man guvlui galgá bargat, muhto ii buot áiggiid leat vejolaš gávdnat doaimmaevttohusaid ja dihto rahčamušaid maiguin Sámi ovddidanfoanda bargá, mat galget veahkehit joksat mihttomeari. Dát lea váttisvuohta sihke bušeahtain ja jahkedieđáhusain, ja lea maid váttisvuohtan go jahkedieđáhusain eai álo čále buot doaimmaid birra mat lea álggahuvvon.

Liikká lea mis buorre vuoddu čoahkkáigeassun cealkit ahte foandda váikkuhandoaimmaid geavaheapmi lea ulbmiliid mielde. Foanda lea vásihan ahte áššiid lohku lea lassánan dán viđajagi áigodagas, ja lea olles dán áigodagas juohkán ruđaid mat leamaš foanddas juohkimii. Ruđaid lea juohkán iešguđet ealáhussurggiide, ja eanet ja unnit gudege suohkanii doaimmaguovllus. Min moaitámušat eai dasto guoskka ge dábálaš doarjjajuohkin vugiide dahje váikkuhangaskaomiid geavaheapmái, muhto mii moaitit vuogádaga mii ii čilge ja bargga doarvái čielgasit ulbmiliiguin, ja mas dasa lassin eai leat doarvái buorit raporterenvuogit dan ektui ahte daid mielde sáhtášii árvvoštallat lea go foanda joksan mihttomeriidis. Go sihke áššemeannudeapmi ja doarjagiid juohkin orro dáhpáhuvvamin ulbmiliid mielde, de dat orro čájeheamen ahte foandda hálddahuš dovdá mihttomeriid bures ja diehtá movt daid galgá ipmirdit, ja ahte váivelaš operašunaliseren ja váivelaš raportereren vuosttažettiin lea váttisvuohta olggobeale olbmuide. Muhto sihke olggobealde olbmuide ja siskkáldas birrasii ferte leat áibbas čielggas maid foanda áigu olahit, ja maid bargá dan ektui. Dien dáfus eai leat Sámi ovddidanfoandda bargovuogit leamaš doarvái buorit dán viđajagi áigodagas.

Miellddus 1

Suohkanat ja ohcamušat

Tabealla 7.1 *Ohcamušaid lohku suohkaniid mielde, 2002-2006. Juolludanproseanta*

Suohkan	2002	2003	2004	2005	2006	Oktiibuot	Juolludanproseanta
Kárášjohka	53	31	36	31	32	183	69
Guovdageaidnu	30	41	35	38	30	174	60
Porsángu	30	28	21	34	23	136	67
Deatnu	30	23	34	22	25	134	72
Gáivuotna	18	27	18	13	28	104	75
Áltá	19	21	17	17	17	91	53
Návuotna	10	14	16	20	19	79	66
Divttasvuotna	11	8	18	5	13	55	56
Omasvuotna	11	12	10	10	7	50	60
Ivgu			2	18	24	44	64
Tromsa	9	11	6	9	8	43	52
Davvenjárga	2		4	14	11	31	42
Gáŋgaviika	7	4	9	5	4	29	65
Fálesnuorri	8	2	9	8		27	44
Unjárga	3	2	7	7	8	27	66
Skániid	6	5	2	5	4	22	72
Davvesiida	3	7	4	5	2	21	57
Muosát	2		4	6	5	17	64
Mátta-Várjjat	2	3	2	2	7	16	56
Láhppi	1			10	2	13	54
Oslo	5	2	1	2	2	12	67
Evenášši	2	2	2	4	2	12	42
Loabát		4	2	1	5	12	75

Ráisavuotna	2	4	4	1	1	12	50
Snáasa	1	5	2	2	1	11	91
Rivttát		1	2	2	5	10	80
Čáhcesuolu	1	2	2	2	1	8	50
Tranøy	1	5	1			7	57
Leaŋgaviika		1	3	2	1	7	43
Hammerfeasta	3	3		1		7	29
Hápmir				3	2	5	60
Narvik		1	2		1	4	25
Ráisa	1	1	1	1		4	50
Engerdal	1	1	1			3	100
Trondheim	1	1			1	3	33
Harstad	2		1			3	33
Báhccavuotna		1		1	1	3	67
Røros	1	1				2	0
Steinkjer	1		1			2	100
Grogn	1		1			2	0
Beiern	1				1	2	100
Saltdal				1	1	2	0
Báhccavuotna			1		1	2	50

28 suohkaniin lei dušše okta ohcan.

Suohkanat mat gullet SOF doaibmaguvlui (2005) leat merkejuvvon gassa bustávaiguin.

Miiddus 2 Gažaldatskovvi

Besøksadresse:
Gaustadalléen 21

Postadresse:
Postboks 44 Blindern
0313 Oslo

Telefon: 22 95 88 00
Telefaks: 22 60 77 74

Org.nr. NO 970205284

Buohkaide
geat leat ohcan doarjaga Sámi ovddanfoanddas 2002-2006

Din čuj.:

Min čuj.:

Oslo,
Borgemánu 27. beaivvi 2007

Sámi ovddidanfoandda doarjjaortnegiid árvvoštallan

Sámediggi lea dál čadaheamin iskkadanbarggu man ulbmil lea gávnnaht movt foandda doarjjaortnegat doibmet, ja lea go dárbu rievdadit maidege. Lea Norut NIBR Finnmark ja Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) mat čadahit dán barggu. Reive ja gažaldatskovvi maid dál oaččut, lea oassi dán iskkadeamis.

Áigodagas 2002-2006 lea SOF ožžon sullii 1500 ohcamuša, ja buohkat geat dien áigodagas leat ohcan doarjaga foanddas, leat mielde min iskkadeamis. Lea hui dehálaš oažžut dihtosii movt guhtege ohcci árvvoštallá Sámi ovddidanfoandda, ja guđe muddui guhtege lea duhtavaš dahje duhtameahtun foandda bargguin ja fálaldagaiguin. Dál lea dus vejolašvuohta buktit iežat oaiviliid foandda birra. Gažadaniskadeapmi, ovttas olles dainna bargguin maid mii muđui bargat dán árvvoštallanprošeavttas, galgá leat vuodđun divaštallat lea go dárbu foandda rievdadit.

Sávvat ahte nu eatnagat go vejolaš searvvaše gažadaniskadeapmái, ja bivdit du deavdit skovi ja sáddet dan ruovttoluotta konvoluhtain mii dás čuovvu [manjemustá gaskavahku čakčamánu 12. beaivvi 2007.](http://nibrforsk.nibr.no/mrIWeb/mrIWeb.dll?I.Project=SUF1) Jus hálidat Internehtas vástidit, de sáhtát dan bargat. De ozat dáppe:

<http://nibrforsk.nibr.no/mrIWeb/mrIWeb.dll?I.Project=SUF1>. Vai beasat iskkadansiidui internehtas, de fertet čállit iežat respondentnummara, maid gávnnaht dan skovis maid leat ožžon. It beasa siidui ovdal dien nummara leat almmuhan, ja de sáhtát searvat iskkadeapmái. Nummar lea maid ásahuvvon danin vai mii diehtit geaidda mii soaitit dárbašit sáddet muittuhusreivve. Listu mas diet nummarat leat, billistuvvo maŋŋá go mii leat geargan dáinna bargguin. Skovi deavdin lea eaktodáhtolaš, ja dieđut maid dus oažžut, eai almmuhuvvo dan hámis ahte gii ge sáhtá diehtit ahte dat leat du dieđut.

Sin gaskkas geat devdet ja sáddejit skoviid geassit mii vihtta olbmo geat vuitet 10 flaxloatta guhtege.

Jus dus ležžet gažaldagat iskkadeami oktavuodas, sáhtát váldit muinna oktavuoda. Njuolggonummar munnje lea 22 95 88 89. Sáhtát maid čálestet munnje e-boastta: sigrid.skalnes@nibr.no.

Sávvat ahte searvvat iskkadeapmái! Giitu veahki ovddas!

Ustitlaš dearvuodaiguin
NORSK INSTITUTT FOR BY- OG REGIONFORSKNING

Sigrid Skålnes
Dutki

Jorgal árkká jus dáhtut dárogiel teavstta

Norsk institutt for by- og regionforskning
Postboks 44 Blindern, 0313 Oslo
Tlf. 22 95 88 00
Kontaktperson: Sigrid Skålnes
Prosjektnr.: O-2574

Respondentnummer

Evaluering av Samisk utviklingsfond- Sámi ovddidanfoandda árvvoštallan

1. Informasjon om prosjektet/tiltaket det ble søkt støtte om
Dieđut prošeavtta/doaimma birra masa ohccojuvvui doarjja

Hvilken kategori nedenfor hører tiltaket/prosjektet du søkte om inn under? *Dersom du har søkt om prosjektmidler innenfor flere næringsområder, kryss av for disse.*
Guđe suorgái gullá doaibma/prošeakta masa ohcet doarjaga? *Jus leat ohcan prošeaktadoarjagiid mángga ealáhusuorggis, merke daid buot.*

- ¹ Duodji
² Eiendom/forretningsdrift - Opmodat/fitnodatjodiheapmi
³ Fiske - Guolásteapmi
⁴ Industribygg og anlegg - Industrijahukseगत ja rustteगत
⁵ Jordbruk - Eanadoallu
⁶ Offentlig, privat og sosial tjenesteytelse (inkl kultur) - Almmolaš, priváhta ja sosiála bálvalusat (maiddái kultuvra)
⁷ Turisme- Turisma
⁸ Varehandel - Gálvogávppašeapmi
⁹ Næring ikke oppgitt - Ii almmuhan makkár ealáhusuorgái guoská

Ble søknaden innvilget? Dorjo go du ohcamuša?

- ¹ ja - juo
² nei - eai

2. Søknaden - Ohcamuš

Når søkte du/dere om støtte fra Samisk utviklingsfond? *Sett flere kryss dersom du har søkt mer enn en gang.*

Gos don/doai/dii ohcet/ozaidet doarjaga Sámi ovddidanfoanddas? *Merke mángga ruktui jus leat ohcan eanet go okte*

- ¹ 2002
² 2003
³ 2004

⁴ 2005

⁵ 2006

Har du søkte mer enn en gang? Leat go ohcan eanet go okte?

¹ ja, hvor mange ganger? juo, man galle geardde? |__|

² nei - in

Om du søkte flere ganger, gjaldt det samme prosjektet? Jus ohcet mánggii, ohcet go seamma prošeaktii?

¹ ja- juo ² nei - in ¹

Dersom du har søkt om midler flere ganger, hva er grunnen til det?

Jus mánggii leat ohcan doarjaga, manne leat nu dahkan?

¹ fordi søknaden ble avslått første gang - danin go eai addán doarjaga vuosttaš geardde

² fordi prosjektet ble utvidet og det var behov for ekstra midler - danin go viiddidín proševtta ja lei dárbu liige doarjagii

³ til et nytt prosjekt - odđa prošeaktii

⁴ andre grunner, hvilke - jus lea eará ágga, čilge makkár?

Dersom søknaden(e) ble innvilget, fikk du/dere hele summen det ble søkt om?

Jus dorjo ohcamuša (aid), ožžot go/oaččuidet go olles summa maid ohcet/ozaidet?

¹ ja, hele ² ja, deler av

summen summen

juo, olles summa juo, oasi summas

Dersom søknaden ikke ble innvilget, forstod du begrunnelsen fondet ga for avslaget?

Jus eai miehtan addit doarjaga maid ledjet ohcan, ipmirdit go ákkastallama man vuodul foanda biehttalii addimis doarjaga?

¹ Ja, det gikk klart opp for meg/oss at søknaden min/vår ikke var god nok - Juo,

ipmirdin/ipmirdeimme/ipmirdeimmet ahte mu/munno/min ohcamuš ii lean doarvái buorre

² Ja, fordi tiltaket viste seg å ikke falle inn under SUFs prioriterte områder - Juo, danin go doaimma ii gusto heiven SOF vuoruhuvvon surggiide

³ Ja, fordi søknaden gjaldt tiltak utenfor virkeområdet til SUF - Juo, danin go ohcamuš guoskkai doibmii/daaimmaide olggobealde SOF doaimmiguovllu

⁴ Ja, men jeg/vi er overhodet ikke enige med de begrunnelsene SUF gir - Juo, muhto mun/moai/mii eat leat oppalohkái ovttaoavilis SOF ákkaide

⁵ Nei, avslaget og begrunnelsen for det var helt uforståelig for meg/oss - Ii, biehttaleapmi ja ákkastallan lei áibbas áddemeahtun munnje/munnuide/midjiide

⁶ Vet ikke - In dieđe

Dersom du/dere fikk avslag på søknaden, klaget du/dere på avslaget? Jus biehttaledje doarjumis du/dudnu/din ohcamuša, váiddiidet go biehttanmearrádusa?

¹ ja - juo ² nei - ii ²

Om ja, ble klagen tatt til følge? Jus váiddiidet, čuovvoledje go váidaga?

¹ ja - juo ² nei - ii ³

Samisk utviklingsfond skal bidra til et sterkt og allsidig næringsliv. Generelt skal fondet styrke likestilling og arbeide for kvinners deltakelse i næringslivet. Kjenner du til denne prioriteringen?

Sámi ovddidanfoanda galgá ovddidit nanu ja mánggabealát ealáhusaid. Oppalaččat galgá foanda nannet dásseárvvu ja bargat buoridit nissonolbmuid searvama ealáhusain. Dihtet go ahte SOF galgá nie vuoruhit?

¹ ja - juo ² nei - ii 4

Passer denne prioriteringen for deg/ditt prosjekt? Heive go diet vuoruheapmi du/dudno/din prošehtii?

¹ ja - juo ² nei - ii 5

3. Bakgrunnen for søknaden/prosjektet/tiltaket. Ohcamuša/prošeavtta/doaimma duogáš.

Hva var grunnen til at du/dere søkte om støtte? (Kryss gjerne av flere alternativer nedenfor)
Manne ohcet/ozaide/ozaidet doarjaga? (Oaččut áinnas merket mángga ruktui dás vuolábealde)

¹ Prosjektet kunne ikke gjennomføres uten støtte fra SUF - Prošeavtta ii sáhtttán čadahit SOF doarjaga haga

² Visste ikke om andre offentlige instanser jeg/vi kunne søke - In diehtán eará almmolaš ruhtadanbáikkiid gos livččii sáhtttán ohcat

³ Landbrukskontoret/næringskontoret i kommunen oppfordret meg/oss til å søke - Suohkana eanadoallokántuvra/ealáhuskántuvra ávžžuhii mu/munno/min ohcat

⁴ Gjennom kontakt med Sametinget fikk vi opplysninger om muligheter om finansiering fra fondet - Oaččuimet Sámedikkis dieđuid dan birra makkár ruhtadanvejolašvuodas foanddas leat

⁵ Ble oppfordret fra privatpersoner om å søke fondet om finansiering - Priváhta olbmot ávžžuhedje ohcat foanddas ruhtadeami

Har prosjektet søkt og fått offentlig støtte fra annet hold? Leat go prošehtii ohcan ja ožžon almmolaš doarjaga eará ruhtadanásahusas?

¹ ja, og fått – ² ja, men ikke fått - ³ nei - ii 6
juo, ja ožžon juo, muhto ii ožžon

4. Erfaringer med Samisk utviklingsfond. Vásáhusat Sámi ovddidanfoanddain.

Kjente du til Samisk utviklingsfond før du sendte inn søknaden? Dihtet go Sámi ovddidanfoandda birra ovdal go sáddejít ohcamuša?

¹ ja - juo

² nei - ii

Hvordan vurderer du informasjon og rettleiding ved søknad fra Samisk utviklingsfond? Kryss gjerne av flere alternativer nedenfor.

Makkár lea du mielas dat čilgehus ja neavvun mii čuovvu Sámi ovddidanfoandda ohcamuša? Oaččut áinnas merket mángga ruktui dás vuolábealde.

¹ god, særlig er hjemmesidene på Internett informative - buorre, ruovttusiidduin internehtas leat earenoamáš buorit dieđut

- ² god, fondet gir gode og informative svar pr brev eller telefon - buorre, foanddas oažžu buriid ja áddehahtti vástádušaid reivves dahje telefuvnnas
- ³ god, fondet har en god rettleiding til søkere - buorre, foanddas leat buorit neavvagat ohcciide
- ⁴ dårlig, det er vanskelig å få nødvendig informasjon - heittot, lea váttis oažžut dárbbášlaš dieđuid
- ⁵ vet ikke - in dieđe

Hva mener du om Samisk utviklingsfond når det gjelder følgende punkter nedenfor? *Gi en vurdering av hver av de følgende påstandene ved hjelp av en skala fra 1 til 6, der 6=helt enig og 1=helt uenig. Om du mener du ikke kan ta stilling til påstanden, så kryss av 7=vet ikke.*

Maid oaivvildat Sámi ovddidanfoandda birra mii guoská čuovvovaš čuoggáide dás vuolábealde? *Galggat juohke čuoččuhusa árvoštallat skálas gaskal 1 ja 6, gos 6=áibbas ovttaoaivilis ja 1=ii ollinge ovttaoaivilis. Jus it oro iežat mielas sáhttime maidege oaivvildit čuoččuhusaide, merkes de 7=in dieđe.*

A. Fondet ga god hjelp ved utarbeidelse av søknaden. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ 7

Ožžon foanddas buori veahki ohcamuša čállimii

B. Jeg/vi fikk god hjelp til å finne fram til andre instanser man også kunne søke midler fra til tiltakt.

Mun/moai/mii oaččuimet buriid dieđuid eará instánsšaid birra gos maid sáhtta ohcat doarjaga doibmii.

C. Jeg opplevde at den som kunne hjelpe meg hadde altfor dårlig tid til å svare på det jeg trengte hjelp til.

Vásihin ahte sus gii mu galggai veahkehit, lei hui unnán áigi vástidit gažaldagaide maidda dárbbášin veahki.

C. Det er vanskelig å finne fram til den rette å snakke med i fondet.

Lea váttis gávdnat rievttis olbmo foanddas geainna galgá hupmat.

Dersom du tok kontakt med fondet i løpet av søknadsprosessen, hva var grunnen(-ene) til det?

Jus váldet foanddain oktavuoda dan botta go ledjet ohcamušain bargamen, manne dahket dan?

- ¹ for å få hjelp til å fylle ut søknadsskjemaet - oažžun dihtii veahki deavdit ohcanskovi
- ² for generell informasjon - oažžun dihtii oppalaš dieđuid
- ³ for å få greie på om vårt prosjekt var aktuelt for eventuelt støtte - gullan dihtii lea go vejolaš min prošektii ohcat doarjaga

Dersom du ikke har fått støtte fra Samisk utviklingsfond kan du hoppe fram til spørsmål 6 og fortsette utfyllingen av skjemaet derfra.

Jus it leat ožžon doarjaga Sámi ovddidanfoanddas, sáhtát njuiket 6. gažaldahkii ja deavdigohtit skovi dan rájes.

Hva synes du om kravene til rapportering ved utbetaling av midlene? Movt du mielas leat reporterengáibádušat maid galgá deavdit go oažžu foanddas doarjaga?

¹ kravene er klare og forståelige, og greie å forholde seg til - gáibádušat leat čielgasat ja daid ipmirda bures

² kravene er altfor strenge, det er ikke alltid lett å dokumentere utgiftene - gáibádušat leat beare garrasat, ii álo leat nu álki goluid duodaštit

³ vet ikke - in dieđe

Blir/ble prosjektet gjennomført som planlagt? Čadahuvvo/čadahuvvui go prošeakta plána mielde?

¹ ja - juo

² nei, det er/ble forsinket - ii, dat maŋŋona/maŋŋonii

³ nei, og det kommer ikke til å bli gjennomført - ii, ja ii ge dat šatta oppa čadahuvvot ge

⁴ vet ikke hvordan det kommer til å gå – in dieđe movt manaš

5. Nytteverdien av prosjektet/tiltaket . Prošeavtta/doaimma ávki.

Samisk utviklingsfond har som mål å utvikle ”sterke og levende samfunn med stabil bosetting og allsidig nærings-, kultur- og samfunnsliv. Midlene skal bidra til å styrke kvinners deltagelse og likestilling i næringslivet.” Nedenfor ber vi deg ta stilling til en del påstander. *Gi en vurdering av hver av de følgende påstandene ved hjelp av en skala fra 1 til 6, der 6=helt enig og 1=helt uenig. Om du mener du ikke kan ta stilling til påstanden, så kryss av 7=vet ikke.*

Sámi ovddidanfoandda ulbmil lea ovddidit ”**nanu ja ealli servodagaid gos lea bissovaš ássan ja mánggabealát ealahusat, kultuvra ja servodateallin. Ruđat galget leat veahkkinnannet nisssonolbmuid searvama ja dásseárvvu ealáhusain.**” Dás vuolábealde bivdit dus oaiviliid muhtun čuoččuhusaide. *Galgat juohke čuoččuhusa árvvoštallat skálas gaskal 1 ja 6, gos 6=áibbas ovttaoaivilis ja 1=ii ollinge ovttaoaivilis. Jus it oro iežat mielas sáhttime maidege oaivildit čuoččuhusaide, merkes de 7=in dieđe.*

A. Prosjektet mitt/vårt bidrar til å gjøre arbeidsplassen(e) min/vår tryggere. Mu/munno/min prošeakta nanne mu/munno/min bargosaji (iid).

¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷

8

B. Prosjektet bidrar til ny(e) arbeidsplasser for menn. Prošeakta buktá odđa bargosaji (iid) dievdoolbmuide.

C. Prosjektet bidrar til ny(e) arbeidsplasser for kvinner. Prošeakta buktá odđa bargosaji (iid) nisssonolbmuide.

D. Prosjektet bidrar til å styrke de tradisjonelle næringene her. Prošeakta nanne dán guovllu árbevirolaš ealáhusaid.

E. Prosjektet fører til nye tilbud/næringer her. Prošeakta buktá odđa fáaldagaid/ealáhusaid deike.

Har, eller kan tiltaket/prosjektet ditt brukes av Samisk utviklingsfond som et godt eksempel når det skal vises til vellykket arbeid fra fondet sin side?

Lea go Sámi ovddidanfoanda geavahan du prošeavtta buorren ovdamearkan go galgá čájehit makkár bargguin foanda lea bures líhkostuvvan? Dahje sáhtášii go du prošeavtta geavahit dakkár ovdamearkan?

¹ ja, helt klart - juo, áinnas

² ja, men det er for tidlig ennå - juo, muhto ii vuos

³ nei - ii

⁴ vet ikke - in dieđe

6. Eventuelle framtidige søknader.Vejolaš boahhtevaš ohcamušat.

Til prosjekt som fikk støtte: Vil det være aktuelt å søke om midler fra Samisk utviklingsfond senere?

Proševttaide mat ožžo doarjaga: Jáhkat go ahte livččii áigequovdil ohat doarjaga fas Sámi ovddidanfoanddas boahhteáiggis?

- ¹ nei, prosjektet er gjennomført, og jeg/vi har ikke planer om andre prosjekt - ii, prošekta lea čadahuvvon ja mus/munnos/mis eai leat plánat álggahit eará proševttaid
² ja, til videreføring av prosjektet - juo, proševtta viidásit fievrredeapmái
³ ja, men til et annet prosjekt - juo, muhto eará prošektii
⁴ vet ikke - in dieđe

De to neste spørsmålene er til prosjekt som fikk avslag:

Hva skjedde med prosjektet du fikk avslag på?

Dát guokte gažaldaga leat sidjiide geat eai ožžon doarjaga iežaset proševttaide:

Movt manai proševttain masa it ožžon doarjaga?

- ¹ Prosjektet ble skrinlagt - Prošekta bissehuvvui
² Prosjektet ble gjennomført i mindre omfang enn planlagt - Prošekta čadahuvvui miha unnit prošektan go lei jurdda
³ Prosjektet ble gjennomført som planlagt - Prošekta čadahuvvui liikká plána mielde

Vil det være aktuelt å søke om midler fra Samisk utviklingsfond senere?

Ozašit go fas doarjaga Sámi ovddidanfoanddas boahhteáiggis?

- ¹ ja, men ikke til prosjektet som fikk avslag - juo, muhto in dan prošektii gal masa eai addán doarjaga
² ja, men med omarbeidde planer til samme prosjekt - juo, muhto ráhkadivččen earalágan plánaid seamma prošektii
³ nei - ii
⁴ vet ikke - in dieđe

7. Informasjon om søkeren. Dieđut ohcci birra.

Kjønn - Sohkahealli: ¹ kvinne -nissonolmmoš ² mann - dievdoolmmoš

9

Når er du født? Goas leat rieğádan? (årstall) (makkár jagi)

Hvor bor du? Gos ásat? kommune / suohkanis/gielddas

*Takk for at du svarte på spørreskjemaet!
Giitu go vástidit gažadanskovi gažaldagaid!*

Girjjálašvuohta:

Angell, Elisabeth (2004) *Kjønn og etnisitet i fiskeripolitikken. En analyse av kvinners rolle i samisk fiskeripolitikk og Sametingets posisjon i norske fiskerireguleringer*, Norut NIBR Finnmark, Rapport 2004:4.

Eikeland, Sveinung (2003) *Statlege overføringar i ein regional kontekst, Nord-Troms og Finnmark*, Rapport 2003:1 Norut NIBR Finnmark

Finnmark bedriftsrådgivning (2000) *Utviklingsprogrammet for duodji 2001-2005*

Finnmarksstatistikken <http://www.fifo.no/finnstat/>

Giertsen, Merethe (1993) *Samisk utviklingsfond – som utviklingsaktør i samiske bosetningsområder*, NIBR-rapport, 1993

Halonen, May, Steinar Salo, Reidar Solberg og Wilmar Johnsen (2001): *Samisk utviklingsfond – aktør for næringsutvikling? En sammenligning mellom Gaivuotna-Kåffjord kommune og Nordreisa kommune*. Gruppeoppgave i studiet Næringsutvikling og tiltaksstrategier i Nord-Norge, Universitetet i Tromsø og Norges Fiskerihøgskole. Juni 2001

Hovde, Karin og Anne Galand (2007) *Likestillingstest av Samisk utviklingsfond, Fredrikkes hage*

Josefsen, Eva (2004) *Sametinget som likestillingspolitisk arena*, Norut NIBR Finnmark, Rapport 2004:9

Karlsen, James og Magne Svineng (1999) *Ka kan æ få pæng ti?*, Rapport nr.21/99, Agderforskning

Pedersen, Paul og Asle Høgmo (2004) *Kamp, krise og forsoning. Evaluering av samepolitiske tiltak i Kåffjord*, Rapport 04/2004, Norut Samfunn

Sámediggi (2003) *Njuolggadusaid rievdadeapmi Sámedikkis, Ášši 42/03*

Sámediggi (2004) *Sámi ovddidanfoandda njuolggadusat, doaimmas ođđajagimánu 1. beaivvi rájes 2005*

Sámediggi (2004) *Sámi ovddidanfoanda – geográfalaš doaibmaguovllu viiddideapmi, Ášši 49/04*

Sámediggi (2007) *Sámedikki doarjjahálddašeami nuppástuhttin mii guoská doarjagiidda maid galgá ohat, Ášši 43/07*

Sámediggi(2001) *Sámedikki bušeahtta 2002*

Sámediggi (2002) *Sámedikki bušeahtta 2003*

Sámediggi (2003) *Sámedikki bušeahtta 2004*

Sámediggi (2004) *Sámedikki bušeahtta 2005*

Sámediggi (2005) *Sámedikki bušeahtta 2006*

Sámediggi (2006) *Sámedikki bušeahtta 2007*

Sámediggi (2007) *Sámedikki 2008 bušeahttaevttohus*

Sámediggi (2003) *Sámedikki jahkedieđáhus 2002, Ášši 20/03*

Sámediggi (2004) *Sámedikki jahkedieđáhus 2003*

Sámediggi (2005) *Sámedikki jahkedieđáhus 2004, Ášši R 021/05*

Sámediggi (2006) *Sámedikki jahkedieđáhus 2005, Ášši 011/06*

Sámediggi (2007) *Sámedikki jahkedieđáhus 2006, Ášši 05/07*

Sámediggi (2007) *Sámedikki rehketdoallu 2006, Mielddus áššái 05/07 Sámedikki jahkedieđáhus 2006*

Sámediggi (2007) *Sámediggeráđi politihkalaš prográmma áigodahkii 2006-2009, Ášši 10/07*

Sámediggi (2002) *Sámediggeplána 2002-2005*

Sámediggi (2006) *Sámedikki doarjjastivrra raporta 2001-2005*

Sámediggi (2007) *Sámedikki doarjjastivrra raporta 2006, Ášši 20/07*

Sámediggi (2007) *Sámedikki eanadoalldieđáhus, Sak 38/07*

Sámediggi (2004) *Sámedikki dieđáhus mii guoská guolásteapmái nugo ealáhus ja kultuvra riddo-ja vuotnaguovlluin*

SSB (2006) *Sámi statistihka 2006*